VOLUM COORDONAT DE

JEAN-FRANÇOIS MARMION

PSIHOLOGIA PROSTIEI

Texte de Jean-Claude Carrière, Boris Cyrulnik,
Antonio Damasio, Howard Gardner, Alison Gopnik,
Daniel Kahneman, Tobie Nathan, Emmanuelle Piquet
și mulți alții...

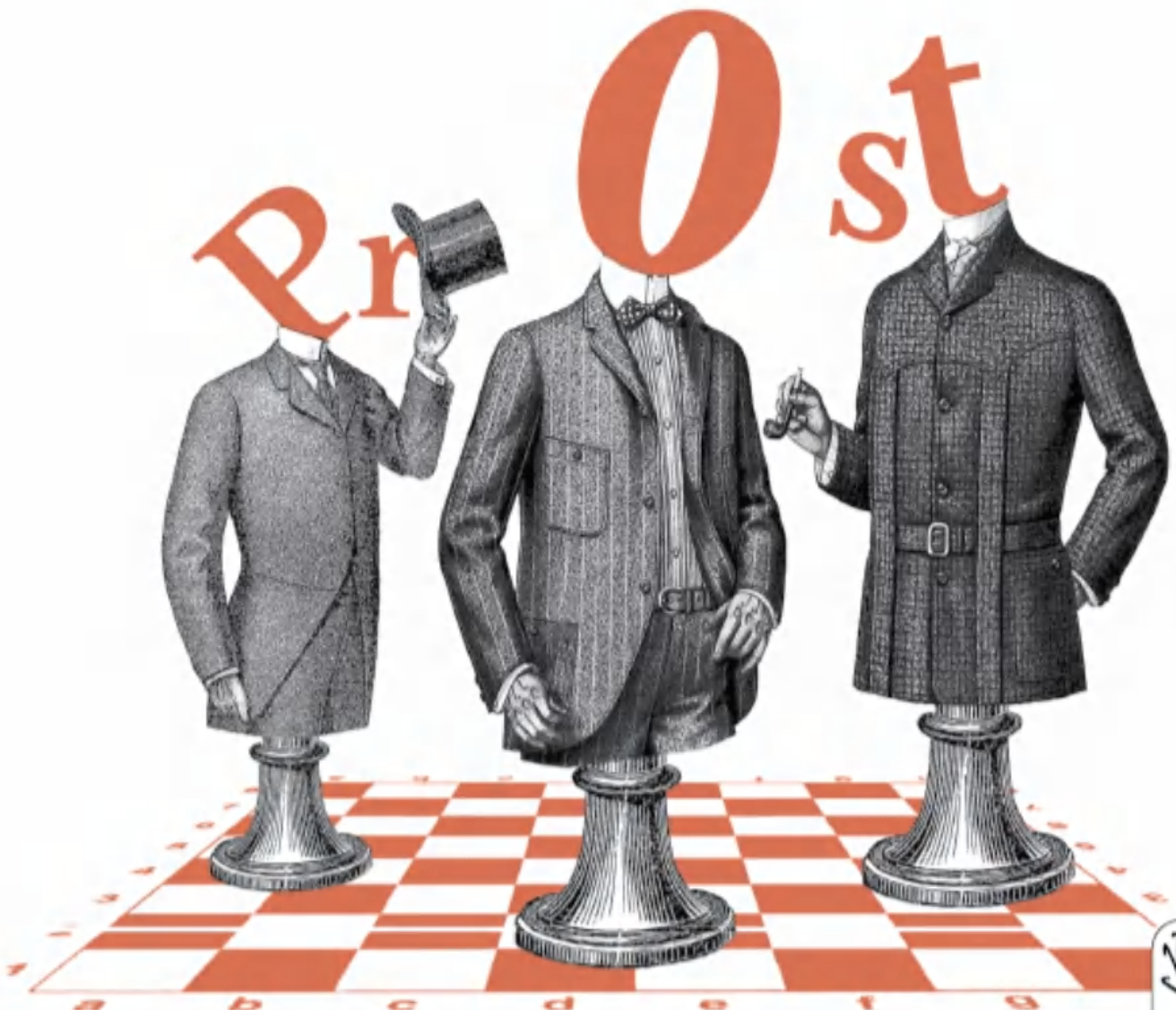

iQ230

VOLUM COORDONAT DE

JEAN-FRANÇOIS MARMION

PSIHOLOGIA PROSTIEI

Texte de Jean-Claude Carrière, Boris Cyrulnik, Antonio Damasio, Howard Gardner, Alison Gopnik, Daniel Kahneman, Tobie Nathan, Emmanuelle Piquet și mulți alții...

Traducere din limba franceză
ALEXANDRU BUMBAȘ

LITERA®
București
2019

CUPRINS

Avertisment (*Jean-François Marmion*) 7

Studiu științific asupra idioților (*Serge Ciccotti*) 13

Tipologia proștilor (*Jean-François Dortier*) 27

Considerațiile lui *Edgar Morin* 39

Teoria despre tâmpiți (Întâlnire cu *Aaron James*) 41

De la prostie la fleacuri (*Pascal Engel*) 49

O ființă umană se înșală amarnic
(*Jean-François Marmion*) 61

Să lăsăm Justiția să-și facă treaba (de digestie)
(*Jean-François Marmion*) 69

Prostie și bias cognitiv (*Ewa Drozda-Senkowska*) 77

Gândirea cu două viteze
(Întâlnire cu *Daniel Kahneman*) 89

Despre prostia din creier (*Pierre Lemarquis*) 101

Prostia în cunoștință de cauză
(*Yves-Alexandre Thalmann*) 113

De ce oamenii foarte inteligenți cred uneori în inepții?
(*Brigitte Axelrad*) 125

De ce găsim sens în coincidențe?
(Întâlnire cu *Nicolas Gauvrit*) 139

Prostia ca delir logic (*Boris Cyrulnik*) 147

Limbajul prostiei (*Patrick Moreau*) 155

Emoțiile nu ne prostesc (tot timpul)
(Întâlnire cu *Antonio Damasio*) 169

Prostie și narcisism (*Jean Cottraux*) 175

Cel mai dăunător manipulator mediatic? Mass-media!
(Întâlnire cu *Ryan Holiday*) 189

Rețelele de socializare proaste și rele (*François Jost*) 201

Internetul: înfrângerea inteligenței?
(Întâlnire cu *Howard Gardner*) 217

Prostie și post-adevăr (*Sebastian Dieguez*) 225

Metamorfozele prostiilor naționaliste
(*Pierre de Senarclens*) 247

Cum să luptăm împotriva erorilor colective?
(*Claudie Bert*) 259

De ce consumăm ca niște proști?
(Întâlnire cu *Dan Ariely*) 265

Omul: specia animală care îndrăznește orice
(*Laurent Bègue*) 273

Ce se poate face împotriva dobitocilor?
(*Emmanuelle Piquet*) 287

Prostia văzută prin ochii copiilor
(Întâlnire cu *Alison Gopnik*) 299

Visăm prostii? (*Delphine Oudiette*) 307

Cea mai mare prostie este să te crezi inteligent
(Întâlnire cu *Jean-Claude Carrière*) 317

Să trăim în pace cu prostiile noastre (*Stacey Callahan*) 327

Prostia este zgomotul de fond al înțelepciunii
(Întâlnire cu *Tobie Nathan*) 339

Contribuții 349

AVERTISMENT

Voi, cei ce intrați aici, lăsați orice speranță!

„Bunul-simț este cel mai bine împărțit lucru din lume", scria Descartes. Dar prostia? Despre ea ce putem spune?

Că se prelinge sau picură, că dă năvală sau zdruncină… prostia se află peste tot. Fără frontiere și fără limite. Când clipocit ușor, aproape suportabil, când mocirlă stătută scârboasă, când cutremur, rafală, tsunami care înghite lacom totul în calea lui spărgând, aneantizând și murdărind, prostia împroașcă pe toată lumea cu noroi. Mai rău, se șoptește că noi toți am fi sursa ei. Inclusiv eu. Ceea ce mă face să nu mă simt prea bine.

Insuportabila greutate a ființei

Prostii… vedem cu toții, le citim, le auzim zi de zi, neîncetat. Fiecare face, gândește, rumegă și spune prostii în același timp. Suntem cu toții idioți ocazionali, care se prostesc din treacăt, cu prea mare ușurință. Ideea este să fim conștienți de propria prostie și să o regretăm, pentru că eroarea este umană, iar greșeala recunoscută este pe jumătate iertată. Suntem mereu prostul cuiva, mai rar al propriei persoane… Cu excepția banalului zumzet cotidian al prostiei, trebuie, din nefericire, să luăm în calcul și răcnetele proștilor cu spirit de competiție, îngâmfați, PROȘTI cu majuscule. Astfel de proști, fie că îi întâlnim la serviciu sau în familie, nu prezintă nici un aspect cu caracter anecdotic. Te consternează și te torturează

prin încrâncenarea lor într-ale prostiei crase și prin aroganța nejustificată. Proștii aceștia rezistă, persistă și ți-ar anula cu plăcere dintr-o trăsătură de condei părerile, sentimentele și demnitatea. Îți poluează moralul și te provoacă să crezi în existența unei dreptăți pe lumea asta. În proști, chiar și cu multă îngăduință, refuzăm să îi recunoaștem pe cei apropiați.

Prostia este o promisiune încălcată, este promisiunea inteligenței și a încrederii trădate de prost, trădătorul umanității. Prostul este „bestia stupidă", animalul! Ne-ar plăcea să îl îndrăgim, să ni-l facem prieten, dar prostul nu se ridică la înălțimea așteptată – adică la înălțimea noastră. Prostul suferă de o boală fără leac. Și, întrucât refuză să se îngrijească, convins că este singurul chior într-o lume de orbi, tragicomedia este completă. Să nu ne mire că zombie-ul ne fascinează, cu simulacrul care este existența sa, cu neantul intelectiv și nevoia sa aprigă și imperioasă de a-i coborî pe cei vii, pe eroi, pe cei buni, la nivelul său. Până la urmă, și prostul își dorește cam același lucru, să te decerebreze: ratații nu te vor rata. Culmea prostului: uneori este inteligent sau cel puțin cultivat. Ar da foc cărților și autorilor, în numele unei alte cărți, al unei ideologii sau în numele a ceea ce a învățat de la mari maeștri (proști sau nu), într-atât de mult are capacitatea de a transforma grila de lectură în gratii de cușcă.

Îndoiala înnebunește, certitudinea prostește

Idiotul cu acte în regulă te condamnă fără drept de apel, fără întârziere și fără circumstanțe atenuante, doar pe baza aparențelor pe care, în plus, le zărește doar prin ochelarii săi de cal. Știe să se arate plin de zel pentru a se alia cu cei asemenea

lui, incită la linșaj în numele virtuții, al convenienței și al respectului. Idiotul vânează în hoardă și are gândire de turmă. „Le pluriel ne vaut rien à l´homme et sitôt qu´on/ Est plus de quatre on est une bande de cons“[1], cânta Georges Brassens. Și tot el proclama: „Gloire à qui n´ayant pas d´idéal sacro-saint/ Se borne à ne trop emmerder ses voisins[2]“. Din păcate, aceștia din urmă nu sunt tot timpul scutiți de enervare!

Pe lângă faptul că îți provoacă neajunsuri, idiotul incomod va fi mulțumit de el însuși. E de neclintit. Imun în fața ezitării, fiind sigur că are întotdeauna dreptate. Imbecilul fericit te compromite definitiv, fără să-și frământe mintea. Idiotul își ridică propriile credințe la rang de adevăruri săpate în piatră, când, de fapt, orice formă de cunoaștere se construiește pe nisip. Îndoiala înnebunește, certitudinea prostește, trebuie să îți alegi tabăra. Prostul știe orice mai bine decât tine, inclusiv ceea ce trebuie să gândești, să simți, să faci cu cele 10 degete pe care le ai sau să votezi. Știe mai bine decât tine cine ești și de ce ai nevoie. Dacă nu ești de acord cu el te va disprețui, te va insulta, te va răni la propriu sau la figurat, și totul spre binele tău. Iar dacă poate să și riște cu nerușinare în această privință și în numele unui ideal înalt, este posibil ca idiotul să atenteze la acest deșeu la care se rezumă pentru el viața ta.

Constatare amară: legitima apărare este o capcană. Încearcă să-i dai sfaturi, să-l schimbi pe idiot și ești pierdut! Căci, dacă ți se pare că este de datoria ta să îi atragi atenția,

---

1 „Pluralul nu are nici o valoare pentru om și-atunci când se adună toți/ – mai mult de patru – devin o gașcă de idioți.“ (n. red.)

2 „Glorie celui care n-are-n gând să poarte spinii/ Dar nu-și supără nici vecinii.“ (n. red.)

înseamnă că pretinzi, la rândul tău, că știi cum trebuie să gândească și să se comporte… adică exact ca tine. Și iată că devii idiot, pe lângă faptul că ești naiv având impresia că te poți pune cu prostul. Mai rău decât atât, cu cât încerci să îndrepți un idiot, cu atât mai mult îi dai apă la moară: va fi bucuros să se considere o victimă care deranjează și care, prin urmare, are dreptate. Îi vei oferi confirmarea pentru a se crede cu bună-credință un erou al anticonformismului, care trebuie compătimit și admirat. Un tip invincibil… Să tremurăm în fața dimensiunii unui astfel de blestem: încearcă să schimbi în bine un prost și, pe lângă faptul că vei da greș, nu vei fi reușit decât să-i întărești prostia și să-l imiți. Nu era decât un neghiob, iată că acum sunt doi… Dacă lupți împotriva prostiei o faci mai puternică. Cu cât înfrunți mai abitir căpcăunul, cu atât devine mai feroce.

Nătărăii Apocalipsei

Prin urmare, prostia nu poate fi diminuată. Ea este exponențială. Deci astăzi, mai mult decât ieri și mult mai puțin decât mâine, trăim oare în epoca sa de aur? Încă din vremea primelor scrieri încoace, spiritele înalte ale fiecărei perioade istorice au gândit acest lucru. Pe moment, poate aveau dreptate. Sau, ca toată lumea, deveniseră niște bătrâni proști… În ciuda tuturor lucrurilor, noutatea epocii contemporane constă în faptul că, doar cu un imbecil și cu un buton roșu, prostia poate fi eradicată și întreaga umanitate odată cu ea. Un imbecil votat de vite fudule din cale-afară că și-au ales măcelarul.

Cealaltă caracteristică pregnantă a timpurilor în care trăim este aceea că, deși admitem că prostia nu și-a atins

încă paroxismul generalizat, ea nu a fost nicicând atât de vizibilă, de lipsită de complexe, de gregară și de netăgăduit. Motiv de deznădejde din cauza semenilor noștri abătuți de la calea cea dreaptă, dar, cine știe, și de îndreptare – prin forța lucrurilor – spre filosofie, pentru că e din ce în ce mai greu să negi deșertăciunea tuturor lucrurilor și narcisismul fiecăruia, precum și zădărnicia aparențelor și a judecăților mușcătoare. Un al doilea Erasmus ar putea să ne ofere un nou *Elogiu al nebuniei* (dar nu în mai mult de 140 de caractere deodată, să nu ne dea dureri de cap)! Un nou Lucrețiu să ne zugrăvească relaxarea profundă și poate bucuria pe care o simțim rămânând pe țărm, în timp ce *Corabia nebunilor* se scufundă în vârtejuri, sabotată de pasagerii care strigă apoi după ajutor, să scape de la înec… În ansamblu, nectarul presupune să ne lingem pe buze ca un gurmet desăvârșit văzând cum se luptă proștii între ei, cocoțați pe pinteni și pe propriile ego-uri: căci dacă marile spirite se întâlnesc, idioții se ciocnesc. Dându-ne silința să rămânem mai degrabă la statutul de spectator decât la cel de actor, e mai cutezător să ne socotim mai puțin afectați de prostie decât contemporanii noștri gălăgioși, acriți, triști și agitați, dar dacă, din întâmplare, chiar va fi așa, ce izbândă! De altfel, ar fi bine ca acest triumf să fie modest, fiindcă nu vei fi iertat dacă tratezi superficial mulțimea. Distanțează-te de turmă, și va fi chiar ea cea care te va conduce la abator. Urlă cu lupii, behăie cu oile și nu te distanța prea mult de ei, căci te vor scoate țap ispășitor. Este inutil să mai spunem că dacă te crezi cu adevărat mai inteligent și mai bun decât media, diagnosticul fatidic nu e departe: se prea poate să fii și tu un purtător sănătos de prostie, fără să o știi…

În fața vastității șantierului, dar și a dezastrului, a pretinde că această carte poate examina prostia din toate punctele de vedere ar însemna o prostie în plus. Evident, trebuie să te arăți destul de înfumurat, înduioșător de naiv sau nerod prin excelență pentru a ataca un subiect ca acesta. Îmi dau seama foarte bine, dar chiar ar trebui ca un idiot curajos să se lanseze într-o asemenea misiune. Cu puțin noroc, această întreprindere va fi pur și simplu ridicolă. Iar ridicolul nu ucide, pe când prostia, da, ba chiar ne va supraviețui. De fapt, prostia ne va îngropa pe toți. Barem să nu ne urmeze în mormânt…

O ultimă precizare: asemenea considerații cu privire la proști sunt valabile și pentru proaste. Acestea să nu-și facă griji! Din păcate, nu există un sex care să îl reabiliteze pe celălalt… Așadar, proclam: O, voi proști de toate felurile și imbecile de toate soiurile, idioți de pretutindeni, neroade de orice natură, dârji tâmpiți, triste gâsculițe, dobitoci jegoși, mari toante, biete gogomane, neghiobi fără valoare, prostănace și grele de cap, nătângi și obtuze, mălai-mare și smintite, înceți la minte și ramolite, nesocotiți și limitați, mărginiți și ridicoli, tăntălăi, momâi, fraieri, retardate, minte-scurtă, stupizi, mototoli, catastrofe, fără minte, nătălogi, fără cap, stupizi proști ca noaptea și fuduli, tărtăcuțe goale și mutre împuțite, pretențioși lipsiți de interes, javre, rapandule, visători de doi lei, gură-cască, oameni de nimic și țațe, a sosit ora voastră de glorie: această carte nu vorbește decât despre voi. Dar nu te vei recunoaște în ea…

Al vostru imbecil devotat,

Jean-François Marmion

STUDIU ȘTIINȚIFIC ASUPRA IDIOȚILOR

Serge Ciccotti

Psiholog și cercetător asociat
la Universitatea Bretagne-Sud

Idiotul afirmă…
savantul se îndoiește…
înțeleptul reflectează.

Aristotel și… Serge Ciccotti

Îi putem oare studia pe idioți din punct de vedere științific? Iată o întrebare provocatoare! Cunoaștem cu toții studiile ridicole (de exemplu, „Pot servi bășinile ca metodă de apărare împotriva fricii[1]?"), cele despre meserii stupide care nu au nici o utilitate socială și nu aduc decât foarte puțină satisfacție personală[2], însă ce putem spune despre studiile privitoare la idioți?

În realitate, atunci când suntem interesați de literatura științifică din domeniul psihologiei, prostia este, în general, destul de bine studiată. În acest sens, am putea răspunde pozitiv; proștii pot fi studiați, însă trebuie să ținem cont de faptul că studiile despre proști nu sunt, nici mai mult nici mai puțin, decât cele despre Om. Putem face un portret robot al idiotului selectând anumite variabile studiate în

1 M. Sidoli, „Farting as a defence against unspeakable dread", *Journal of Analytical Psychology*, 41(2), 165–178, 1996

2 http://www.strikemag.org/bullshit-jobs/

cadrul diverselor cercetări. Vom avea atunci o imagine relativ precisă despre ceea ce este un imbecil (un tip inoportun, ușor debil, cu deficit atențional și limitat din punct de vedere intelectual) și chiar despre anumite declinații ale acestuia, cum ar fi dobitocul cras, brutal, căruia i se adaugă o dimensiune narcisistă toxică, ba chiar și o absență totală a empatiei.

Prostie și lipsă de atenție

Dar, în loc să îl studieze pe idiot ca pe un obiect, cercetarea psihologică ne permite să înțelegem mai ales de ce, uneori, oamenii se comportă ca niște idioți.

Astfel, studiile efectuate asupra scenariilor comportamentale[1] arată că, în cea mai mare parte a timpului, oamenii nu fac o analiză foarte aprofundată a mediului înconjurător, înainte de a acționa. Ei efectuează acțiuni de rutină, rodate și bine cunoscute, executate în mod automat, pornind de la indici interni sau de mediu. Acesta este și motivul pentru care ai putea face următoarea constatare: „Atunci când plângi, se va găsi mereu un idiot care să te întrebe: Salut, e totul în regulă?“ E la fel de stupid ca și cum te-ai uita a doua oară la ceas, imediat după ce tocmai ai făcut-o.

Atunci când vrem să știm ora exactă, trebuie să ne uităm la ceas – este un script pe care îl declanșăm în mod mecanic. Acest mecanism ne permite să nu fim foarte atenți, pentru că scriptul are tocmai însușirea de a te face să nu acorzi o preocupare specială sarcinii pe care o ai de realizat. Prin

---

1 R.C. Schank și R.P. Abelson, *Scripts, Plans, Goals and Understanding: an Inquiry into Human Knowledge Structures* (capit. 1–3), L. Erlbaum, Hillsdale, 1977

urmare, câtă vreme nu suntem atenți și ne gândim la altceva, ne uităm la ceas fără să vedem ora, informația nu este asimilată și suntem obligați să privim din nou la ceas. Stupid, nu?

În domeniul studiilor cu privire la resursele atenționale, psihologii au demonstrat că suntem deseori victimele unei cecități în ceea ce privește schimbările[1] și că o modificare, fie ea și importantă, nu este tot timpul percepută de către individ. Tocmai de aceea, poți auzi deseori pe cineva spunând că: „Atunci când ai pierdut 10 kilograme în urma unui regim, ai tot timpul de-a face cu un idiot care nu vede diferența…" Cercetările asupra „iluziei controlului"[2] ne permit să înțelegem „de ce există întotdeauna un idiot care apasă ca nebunul pe butonul de la lift, atunci când se grăbește". Cercetările asupra influenței sociale ne ajută să ne dăm seama de ce atunci când un șofer tâmpit o ia pe sens interzis, există tot timpul un prostan care îl urmează, și când un tont este întrebat, la un concurs televizat, cine se învârte în jurul Pământului, Luna sau Soarele?, blegul va cere părerea publicului.

Ființa umană pare să se îndepărteze deseori de la raționalitatea pură și de la valorile așteptate. Iar marele prost este, în final, cel care va prezenta cele mai concrete diferențe la nivelul mediei efectelor studiate. În general, viziunea sa asupra lumii este una simplistă: nu se pricepe la numerele mari, la rădăcinile pătrate, la lucruri complexe, chiar la distribuția Gauss, din care nu percepe de obicei

---

1 D.J. Simons și D.T. Levin, „Failure to detect changes to people during a real-world interaction", *Psychonomic Bulletin & Review*, 5(4), 644–649, 1998

2 E.J. Langer, „The illusion of control", *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 32(2), 311–328, 1975

decât extremele. Stalin chiar spunea: „Moartea unui om e o tragedie, moartea a milioane de oameni reprezintă doar o statistică". Toată lumea este un pic mai sensibilă la anecdote decât la rapoartele științifice înțesate de statistici. Însă prostului îi place la nebunie anecdota. Știe chiar pe cineva care a căzut de la etajul 40 și care nu a murit; de altfel, cazul a fost și la știrile de pe canalul TF1, din grupul media M6.

Prostie și credințe

Studiile despre credințe au pus în evidență credința într-o lume dreaptă (*Belief in a Just World*[1]), probabil cea mai împărtășită credință între oameni. Idiotul ilustrează perfect acest lucru trâmbițând: „Tipa a fost violată, e adevărat, dar ai văzut cum era îmbrăcată?" Cu cât ești mai tâmpit, cu atât susții mai abitir că victima și-a meritat soarta... De altfel, prostul proștilor disprețuiește gurile știrbe, acești „sărăntoci nenorociți".

Idiotul excelează în capacitatea sa de a crede vrute și nevrute, de la teoriile conspirațiilor la influența Lunii asupra comportamentului, până la homeopatia care funcționează chiar și pe câinele lui, ceea ce reprezintă o dovadă... Pe 28 mai 2017, o motocicletă a fost filmată pe autostrada A4 circulând pe o porțiune de câțiva kilometri fără șofer, căci acesta căzuse ceva mai înainte[2]. Pentru cei mai mărginiți, responsabile de

---

1 L. Montada și M.J. Lerner, Préface, în L. Montada și M.J. Lerner (coord.), *Responses to Victimizations and Belief in a Just World* (pp. vii–viii), Plenum Press, 1998

2 Sciencesetavenirs.fr – „TRANSPORTS. Moto fantôme de l'A4: une Harley peut-elle rouler sans pilote sur plusieurs kilomètres?", F. Daninos accesat la 21.06.2017, ora 20:00

acest lucru sunt, fără doar și poate, „femeile în alb“[1]; pentru cei cu mai multă minte, este vorba despre efectul giroscopic… De altfel, se pare că există o corelație negativă între credințele mistice și capacitatea de a obține un Premiu Nobel[2].

Tot în domeniul credințelor, studiile[3] arată o diferență între „tâmpiții contemporani“ și „bătrânii ignoranți ai zăpezilor de altădată[4]“. S-a demonstrat faptul că amintirile negative se estompează cu timpul și că doar cele pozitive rămân… Prin urmare, pe măsură ce îmbătrânim, avem tendința de a vedea trecutul ca fiind ceva pozitiv, ceea ce îi face pe venerabilii idioți să afirme: „Înainte era mai bine…“.

O mare parte din iraționalitatea noastră a fost atent cercetată în cadrul a numeroase studii și explicată de către cercetători ca fiind expresia nevoii de a controla mediul în care trăim. Orice organism viu manifestă acest impuls (remarcăm în ce măsură se întâmplă acest lucru atunci când sună cineva la ușă și, de fiecare dată, câinele tău dă buzna, deși niciodată nu el este cel căutat…). Această nevoie poate genera comportamente absurde la oameni, ca în cazul celor care merg să consulte o ghicitoare. Există, în

---

1 În Franța există mitul *Femeilor în alb* sau *Dames Blanches*. Acestea apar ca ființe supranaturale, sub forma unor femei îmbrăcate în alb, care interacționează cu trecătorii care se aventurează pe drumuri și mai ales peste poduri. Femeile în alb apar nu numai în mitologia franceză, ci și în cele olandeză și germană. (n. red.)

2 M. Zuckerman, J. Silberman, J.A. Hall, „The Relation Between Intelligence and Religiosity: A Meta-Analysis and Some Proposed Explanations“, *Personality and Social Psychology Review,* 17(4): 325–354, 2013

3 S.T. Charles, M. Mather, L.L. Carstensen, „Aging and emotional memory: The forgettable nature of negative images for older adults“, *Journal of Experimental Psychology: General,* 132(2), 310, 2003

4 G. Brassens, „Le temps ne fait rien à l'affaire“, 1961

Franța, aproximativ 100 000 de persoane care se declară „prezicători", cifra lor de afaceri fiind undeva la 3 miliarde de euro pe an. Cercetătorii nu au descoperit niciodată vreun har special în cazul clarvăzătorilor declarați, aspect care nu îi împiedică pe aceștia din urmă să se îmbogățească. Se estimează că aproximativ 20% dintre femei și 10% dintre bărbați au apelat cel puțin o dată la previziune. În general, prezicătorii nu regretă faptul că au ales să își câștige traiul de pe urma acestei escrocherii, și, în cele din urmă, ne trezim în fața unor nemernici care fac din fraieri fondul lor de comerț... Nevoia de control antrenează deseori o iluzie a controlului, iar prostul se amăgește mai mult decât ceilalți[1]. La volan, această percepție denaturată se manifestă printr-o teamă mai mare de accident în rândul celor care sunt pasageri, nu șoferi. Prin urmare, idiotul nu reușește să doarmă atunci când se află pe scaunul pasagerului... Nu adoarme decât atunci când conduce!

Prostul aruncă mai tare zarurile pentru a da 6–6, joacă la loto, îi place să calce în rahat de câine, dar evită scările. Omul greoi la minte e stăpân pe situație: dacă a câștigat la loterie e pentru că a visat cifra șase timp de șase nopți și, cum șase ori șase fac 42, a câștigat la loto cu numărul 42. Așadar, putem admite că idiotul are o sănătate mentală de invidiat, pentru că această iluzie este mult mai slab reprezentată la cei deprimați[2].

---

1 E.J. Langer, „The illusion of control", *Journal of Personality and Social Psychology*, 32(2), 311–328, 1975

2 S.E. Taylor și J.D. Brown, „Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health", *Psychological Bulletin*, 103(2), 193–210, 1988

Studii despre idioții care îți explică ce ai de făcut

Într-un alt domeniu la fel de intens studiat, idiotul folosește deseori strategii de conservare a stimei de sine. Studiile asupra preconcepției de fals consens[1] demonstrează că exagerăm numărul celor care au aceleași defecte ca și noi, ceea ce îl face pe idiotul căruia îi spui că nu a oprit la Stop să afirme: „Dar nimeni nu oprește la acest indicator!"

Deseori, idiotul este victima biasului retrospectiv. La maternitate, va spune: „Eram sigur că va fi băiat"; în fața televizorului, va declara: „Eram sigur că Macron o să iasă președinte!"; și uneori îți va zice chiar: „Eram sigur că ai să spui asta!" Să fie idiotul o persoană de rea-credință sau un clarvăzător? Nu, prostul rostește „Știam eu!" în scopuri strategice, în special pentru a arăta că este mult mai informat decât e cu adevărat: „Știu, știu…" Bineînțeles, nu trebuie să le vorbim idioților despre aceste studii, pentru că vor nega faptul că lucrurile stau așa…

Pentru a-și proteja stima de sine, multe persoane își supraestimează capacitățile. Acest bias a fost pus în evidență de experimente psihologice care au arătat că, în diverse domenii, un număr mare de participanți se consideră mai buni decât media, de exemplu în ceea ce privește inteligența. De o parte a scalei, îi avem pe cei „proști la culme", cărora le reproșăm că le lipsește încrederea în sine, căci este un fapt stabilit în psihologia naivă: cel care cumulează calități umane precum simplitatea, umilința și discreția

[1] F. Verlhiac, „L'effet de Faux Consensus: une revue empirique et théorique", *L'Année psychologique,* 100, 141–182, 2000

este perceput adesea ca fiind „mult prea prost“ sau „prost la culme“, adică un fraier de care ceilalți profită. De cealaltă parte, îi găsim pe cei care iau note mari, adică pe dobitocii cu exces nemăsurat de încredere. Dobitocul poate aduce mari daune societății atunci când s-a rătăcit la mare sau la munte ieșind din cauza rapidității în deplasare de pe pârtia de schi, deși în cea mai mare parte a timpului își supraapreciază satisfăcut capacitatea de a gestiona viteza la volan.

În fine, biasul egocentric[1] ne permite să facem diferența între josnicul *asshole* și cel numit *mare dobitoc*, acesta din urmă nedându-și seama că el se află la originea propriei imbecilități. Dobitocul a divorțat de trei ori pentru că a dat de trei proaste, a dat chix la locul de muncă pentru că lucrează cu o gașcă de incapabili. Abia la adolescență a înțeles că nu picioarele lui erau cele care răspândeau un miros pestilențial, ci șosetele. Într-o zi, este tras pe dreapta din cauza depășirii vitezei – pur și simplu nu a avut noroc. A înțeles greșit: norocul nu este decât interpretarea pe care o dă prostul probabilităților.

Cercetătorii Dunning și Krueger nu puteau încerca publicarea unui articol cu un titlu de genul: „Studii despre idioții care îți explică ce ai de făcut“. O asemenea prezentare a muncii acestora nu ar fi trecut de comitetele de lectură ale unei reviste științifice. Și, cu toate acestea, în lucrările lor, nu au făcut decât să demonstreze acest lucru. Cei doi specialiști au descoperit că incompetenții tind să își supraestimeze propriul nivel de competență. Astfel, un idiot care

[1] D.T. Miller și M. Ross, „Self-serving biases in the attribution of causality. Fact or fiction?“, *Psychological Bulletin*, 82, 213–225, 1975

nu a avut niciodată câine îți va explica cum să-l dresezi pe al tău… Dunning și Krueger atribuie acest bias unei dificultăți pe care o au persoanele necalificate de a-și evalua, în anumite situații, adevăratele capacități. Dar asta nu este tot: potrivit acestor psihologi[1], dacă persoana incompetentă are tendința de a-și supraevalua nivelul de competență, ea nu reușește nici să recunoască competența celor care o posedă.

„Atunci când plângi, se va găsi mereu un idiot care să te întrebe: Salut, e totul în regulă?"

Datorită acestor studii, înțelegem mai bine de ce un client idiot își petrece timpul explicându-i unui profesionist munca pe care acesta o are de făcut, dar și de ce, atunci când pierzi ceva, se trezește mereu un imbecil să te întrebe: „Ia, stai așa, unde l-ai văzut ultima oară?" Tot idiotul mai spune: „E ușor să fii avocat, Dreptul presupune doar să înveți pe de rost"; „Să te lași de fumat? Nu ai nevoie decât de voință", „Să fii pilot de avion? E ca și cum ai conduce un autobuz" etc. Astfel, la finalul unei conferințe despre fizica cuantică din care idiotul nu înțelege nimic, îl va privi pe expert în ochi și îi va spune: „…Depinde".

---

[1] J. Kruger, D. Dunning, „Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments", *Journal of Personality and Social Psychology,* 77(6): 1121–1134, 1999

Dunning și Krueger sunt chiar de părere că modestia ar trebui să ne îndemne să nu votăm, pentru că nu ne pricepem la economie, la geopolitică și la viața instituțiilor, pentru că nu suntem capabili să evaluăm programele electorale și nici nu știm ce ar trebui făcut pentru ca în Franța să meargă totul mai bine… Cu toate acestea, la cârciumă, idiotul va spune: „Eu știu cum putem stopa criza!…“ Numeroase studii efectuate pe subiecți asiatici demonstrează faptul că există și un efect Dunning-Krueger invers[1]… Adică o capacitate de a-ți subestima capacitățile… Așa încât se pare că, în cultura Extremului Orient regula nefiind aceea de a te pune în valoare, nu există această tendință de a dori să demonstrezi că ești în temă cu toate subiectele…

Radarul prostiei

Deși există mult mai multe mecanisme care ar putea defini prostia, vom încheia această scurtă sinteză cu „neîncrederea cinică“, de care prostul, chiar și dobitocul, suferă într-o mai mare măsură decât ceilalți[2]. Cinismul este definit ca un ansamblu de credințe negative cu privire la natura umană și la motivațiile sale. Imbecilul este tot timpul victima cinismului sociopolitic, e de ajuns să-l întrebi. Câteva fraze fără verb îi punctează reflecțiile: „Numai corupție“; „Radarele = escrocherii, afaceri, bani aruncați pe fereastră“; „Psihologii?

---

1 S.J. Heine, S. Kitayama și D.R. Lehman, „Cultural differences in self-fevaluation: Japanese readily accept negative self relevant information“, *Journal of Cross-Cultural Psychology,* 32, 434–443, 2001

2 E.R. Greenglass și J. Julkunen, „Cynical Distrust Scale“, *Personality and Individual Differences*, 1989

Niște șarlatani cu toții"; „Jurnaliștii? Lingăi". Prostul crede că oamenii sunt cinstiți doar pentru că le este teamă să nu fie prinși. El trăiește într-o lume a incompetenței și a vicleniei. Studiile demonstrează că idioții cinici cooperează atât de slab și sunt așa de neîncrezători, încât ratează oportunități profesionale și, prin urmare, se trezesc cu salarii mai mici decât ale celorlalți.

În final, am putea spune că prostul ar întrupa astfel un fel de exagerare a unor tendințe psihologice diferite, pe care cercetătorii le-au identificat. Iar cel care le va cumula pe toate va fi considerat drept „regele imbecililor", mai exact, cel mai mare dobitoc de pe fața Pământului.

Însă întrebarea prostească… esențială: „Pot fi proștii studiați?" este probabil: „De ce sunt atât de mulți proști?" Lucru adevărat, fiindcă de îndată ce strigi pe stradă „Băi, tâmpitule", toată lumea se întoarce! Încă o dată, literatura științifică furnizează un răspuns, ba chiar mai multe.

În primul rând, suntem echipați cu un radar al prostiei: biasul negativității[1]. Este o tendință pe care o avem de a acorda mai multă greutate, mai multă atenție și interes lucrurilor negative decât celor pozitive. Biasul negativității are consecințe importante asupra opiniilor ființelor umane, asupra prejudecăților, stereotipurilor, discriminării și superstițiilor. În cadrul muncilor domestice, vedem imediat finisările minuțioase atunci când nu sunt făcute, dar niciodată când sunt terminate… Prin urmare, mulțumită biasului negativității, suntem în măsură să reperăm mult

[1] P. Rozin, E.B. Royzman, „Negativity bias, negativity dominance, and contagion", *Personality and Social Psychology review,* 5(4), 296–320, 2001

mai repede un prost decât un geniu, într-un mediu social complex. Pe de altă parte, acest bias ne face să percepem mai mult intenția din spatele unui eveniment negativ decât din spatele unui eveniment pozitiv. Atunci când căutăm acasă un obiect, impulsul nostru este acela de a gândi că nu noi l-am pierdut, ci că altcineva l-a pus în altă parte: „Cine mi-a luat…?“ Până la urmă, dacă un lucru eșuează, pornirea e aceea de a crede că există o intenție umană la mijloc, că greșeala unui mare prost a stricat totul.

În sfârșit, să mai adăugăm și faptul că cercetătorii au descoperit eroarea fundamentală de atribuire[1]: când observăm o persoană, atribuim comportamentul acesteia naturii sale profunde, mai mult decât cauzelor externe. În numeroase cazuri, concluzia devine limpede: omul respectiv este un dobitoc. Când o mașină ne depășește în viteză, e din cauza șoferului, care e un idiot, și nu fiindcă fiul acestuia s-a accidentat la școală; când prietenul nu ne răspunde la e-mail în maximum două ore, sigur e îmbufnat, nici vorbă că i-ar fi căzut internetul; dacă colegul nostru nu ne-a returnat dosarul, înseamnă că e leneș, nu că ar avea mult de muncă; dacă profesorul îmi răspunde sec, e un bou, nu am pus eu o întrebare tembelă… Acest mecanism sporește și capacitatea noastră de a vedea proști peste tot. Iată cel puțin două motive pentru care suntem foarte sensibili la prostie…

---

[1] L. Ross, „The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process“, *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 10, pp. 173–220, 1977

TIPOLOGIA PROȘTILOR

Jean-François Dortier

Fondatorul și directorul publicațiilor
Cercle Psy și *Sciences Humaines*

De vreme ce există forme de inteligență multiple, așa cum admit psihologii, trebuie să existe și o mare varietate de prostii… În absența unor studii aprofundate sau chiar a unui embrion al științei prostiei (cartea aceasta trasează câteva jaloane), putem începe printr-o descriere precisă a eșantioanelor reprezentative.

Arierat

Arierat, înapoiat mintal, nerod, idiot, debil, dobitoc, țicnit, imbecil, stupid, tont, sonat, nătâng, frunte îngustă, nebun la cap… vocabularul prostiei nu are limite. Această bogăție semantică reflectează fără îndoială inflexiuni de sens, variații de folosire și efecte de turmă.

În mare, sensul este mereu același: prostul, indiferent de diversitatea formulelor și metaforelor, este cel despre care se crede că are o inteligență redusă și orizont mental limitat. Prin urmare, prostia se definește pornind de la o poziție relativă. Nu există prost în sine (dacă toată lumea ar fi așa, nimeni nu ar mai putea să remarce acest lucru). Altfel spus, prostia se măsoară pornind de la un punct de referință fixat de către cine se consideră superior.

Bădăran

În engleză *rednecks* sau *hillbillies*, bădăranii sunt proști, răi, rasiști și egoiști. Cel puțin așa îi descria Cabu, care le-a imortalizat profilul. Aceștia ar reprezenta batalioanele de alegători care votează cu partidele populiste: pentru că sunt proști, adică incapabili de reflecție politică, folosesc gândirea pe termen scurt și judecata pripită. Sunt „capete pătrate" – la ei totul este alb sau negru – fără nuanțe, încăpățânați, obtuzi, iar argumentele raționale nu au nici o valoare în ochii lor: țin morțiș la propria părere. Gândesc cam așa: „Am dreptate și cu asta basta"!

Sunt răi, pentru că se iau fără milă de țapii ispășitori și de victimele nevinovate: arabii, negrii, imigranții, în general.

Sunt egoiști, fiindcă doar un singur lucru contează pentru ei: bunăstarea personală, confortul propriu, „să facem bani"…

Însă există, oare, acești bădărani ca profil psihologic? Dacă da, ar trebui demonstrat că există o relație organică între prostie (adică un nivel intelectual scăzut) și răutate (înțeleasă ca egoism și dispreț față de ceilalți).

Este posibil însă ca legăturile dintre cele două trăsături să nu fie decât conjuncturale: căci putem fi proști și de treabă (să ne amintim de „prostul satului"), tot așa cum putem fi răi și inteligenți în același timp. Oare nu este acesta cazul celor care au făcut portretul bădăranului, caricaturiști (Cabu, Reiser…) care lucrau la un ziar, *Hara-Kiri*, autodefinit „prost și rău"? Oamenii aceștia nu erau cu adevărat proști (deși caricatura sistematică și clișeele sfârșesc prin a împuțina spiritul). În schimb, răi erau adesea.

Prost universal

„Toți sunt niște proști!“ Această formulare este enunțată în general cu voce tare și coatele rezemate pe tejgheaua vreunui bar. Dar cine sunt acești „toți“? Politicienii, electoratul lor, funcționarii, incompetenții etc. și, prin extensie, cam toată lumea, căci formularea în sine nu este nuanțată.

Tocmai această lipsă de discernământ în analiză, aroganța cu care se erijează într-o ființă superioară aflată deasupra condiției umane, acesta este semnul destul de sigur că avem de-a face cu un prost veritabil. „Ceea ce îi este specific greșelii este că nu se consideră o greșeală“, spunea Descartes. Așa și cu prostia. Este clar că un prost nu se poate recunoaște pe sine. În schimb, acesta constituie un criteriu suficient de bun de recunoaștere a unui alt prost din apropiere. Oriunde ai fi, de îndată ce auzi pe cineva spunând cu glas ridicat: „Toți sunt niște proști!“, poți să fii sigur că există cel puțin unul în imediata vecinătate.

Prostie artificială

„Computerul este pur și simplu idiot.[1]“ Afirmația nu vine de la un neica nimeni: Gérard Berry predă informatica la Collège de France. Acest specialist în inteligență artificială nu ezită să contrazică speculațiile (nefondate) cu privire la capacitatea mașinăriilor de a depăși inteligența umană.

---

1 Interviu în *L'Obs*, 26 august 2016. https://www.nouvelobs.com/rue89/rue89-le-grand-entretien/20160826.RUE7684/gerard-berry-l-ordinateurest-completement-con.html

Fără doar și poate, inteligența artificială a făcut progrese importante în ultimii 60 de ani. Anumite aplicații pot să recunoască imagini, să traducă texte și chiar să pună diagnostice medicale. În anul 2016, programul informatic AlphaGo, dezvoltat de DeepMind, a reușit să îl bată la jocul de go pe unul dintre cei mai buni jucători din lume. Chiar dacă performanța a fost impresionantă, nu se menționează faptul că AlphaGo nu știe să facă decât un singur lucru: să joace go. La fel ca și programul Deep Blue, care l-a bătut pe Kasparov la șah în 1996, în urmă cu mai bine de 20 de ani. Mașinăriile așa-zis inteligente nu fac decât să dezvolte o competență supraspecializată, pe care le-o dictează stăpânul lor uman. Speculațiile cu privire la autonomia computerelor care „învață singure" sunt doar mituri: acestea nu știu să transfere competențele dintr-un domeniu în altul, pe când transferul analogic reprezintă unul dintre mecanismele de bază ale inteligenței umane. Forța calculatoarelor constă în puterea memoriei de lucru și a capacităților de calcul instantanee.

„Mașinăriile care învață pe cont propriu" (*machine learning*), care funcționează pe principiul *deep learning* (noua generație de inteligență artificială), nu sunt inteligente, pentru că nu înțeleg ceea ce fac. Astfel, programul de traducere automată dezvoltat de Google nu face decât să învețe să folosească un cuvânt într-un context dat (bazându-se pe un număr foarte mare de exemple), însă rămâne cu adevărat „prost": în nici un caz nu înțelege semnificația cuvintelor pe care le utilizează.

Iată de ce Gérard Berry își permite să afirme că, în fond, „computerul este complet idiot".

Prostie colectivă

Inteligența colectivă desemnează o formă de inteligență de grup, la fel ca în cazul furnicilor sau al neuronilor: fiecare element, luat izolat, nu este capabil de mare lucru, însă un efect de grup produce performanțe. Prin magia autoorganizării, furnicile sunt capabile să-și construiască furnicarul cu galerii, cameră nupțială, camere-depozit pentru alimente, clocitoare, sisteme de aerisire… Unele furnici practică agricultura („cultivă“ ciuperci), cresc afide etc.

Chiar dacă modul în care funcționează rămâne un mister, inteligența colectivă a devenit în scurt timp un model foarte valorizat, care se bazează pe o idee simplă: întregul este superior sumei părților. Decizia colectivă și co-creația sunt mai bune decât decizia individuală.

Totuși, se întâmplă să fie mai rău când sunt mulți decât de unul singur. Așadar, inteligența colectivă are neajunsul ei: prostia colectivă. Astfel, în grup, capacitatea noastră de a discerne se poate reduce în mod drastic: o serie de experimente celebre, realizate de psihologul Solomon Asch despre comportamentul în grup, au demonstrat deja acest lucru cu mult timp în urmă. Este de ajuns ca o majoritate să apere o teorie vădit falsă și prostească, pentru ca și ceilalți să meargă pe acest drum, prin efectul conformismului. Un alt exemplu, falsele virtuți ale brainstorming-ului: se ia un grup de zece oameni care să lucreze împreună la un proiect, timp de jumătate de oră (de exemplu, să găsească sloganuri turistice pentru promovarea unui oraș). În paralel va gândi un alt grup de oameni, însă în mod individual. Se strâng foile: propunerile celui de-al doilea grup sunt mult mai interesante

și mai numeroase decât cele ale primului grup. Altfel spus, uneori întregul înseamnă mai puțin decât suma părților.

De altfel, este inutil să facem mari experimente în psihologie pentru a ilustra prostia colectivă. Tot ceea ce se dovedește în laborator se experimentează zilnic în cadrul ședințelor de lucru, unde efortul colectiv produce tot atâtea prostii câte ar fi fost dacă am fi acționat individual.

Naiv

Ce poate fi mai naiv decât un copil? Crede cu ușurință vrute și nevrute: că există undeva în cer un bătrân cu barbă albă care călătorește într-o trăsură zburătoare trasă de reni și care aduce cadouri copiilor cuminți sau că un șoricel[1] vine noaptea și caută dinții care le cad copiilor și lasă o monedă sau o bancnotă în loc…

Credulitatea este o formă de prostie specifică perioadei copilăriei. Cel puțin așa credea psihologul Jean Piaget. Filosoful Lucien Levy-Bruhl era de părere că popoarele primitive erau la fel de naive în credințele lor animiste privind „spirite ale pădurii" dotate cu puteri magice, ceea ce putea fi dovada că sălbaticii, ca și copiii, nu atinseseră vârsta rațiunii.

În urma unor experimente psihologice, specialiștii au trebuit să accepte faptul că cei mici nu sunt atât de naivi cum se credea: ei admit că renii pot zbura, însă într-o lume paralelă, cu legi care nu sunt valabile pe Pământ, unde știu bine că renii nu zboară. Chiar și noi, adulți raționali, suntem gata să credem în existența unor particule care au

[1] *La Petite Souris de dents* – varianta franceză a Zânei Măseluță (n. red.)

comportamente stranii (darul ubicuității, comunicarea la distanță), din clipa în care fizicienii afirmă acest lucru. Unii oameni de știință sunt credincioși și chiar sunt convinși că Iisus Hristos a înviat.

Aceste descoperiri i-au făcut pe psihologi și pe sociologi să reevalueze definiția credulității. Naivitatea nu mai poate fi gândită ca o lipsă de logică (altfel spus, prostie infantilă): a crede în lucruri aparent incredibile pune în relief mai degrabă un sistem de referință decât naivitate sau lipsă de discernământ.

Spre sfârșitul vieții, Lucien Levy-Bruhl avea să recunoască faptul că se înșelase cu privire la mentalitatea „primitivilor". Recunoașterea greșelii merită toată aprecierea, pentru că acest comportament se întâlnește rar în lumea filosofilor.

Debil

La sfârșitul secolului al XIX-lea, odată cu introducerea învățământului obligatoriu în Franța de către Jules Ferry, s-a constatat că unii copii nu erau capabili să aibă un parcurs normal de învățământ. Li s-a solicitat atunci psihologilor Alfred Binet și Theodore Simon să conceapă un test de inteligență care să permită identificarea acestor copii, pentru a li se oferi un program de studiu adaptat: acest test se află la baza celebrului IQ (coeficient de inteligență).

În mod convențional, coeficientul mediu de inteligență al unui om este 100. Testele IQ au dus la definirea debilității mintale și a subtipurilor acesteia: debilitate ușoară (IQ 65–80); debilitate medie (IQ 50–65); debilitate gravă,

denumită odinioară „idioție“ (IQ 20–34). Cei cu un IQ inferior valorii 20 erau încadrați la „debilitate profundă“.

Noțiunile de „debil“ și „întârziat“ mintal nu prea se mai folosesc astăzi în psihologie, fiind înlocuite cu eufemisme: se face referire la „handicap“, la „retard“, la „lentoare“, „dificultăți de învățare“, chiar la „diferență“ (la fel cum nu prea se mai vorbește despre „genii“ sau despre „copii supradotați“, ci despre „copii precoce“ sau „cu abilități înalte“). Cu toate acestea, practica nu îi împiedică pe psihologi să folosească teste pentru a-i încadra pe cei mici în funcție de gradul de retard mintal, în vederea orientării către structuri adaptate.

Imbecil, idiot

Termenii de „imbecilitate“ sau de „idioție“ erau utilizați la începuturile psihiatriei pentru a descrie persoanele care prezentau un nivel intelectual foarte scăzut, cu incapacitate de a scrie, de a citi și, în cazul unora, chiar de a vorbi. Philippe Pinel îl considera pe Victor de l'Aveyron, un copil lăsat singur în sălbăticie, drept un idiot: în zilele noastre, acesta ar fi considerat „autist“. „Prototipul idiotului este un individ care nu știe nimic, nu poate nimic, nu vrea nimic și fiecare idiot se apropie, mai mult sau mai puțin, de acest summum de incapacitate“, scria alienistul francez Jean-Étienne Esquirol.

Doctorul Paul Sollier, în lucrarea *Psychologie de l´idiot et de l´imbécile: essai de psychologie morbide* (1891), a consacrat un capitol „idioților și imbecililor“. Regretând rămânerea în urmă a psihiatriei franceze, comparativ cu cele engleză și americană, Sollier observă că nu există un consens în definirea idioției sau a imbecilității: unii folosesc drept criteriu de

evaluare inteligența, alții, limbajul (incapacitatea de a vorbi corect), iar alții, criterii morale (lipsa stăpânirii de sine).

Conceptul de „idiot“ a fost abandonat progresiv de către psihologi. Continuă totuși să se folosească termenul de „savanți idioți“ (căruia i se preferă însă cel de „sindromul savantului“): acest profil psihologic, care combină o serie de trăsături specifice autismului sau ale sindromului Williams, este marcat deopotrivă de un retard la nivelul limbajului sau al inteligenței generale, dar și de abilități neobișnuite în anumite domenii, cum ar fi calculul matematic, desenul, muzica…

Prostul satului este prototipul celui afectat de întârziere mintală, al nerodului sau al naivului infantil. Pe vremuri, la sate, exista tot timpul un „fada“ (cum se spunea în sudul Franței) care făcea munca de jos. Acest biet naiv era văzut ca un om cumsecade, tot timpul zâmbitor și încântat, râzând de la orice. Nu era considerat periculos. În *Albă ca Zăpada*, personajul Mutulică, cel care râde tâmp, are ochii mari și șapca așezată într-o parte, îl ilustrează, în felul său.

„Cine ar putea spune vreodată prin ce diferă alcătuirea unui imbecil de cea a oricărui alt om?“

Buffon

Zănatic

„Zănatic“ este un apelativ drăguț pentru a vorbi despre nebun, nu despre nebunul furios, ci mai degrabă despre cel care are un comportament fantezist. Zănaticul nu este

departe de un „smintit“, termen ce desemnează și el un tip care face lucruri bizare sau extravagante. Smintitul se apropie, la rândul lui, de „zărghit“, care, potrivit extrem de rigurosului Centrul Național de Resurse Textuale și Lexicale, este un „om în general fantezist, cu un comportament extravagant“. Luăm la cunoștință că „a face pe nebunul“ este sinonim cu „a face pe deșteptul, a-și acorda o importanță exagerată, a fi cu nasul pe sus“. Mai înseamnă și „a face pe bufonul“.

Zănatic, smintit, zărghit, sărit, toate aceste cuvinte ne îndepărtează, poate, de proștii propriu-ziși, însă împreună aparțin categoriei generale de „ne-buni la cap“…

CONSIDERAȚIILE LUI EDGAR MORIN

Cuvântul „prost" (în franceză, *con*[1]) are un caracter machist foarte pronunțat: sublima deschizătură[2] a sexului feminin este redusă la un organ stupid…

Jacques Prévert este cel care, în urmă cu 67 de ani, avea să mă oblige să mă gândesc cu luare-aminte la acest cuvânt. Obișnuiam să îi spun „Îmi plac filmele stupide"[3], iar el îmi răspundea iritat: „Prost (*con*) este un cuvânt foarte frumos, unul dintre cele mai frumoase care există".

Acest lucru nu m-a împiedicat să spun din când în când „Ce tâmpenie[4]!"; însă am început să zic foarte rar „E o prostie"[5] și din ce în ce mai puțin „E un prost"[6], așa cum mi-am interzis să rostesc – într-un mediu unde se abuza de cuvântul „ticălos" – propoziția „E un ticălos"[7].

Așadar, cuvântul „tâmpenie"[8] a derivat departe de rădăcinile sale fiziologice[9] și are mai multă forță decât „prostie"

---

1 Din latină, *cunnus* (*vulvă*) însemna, la origine, organul sexual feminin; în sens figurat, desemnează o persoană stupidă, naivă sau dezagreabilă (*prost*). (n. red.)

2 De ce nu a fost comparată cu mătăsoasa moluscă (*molluscus*; *mollis*, în latină, însemnând *moale*) *pinna nobilis* (*pinna* însemnând *bivalv*), producătoare de mătase marină, unul dintre cele mai râvnite materiale din lume? Și, în limba franceză, în loc de expresia „c'est une connerie" („e o prostie"), s-ar fi folosit „c'est une pinnerie". (n. red.)

3 „J'aime les films *cons*."

4 „Quelle *connerie*" (*connerie*, derivat din cuvântul *con* + sufixul *-erie*. (n. red.)

5 „C'est *con*."

6 „C'est un *con*."

7 „C'est un *salaud*."

8 *Connerie*

9 Lat. *cunnus* (*vulvă*)

sau „stupiditate". Pe de altă parte însă, generalizarea lui îl privează de orice pertinență. A judeca prostia celorlalți înseamnă să fim noi înșine dezlegați de orice prostie. Prin urmare, utilizarea acestui cuvânt trebuie să ducă la o autoexaminare prealabilă și la întrebarea dacă nu e cam prostește să folosim cuvântul „tâmpenie" sau măcar, dacă îl folosim, să fie cu foarte mare prudență. Cu toate acestea, el umple un vid din vocabularul nostru, pentru că „prostie" sau „stupiditate" nu sunt nici sinonime, nici echivalente, iar cuvântul acesta – „tâmpenie" – reunește înțelesuri ca greșeală, prostie și încredere în sine.

În ceea ce mă privește, îmi imaginez ca un cuplu antitetic inseparabil *Homo sapiens* și *Homo demens*: nebunie, delir, rătăcire, *hybris*, însă ne lipsește cuvântul non-machist care să îl înlocuiască pe acela de „tâmpenie". Asta chiar e o prostie!

Edgar Morin

TEORIA DESPRE TÂMPIȚI

Întâlnire cu **Aaron James**

Profesor de filosofie
la Universitatea din California de Sud, Irvine

4
5
6
CH
CH
L
R
CA
N
CP
S

- ***Conform teoriei dumneavoastră, ce este acela un tâmpit?***

  Este vorba despre un bărbat sau, mai rar, despre o femeie care își acordă singur o serie de avantaje personale în viața socială, fiind imun la reproșuri. Exemplul tipic este tâmpitul care ignoră coada de la poștă, acordându-și o favoare destinată situațiilor de urgență sau femeilor gravide. În acest caz, nu are nici o justificare, decât poate aceea că se simte bogat, frumos sau mai descurcăreț decât ceilalți: așadar, consideră că timpul lui e foarte prețios. Iar dacă îl rogi să stea la coadă, la fel ca toată lumea, nici c-o să te asculte, ba chiar te mai și înjură. Nu înseamnă că îi disprețuiește pe ceilalți, ci pur și simplu consideră că aceștia nu sunt vrednici de atenția lui. Întrucât nu pricepem cât de extraordinar este el, nu merităm interesul său.

- ***Tâmpiții sunt astfel în toate sferele de activitate ale vieții lor?***

  Nu neapărat. Cineva se poate comporta ca un tâmpit pentru că este într-o pasă proastă, a avut o săptămână „fără sex" sau pur și simplu de vină e adolescența. Dar pentru mine, tâmpitul get-beget, autentic este așa în permanență, în diferite domenii, nu neapărat în toate: poate fi un tâmpit la muncă și pe stradă, dar nu și în familie, sau invers. Cel complet tâmpit, indiferent de cadru, este o specie rară. Stalin, pe lângă faptul că era un nebun genocidar, era și un tâmpit pe linie.

- ***Oameni foarte cultivați și inteligenți se pot dovedi a fi cei mai tâmpiți dintre tâmpiți?***

  Nu știu dacă e chiar așa, în orice caz, ei sunt la fel ca orice tâmpit. Inteligența nu este un obstacol în calea tâmpeniei crase, ea poate chiar să contribuie la acest aspect, băgându-i tâmpitului în cap ideea că le este superior celorlalți. Alături de bunăstarea financiară și de frumusețe, inteligența este una dintre calitățile în virtutea căreia este mult mai ușor să crești în propriii ochi și să intri mai ușor în grațiile celorlalți. Cei privilegiați prezintă riscuri mai ridicate de a deveni niște tâmpiți mulțumiți de sine.

- ***Prin urmare, tâmpenia nu relevă într-atât din inteligență și din emoție, cât din comportamentul pe care îl manifestăm în raporturile sociale?***

  Da, avem de a face cu o chestiune ce ține de comportamentele sociale, însă sursa sa internă este eșecul în a manifesta interes pentru ceilalți. Tâmpiții cred că noi suntem cei care trebuie să ne adaptăm lor, la fel ca orice altă realitate, și se întâmplă ca unii dintre prietenii acestora să se plieze perfect pe acest concept. Este vorba, așadar, pe de o parte de dinamică socială, însă înainte de orice, există ceva personal și profund înrădăcinat, din care le este foarte greu să se sustragă.

- ***Un tâmpit conștient de propria prostie mai este el un tâmpit?***

  Problema este că un idiot poate să fie foarte bine conștient de ceea ce este și să se simtă mândru: „Da, sunt un tâmpit, e problema voastră, nu a mea!" Conștientizarea nu este suficientă pentru a schimba datele problemei. Tâmpitul este atât de izolat în propria prostie, încât îi este foarte greu să-și pună întrebări cu privire la faptele sale. Cu toate acestea, nu este imposibil: în urma unei crize existențiale, a unui accident de mașină sau a unui doliu, își poate reveni un pic. Sau când îmbătrânește. Însă atunci se întâmplă pentru că nu mai are energie sau testosteron! În plus, aceste cazuri sunt rare, nu trebuie să ne facem speranțe deșarte. Oricum, o simplă înțelegere a realității nu este suficientă pe deplin pentru a atinge în profunzime sensibilitatea unui tâmpit.

- ***Există tâmpiți printre copii?***

  Deși am putea crede acest lucru, ținând cont de egocentrismul care îi caracterizează uneori, nu sunt convins că prostia, în cazul lor, poate fi o trăsătură stabilă de caracter. Copiii evoluează prea repede pentru ca prostia lor să se permanentizeze. Mai degrabă la adolescenți poate surveni o fază de tâmpenie, însă cei mai mulți ies din ea. Prostia devine constantă și sistematică abia la vârsta adultă.

- ***Cam care este media de idioți în rândul adulților? Unul din zece? Unul din doi?***

  Totul depinde de cultură, de subcultură, de mediul în care trăiesc. Proporția este mult mai ridicată în SUA decât în Canada, în Italia în raport cu Brazilia sau cu Japonia, aproape peste tot este mai ridicată, de altfel, față de Japonia. Și, desigur, lucru se schimbă continuu: cred că sunt mai mulți tâmpiți astăzi, în SUA, față de câți erau în trecut și sunt mult mai vizibili în mass-media. Unul din doi mi se pare prea mult, indiferent de țară, pentru că orice societate supraviețuiește prin civilitate și prin cooperarea membrilor ei, ceea ce nu este punctul forte al proștilor.

- ***Cum se explică perenitatea acestora? Să fie evoluția de vină?***

  Probabil s-a petrecut ceva în atitudinea primatelor și în comportamentele de dominație masculină, cu toate jocurile de putere pentru a ajunge în vârf, vrând să perpetueze tâmpiții, care se cred superiori. Dar nu cred ca acești factori să fi jucat un rol atât de hotărâtor în dezvoltarea civilizației și a instituțiilor, ale căror structuri să poată permite reprimarea proștilor. Într-o cultură în care individualismul primează, cum este cazul SUA, tâmpiții ridică și mai multe probleme.

- ***Ce se poate face împotriva tâmpiților? Îi putem schimba?***

  Cred că se pot schimba, însă este mai bine să nu ne amestecăm. Se întâmplă să păstrăm un tâmpit într-o companie pentru că aduce bani, de exemplu, sau prestigiu academic. Robert Sutton avea dreptate când promova *No Asshole Rule*[1], însă obiectivul nu este tot timpul atins. Prin urmare, trebuie găsită o modalitate de a-i marginaliza

---

1 *Regula fără dobitoci*. Robert Sutton, profesor de management la Stanford, a publicat, printre altele, *The No Asshole Rule* (Warner, 2007), în care promovează ideea unui mediu de lucru fără dobitoci, în special fără hărțuitori.

în fel și chip și de a face bloc împotriva lor, căci prin zâzania pe care o bagă între oameni tâmpiții obțin ceea ce doresc. Este mult mai ușor în grupurile mici decât într-un context politic. Fără doar și poate, societatea poate face multe pentru a diminua numărul tâmpiților, chiar dacă este dificil, fiindcă aceștia au talentul de a ne sta în cale!

- ***Ce se poate spune despre tâmpiții din familia noastră?***

  Este o problemă banală și foarte delicată, în același timp. Deseori, ne străduim să-l izolăm pe prost. Se întâmplă ca o femeie să nu poată sau să nu vrea să divorțeze de un astfel de om, dar se străduiește să îl evite, să reducă contactele cu el. Pentru sănătatea noastră mentală, mai mult decât atât nu se prea poate face…

- ***Idioții sunt mai fericiți decât media?***

  Iată o întrebare foarte bună! Platon și Aristotel au dezvoltat o teorie obiectivă a fericirii: acționează cu justețe! Exact opusul a ceea ce face un tâmpit! În plus, calitatea relațiilor sale este deplorabilă. Cu toate acestea, că și-o spune sau nu (însă, de cele mai multe ori, nu este cazul), un idiot poate să fie mai fericit decât media, potrivit unei viziuni subiective a fericirii, confundate astfel cu satisfacția. Tâmpitul este mulțumit de el însuși, atunci când reușește să obțină ceea ce vrea: atenția, celebritatea, banii, puterea, prestigiul, tot ceea ce se simte îndreptățit să pretindă. Cu toate acestea, deseori, acest sentiment de superioritate este menținut cu prețul unei puternice anxietăți. Căci, oricât de bun ar fi la acest joc, la care chiar excelează, este obligat să se creadă mai deștept și să se poziționeze singur împotriva tuturor, fără să se scuze, chiar dacă se află în mijlocul certurilor zilnice. La câini sau la gorile, masculul alfa moare adesea tânăr, din cauza stresului pricinuit de supravegherea rivalilor. Chiar dacă tâmpitul pretinde în mod subiectiv că este fericit cu viața lui, ne-am dori să îi spunem: „Hei, amice, dacă ți-ai da silința să fii un pic mai conciliant, ai fi mai puțin stresat!"

- ***Suntem oare, în secret, invidioși pe tâmpiți?***

  Nu neapărat. Putem să ne simțim neputincioși, frustrați și indignați în fața cuiva care ne repugnă. Cum poate cineva să fie așa? Emulația nu intră aici în discuție. Însă, atunci când tâmpiții au succes, putem fi geloși: „Numai așa poți fi celebru, comportându-te ca un idiot? Și eu aș fi putut face la fel, dar el a avut ideea, a fost mai rapid". Dacă ne simțim și noi un pic tâmpiți, atunci putem aprecia această tehnică din proprie experiență. Dar este ca atunci când dăm de un prost pe stradă și, până la urmă, ne cuprinde disprețul.

- ***Putem manifesta recunoștință față de un tâmpit, fie doar și pentru faptul că ne arată că suntem mai valoroși decât el?***

  Chiar dacă învățăm să îi gestionăm, nu cred că le putem fi recunoscători idioților, decât dacă, în cele din urmă, ne recunosc valoarea ca ființe umane. Putem oricând să ne felicităm pentru că am învățat să îi înțelegem mai bine și să ne descurcăm cu ei, cum am simțit eu când am terminat de scris cartea. Dar nu le sunt recunoscător, pentru că idioții fac lucruri urâte din motive obscure, fără nici o considerație pentru mine. Provoacă multe frustrări și multe încurcături. În cele din urmă, mi se întâmplă să cred că am acționat sau le-am răspuns adecvat proștilor, însă nu le sunt recunoscător: mi-ar fi plăcut să nu îi fi întâlnit!

- ***În anul 2016, ați publicat o carte în care ați analizat pericolele pe care le-ar fi reprezentat alegerea lui Donald Trump. Îl considerați tâmpitul suprem sau este mai inteligent de atât?***

  Cu siguranță, Donald Trump este un tâmpit suprem, un supra-tâmpit, dacă vrei. Înțeleg prin asta faptul că este un idiot care inspiră, în același timp, respect și admirație pentru stăpânirea artei prostiei, în ciuda competiției celor de o seamă cu el. Tâmpiții trebuie să rivalizeze pentru a obține titulatura de „idiot-șef" sau de „baron al tâmpiților",

dar puțini ajung la glezna lui Trump, înșiruind prostie după prostie (Kim Jong-un, în Coreea de Nord, fiind o excepție notabilă). Cei care reușesc, cum ar fi Chris Christie, guvernatorul statului New Jersey, ajung adesea să devină mai docili.

- ***Au existat tâmpiți iluștri printre filosofi?***

  E amuzant, dar am scris chiar despre Jean-Jacques Rousseau, ale cărui idei despre amorul propriu sunt foarte importante pentru a înțelege ceea ce simt idioții și dinamica distrugerii ce rezultă din asta. Iar Rousseau în persoană și-a părăsit numeroșii copii și am înțeles chiar că practic a cumpărat o fetiță de 12 ani și a închis-o într-o casă pentru a obține favoruri sexuale de la ea… În ciuda geniului său, seamănă bine cu un tâmpit din multe puncte de vedere!

- ***S-au găsit tâmpiți care să vă felicite pentru cartea pe care ați scris-o despre ei?***[1]

  Da, au fost cititori care mi-au scris pentru a-mi spune: „Vă mulțumesc pentru acest volum, copiii mi l-au oferit în dar și am înțeles că sunt, fără îndoială, un tâmpit". Observațiile lor au fost mereu amabile. „Bravo, bună treabă"… Însă de aici și până la a-mi spune că această carte le va schimba viața și că se vor comporta altfel, nici vorbă… În ceea ce îi privește pe idioții pe care îi cunosc, nu știu dacă au citit cartea: mă străduiesc să limitez la maximum interacțiunea dintre noi!

Interviu realizat de
Jean-François Marmion

[1] Referire la cartea profesorului Jones *Assholes. A Theory*, Anchor, 2014 (n. red.)

DE LA PROSTIE LA FLEACURI

Pascal Engel

Filosof și director de cercetare
la Școala Superioară de
Înalte Studii în Științe Sociale

Cum am putea clasifica diversele forme de neghiobie: cap sec, idiot, cretin, nătărău, stupid, nerod, imbecil, debil, inept și, calificativul suprem, prost? Spun ele toate același lucru? „Neghiob“ poate fi genul ale cărui specii să fie celelalte forme? Prostia poate fi măcar definită, ținând cont că toate aceste categorii au contururi estompate și se reduc, deseori, doar la niște simple insulte, fără a putea stabili vreodată dacă sunt proprietăți reale? Însuși vocabularul prostiei pare în mod sistematic asociat limbilor și culturilor, încât este aproape imposibil să găsim termeni universali: *tonto*, în spaniolă, este cu adevărat analog franțuzescului „idiot“? *Moron*, în engleza americană, este echivalentul lui *dunce* din engleză? *Asshole* poate fi redat prin „dobitoc“? Diversitatea formelor prostiei este atât de mare, încât mulți dintre cei care s-au înhămat la dificila muncă de a-i defini esența, din Antichitate și până astăzi, au renunțat iute, preferând mai degrabă să o ilustreze. Comedia și satira, care tratează adesea (și poate în mod exclusiv) prostia umană, ne oferă astfel de reprezentări, de la Aristofan la Lucian[1], de la Iuvenal la

[1] Lucian din Samosata, prozator grec (n. red.)

Persius[1], de la Erasmus la Swift și la Pope, de la Molière la Voltaire, de la Feydeau și Labiche la Jarry, de la P.G. Wodehouse la Flannery O'Connor, așa de multe și de variate personificări, încât este foarte greu să identificăm aici cea mai mică unitate: corabia nebunilor, bâlciul, pandemoniul, grădina zoologică… Majoritatea satiriștilor se mulțumesc să dea nenumărate enumerări și exemple, iar ori de câte ori un filosof încearcă să formuleze o teorie privitoare la prostie, concluzia lui va fi infirmată imediat de ceilalți. Doar literatura – de la Flaubert la Bloy, de la Musil la Gombrowicz, de la Sartre la Kundera – pare în măsură să trateze un asemenea subiect, însă fără a merge mai departe de o constatare descurajantă: „Așa stau lucrurile".

Gradele prostiei

Chiar dacă este dificil de clasificat prostia, nu este imposibil. Ea are grade, care pot fi descrise prin ansambluri de predispoziții proprii fiecărui tip de om. La nivelul cel mai de jos se află prostia crasă, literalmente brută, a celui căruia îi lipsește inteligența și care se apropie de regnul animal (măgar, dobitoc, becață) sau de cel vegetal (dovleac, castravete, cartof) și pe care termenul de „cras" îl caracterizează cel mai bine. Mai este prostia stupidului, cel care îi lasă pe toți în stupoare, cu gura căscată. Această prostie brută este aproape de pământ (aceea din Beoția[2], la greci) și chiar de piatră (fabula despre bolovanul ursului[3] o confirmă). Argoul

1 Aulus Persius Flaccus, poet latin (n. red.)
2 *Beoția,* „țara vacii" (n. red.)
3 La Fontaine, *L'ours et l'amateur des jardins* (n. red.)

reduce prostia la un singur lucru: prostul (*le con*, organ sexual al femeii), iar pentru bărbat, tâmpitul (*le couillon*, de la *la couille*, testicul) sau cap pătrat. Cu un grad mai sus se află idioții și imbecilii, cei a căror judecată este atât de fragilă (debilă) încât e vecină cu patologia, într-atât sunt de aparte. Tipologia lor este aceeași cu a cretinilor, afectați de un defect ereditar. Cu un grad și mai sus se află cei care, puțin mai răsăriți decât dobitocii, sunt neîndemânatici, dar cumsecade. Aceștia sunt tonții, tolomacii, nerozii, nătărăii.

Și mai sus, îi găsim pe nesăbuiți. Nechibzuitul nu duce neapărat lipsă de inteligență, ba chiar, ocazional, poate da dovadă de judecată. Însă o folosește cu nesocotință și este mai cu seamă îngâmfat, căci îi place să iasă în evidență și are nevoie de ceilalți: este sociabil, în vreme ce brutele sunt solitare. Nesăbuitul este grandilocvent și pompos, în maniera lui Trissotin din piesa *Femeile savante*[1]. Nu este pasiv, din contră, asemenea lui Bouvard și Pécuchet, este caracterizat de o activitate debordantă. Nu se arată ostil față de cunoaștere și nici nu este incapabil să o asimileze, însă prostia lui ține de faptul că nu știe să o aplice și să o pună în practică.

Cu un grad și mai sus de nesocotință se află ceea ce Musil numește „prostia sofisticată“ sau „inteligentă“, despre care spune că se regăsește la nivelul celor mai înalte sfere ale spiritului[2]. Nechibzuitul inteligent poate fi foarte învățat și foarte cultivat, în stare să strălucească în societate, însă inteligența lui nu este în acord cu afectele sale. Face planuri nerealiste

---

1 Comedie de Molière (n. red.)

2 R. Musil, *Über die Dummheit*, 1937 (trad. rom. *Despre prostie*, Daniela Duca, Editura All, 2013)

și disproporționate pentru că există la el, ne spune Musil, o „armonie mediocră între capriciile simțirii și o înțelegere care nu este suficientă pentru a le asimila". Musil face o comparație între această prostie sau prostie inteligentă și prostia „sinceră", care are „obrajii plini de viață". Manifestările celei din urmă sunt, de cele mai multe ori, aceea a snobului, care nu știe de ce îi place ceva sau cineva, a femeii sau a bărbatului de salon – ca doamna Verdurin[1] – sau a omului care face planuri, precum Arnheim și generalul Stumm din *Omul fără calități*, sau ca planificatorii – cazul autorului eseului anonim *O propunere modestă* (în fapt, Jonathan Swift). Există la prostul sofisticat o formă de defect moral, care nu este legată de o inadecvare a mijloacelor la scopuri, cum se întâmplă în cazul altor forme de prostie, ci de o lipsă de viziune referitoare la natura scopurilor. Această formă înaltă de prostie este un viciu, iar cei afectați de ea sunt din plin răspunzători. Aici își are limitele ideea curentă potrivit căreia prostia este un defect intelectual. Obișnuim să spunem că cel care este prost mai este și rău, și crud: el ignoră și disprețuiește de cele mai multe ori valorile morale. Însă i se întâmplă, de asemenea, să disprețuiască și valorile intelectuale[2].

Nerozie și *bullshit*

În acest punct, prostia inteligentă – mai degrabă nerozia, în sensul clasicilor, care nu foloseau decât rar termenul

1 Personaj din romanul *În căutarea timpului pierdut* de Marcel Proust (n. red.)
2 K. Mulligan, *Anatomie della Stoltezza*, Jouven Milano, 2016

de „prostie“ – întâlnește ceea ce Harry Frankfurt numea *bullshit*[1]. *Bullshit*-ul reprezintă un tip de discurs care consistă în a spune literalmente vrute și nevrute, fără a se pune problema dacă ceea ce se emite este adevărat sau fals. Forma tipică de manifestare este flecăreala cea de toate zilele sau la o cafea, însă cel mai des o întâlnim în jurnalism și în publicitate. *Bullshiter* este cel care „spune prostii“, motiv pentru care titlul cărții lui Frankfurt a fost tradus în limba franceză prin *L'Art de dire des conneries*[2].

Nechibzuitul inteligent poate fi foarte învățat și foarte cultivat, în stare să strălucească în societate.

Însă practicarea *bullshit*-ului nu constă nici în a face și nici măcar în a spune prostii, lucruri absurde sau stupide, ci în desconsiderarea sistematică nu numai a regulilor adevărului și falsului, ci și a valorii adevărului însuși. Frankfurt insistă asupra faptului că *bullshitter*-ul nu este un mincinos, pentru că mincinosul respectă legea adevărului și are nevoie de acesta pentru a-și împlini minciuna. În schimb, *bullshitter*-ul nu se preocupă de acest aspect. Însă el este orice, mai puțin tâmpit sau producător de tâmpenii. Din contră, este inteligent, însă nu îi pasă de adevăr. Tocmai de aceea este mai potrivit să redăm cuvântul *bullshit* prin termenul *fleacuri*.

---

1 H. Frankfurt, *On Bullshit*, Princeton University Press, 1992

2 *Arta de a spune prostii* (n. red.)

Emiterea fleacurilor este, spre deosebire de prostia simplă, o prostie de gradul al doilea: ia act de valorile adevărului și ale cunoașterii, dar nu le recunoaște și nici nu le practică. Tocmai de aceea, ea este mai mult o formă de înșelătorie decât o minciună și o găsim deseori în discursurile publice, cum ar fi în politică. În secolul al XVII-lea, fleacurile corespund cuvintelor *bel esprit*, care desemnau o „minte sclipitoare", despre care Malebranche spunea: „Stupidul și mintea sclipitoare sunt, în egală măsură, închiși în fața adevărului, cu diferența că stupidul îl respectă, iar mintea sclipitoare îl disprețuiește". Nesocotitul sau prostul simplu (care poate fi, asemenea personajului Félicité imaginat de Flaubert, o inimă simplă) respectă valorile spiritului și chiar pretinde că se află în slujba lor, deși face o treabă anapoda sau de mântuială. Nerodul complex, asemenea creatorului de nimicuri, desconsideră aceste valori. Am putea spune, prin urmare, că fleacurile reprezintă stadiul suprem al prostiei. *Ilustrul Gaudissart* de Balzac, personajele lui Daumier, *Omul de încredere* al lui Melville îl personifică pe prostul complex în ficțiune, iar Donald Trump, în realitate.

Prostul judecă prea mult

Clasificarea de mai sus a formelor de prostie poate părea rudimentară, însă are avantajul de a sublinia faptul că prostia nu este – sau nu este doar – o incapacitate de înțelegere ori un cusur intelectual, nici o privare de judecată care l-ar lăsa pe individ, într-o manieră permanentă sau temporară, într-o stare de inerție sau de absență a libertății. Este același lucru cu ceea ce grecii numeau *moria*, iar latinii *stultitia*, concepte care

au fost traduse de obicei prin „nebunie", după ce Erasmus i-a făcut acesteia un elogiu ironic. *Stultitia* este atât nebunie, cât și prostie. Cum spune Chamfort: „Trei sferturi din nebunie nu sunt decât prostii". Ea se opune, în viziunea anticilor și a clasicilor, înțelepciunii și rațiunii, însă nu este Celălalt Absolut sau inversul judecății. Prostului îi place să gândească logic și, deseori, face acest lucru prea mult, cum spune Chrysale în *Femeile savante*: „Raționamentul alungă rațiunea". Prostul nu este doar un *minus habens*. El este și cel care face lucruri în exces, care depășește limitele sensului și, prin aceasta, chiar decența în domeniul spiritului. Este non-pertinent și impertinent (iar fleacurile sunt o formă a discursului impertinent).

Acest subiect al prostiei ca exces de rațiune a fost pus în evidență de către marii moraliști ai epocii clasice, de la La Bruyère la Vauvenargues, precum și de satiriști celebri ca Swift și Voltaire. Însă, la ei, acest exces era denunțat de fiecare dată în numele unei utilizări corespunzătoare a rațiunii, integră prin natura ei și menită să corecteze elanurile înșelătoare ale sentimentelor. Romanticii, în schimb, ridică în slăvi forța și valoarea emoțiilor și reduc valoarea gândirii la rece. Nu numai că sunt fascinați de nebunie, însă consideră că prostia este asimilată rațiunii înseși. Kant susținea că rațiunea, atunci când caută să se extindă dincolo de experiență, cade inevitabil în iluzie. Schopenhauer, apoi Nietzsche, au reluat această idee potrivit căreia rațiunea înseamnă, prin natura sa, exces de judecată, motiv pentru care este neroadă. Georges Picard spunea că „rațiunea însăși este stupidă"[1]. Marii scriitori din secolul al XIX-lea care au

[1] G. Picard, *De la connerie*, Corti, 1994

zugrăvit prostia, cu Flaubert în frunte, aveau să preia această temă. Homais, Bouvard și Pécuchet – și prin ei întreaga burghezie – sunt foarte raționali. Însă sunt excesivi. La ei, voința întrece, în final, înțelegerea, fără însă ca aceasta din urmă să lipsească cu desăvârșire.

În vasta sa lucrare *Bréviaire de la bêtise,* Alain Roger a dezvoltat această temă a „rațiunii suficiente": prostul autosuficient și arogant crede că în viață este de ajuns să ai doar rațiune[1]. Potrivit lui Roger, prostia personifică, ridiculizându-le, principiile de bază ale logicii: al terțului exclus, al non-contradicției și al identității. Prostul și-ar dori ca orice propoziție să fie adevărată sau falsă („mă iubești sau nu?"), nu tolerează contradicțiile („nu putem avea în mod simultan un lucru și contrariul său") și, mai ales, abundă în tautologii („afacerile sunt afaceri", „un evreu e un evreu"). Flaubert și Bloy au identificat în special această natură identitară a prostiei burgheze, care se complace în locuri comune și în truisme („Toți artiștii sunt niște farsori"). Regăsim aici vanitatea prostului, această autosatisfacție a tautologiei, care nu spune nimic, pentru că este mereu adevărată. Rostim tautologii pentru că nu transmitem nimic pertinent sau judicios, ci doar amintim identitatea lucrurilor cu ele însele: „un ban e un ban", „o femeie e o femeie" și, după faptă și răsplată, cum a scos în evidență Brassens, „când ești prost, ești

Pentru romantici, „rațiunea însăși este stupidă".

[1] A. Roger, *Bréviaire de la bêtise*, Gallimard, 2008

prost". În acest punct, producția de tautologii se apropie de producția de baliverne, care înseamnă a vorbi degeaba, a etala fără rușine nimicuri, prezentate ca fiind pline de sens. A spune vorbe goale reprezintă, în același timp, amprenta unei forme de prostie îndărătnică, a cărei paradigmă, prostia militară, în esența ei autoritară, este cântată de Graeme Allwright: „Ne ajungea apa până la brâu, iar dobitocul ne spunea să mergem înainte".

Epoca prostiei în masă

Locurile comune există în gândirea fiecăruia, în cea a maselor, pe care romanticii o opun individualității pe care o consideră singura capabilă, în numele artei, să se împotrivească depersonalizării noțiunii de „oameni", concretizată în rațiune și în tehnică. Însă în secolul XX și după aceea, până și arta a devenit stupidă și falsă, ca în cazul kitschului – care este o formă de prostie aplicată frumosului, o boală a judecății estetice[1]. Astfel, prostia încetează să mai fie specifică unui anumit tip de individ, cum încă se întâmpla în secolele XVII-XVIII, și devine cu adevărat colectivă și de masă. Producția de fleacuri, care era endemică în presă, a devenit pandemică în mass-media, pe internet și în rețelele sociale, care o difuzează în doze atât de masive, încât a devenit o forță politică și face parte din ceea ce s-a chemat epoca „post-adevărului", căreia ar fi trebuit să i se spună mai bine epoca bagatelelor, caracterizată prin crearea

[1] H. Broch, „Quelques remarques sur le kitsch", în *Création littéraire et connaissance humaine*, Gallimard, 1985

unui tip de discurs și de gândire care nu se mai preocupă de adevăr și în care singurul lucru care contează este efectul produs. Bagatela este deopotrivă stupidă – fiind scăpată de sub control – și abilă, deoarece se află în slujba strategiilor politice și de propagandă.

Dacă prostia și idioțenia își găsesc originea în excesul de judecată, cum putem să ne încredem în forța rațiunii de a le face față? Avem de-a face cu o dilemă cu care s-au confruntat mulți gânditori care, de la Nietzsche la Heidegger și de la Sartre la Foucault, au acuzat gândirea logică și Epoca Luminilor de a fi produs cultura de masă, tehnica „arațională“ și totalitarismul. Asemenea romanticilor, au rezolvat problema recurgând deseori la iraționalism. Cu toate acestea, remediul la boala prostiei nu este abandonul rațiunii, ci rațiunea critică și conștientă de limitele sale.

O FIINȚĂ UMANĂ SE ÎNȘALĂ AMARNIC

Jean-François Marmion

Psiholog și redactor-șef
al revistei *Le Cercle Psy*

Dacă nu știi ce este un *homo œconomicus*, grăbește-te să-l întâlnești cât încă mai mișcă! Până la sfârșitul secolului XX, acesta era modelul subiectului autonom, care se identifica în funcție de „utilitatea dorită" a alegerilor sale, adică acționând în beneficiul propriilor interese, în special al celor financiare. Egoist, rațional și constant. Personajul principal al economiei neoclasice. Era simplu. Era frumos. Era fals.

Vade retro[1], *œconomicus*!

Multă vreme, psihologii au avut păreri contradictorii cu privire la acest model uman. E lesne de înțeles că psihanaliștii, preocupați de studierea pulsiunilor, de motivațiile inconștiente și de partea întunecată a ființei umane, aveau de ce să fie sceptici în fața unui subiect admis a fi atât de versat și clarvăzător. Însă existau și specialiști – începând cu cognitiviștii – potrivit cărora gândirea umană funcționa ca un calculator, analizând informațiile prin înlănțuirea algoritmilor.

[1] *Vade retro (satana)* – „dă-te înapoi, Satan", formulă catolică medievală de exorcism (n. red.)

Anumite modele dezvoltate în anii 1980 (logica naturală a lui Braine, sau teoria schemelor de raționament pragmatice formulată de Cheng și Holyoak) ne descriau ca pe niște manipulatori ai regulilor formale sau ai reprezentărilor (cazul teoriei modelelor mentale a lui Johnson-Laird). Încă din anii 1960, alți cognitiviști aveau totuși să fisureze acest frumos edificiu, cum a fost cazul lui Peter Wason și a lui „sarcină a selectării".

Niște persoane desemnate aleatoriu primesc patru cărți. Pe fiecare carte este marcată o cifră sau o literă, de exemplu, D, F, 7 și 5. Ce li s-a cerut? „Ce carte trebuie să întorci, pentru a verifica următoarea regulă: dacă există un D pe o parte a unei cărți, pe verso va fi un 7?"

Oricum am judeca problema, nu există decât un singur răspuns valabil dintr-un punct de vedere logic: trebuie întoarse cărțile D și 5. Altfel spus, trebuie căutat ceea ce poate infirma regula, nu ceea ce o confirmă. În caz contrar, ne confruntăm cu un „bias de confirmare". Trebuia să știm, vei spune!

Desigur, 80% dintre noi nu știu acest lucru și nu au nici o intuiție în această privință. Ne înșelăm, fără chiar a avea scuza emoției. Nu este nimic rău în asta, pentru că nu suntem practic nici logicieni, nici statisticieni veritabili, adică nimic din ceea ce avansează teoria lui *homo œconomicus*. Această teorie avea să primească lovitura cea mai dură în anul 2002, când psihologul americano-israelian Daniel Kahneman avea să câștige Premiul Nobel pentru Economie. La începutul anilor 1970, în cercetările realizate împreună cu colegul său Amos Tversky, decedat în 1996, Kahneman a pus în evidență raționamentele intuitive pe

care le folosim zilnic, „euristicele". Acestea seamănă cu logica, însă reprezintă o monedă falsă: sunt grosolane și aproximative. Totuși, în viața cotidiană, aceste raționamente sunt îndeajuns de bune. Prin urmare, putem să le folosim fără pagube majore, pentru a fi scutiți de înlănțuiri de judecăți plicticoase și conștiincioase, care ar fi poate mai precise, dar ne-ar epuiza și ne-ar paraliza.

Prin acest Nobel, *homo œconomicus*, renegat în mod public, nu mai este decât o glorie apusă, iar drumul se deschide către o disciplină astăzi foarte apreciată, mai ales în aceste vremuri de criză, în care modelele tradiționale ale economiei sunt respinse: economia comportamentală. De această dată, ne sunt studiate raționamentele și deciziile în împrejurări nu atât de îndepărtate de realitate, ci plauzibile, transpuse în situații experimentale. Iar rezultatul nu este măgulitor pentru noi. Ce de biasuri! Suntem cu toții gânditori și decidenți de mâna a doua. Goana după raționamente disfuncționale a devenit astfel o disciplină olimpică în psihologie socială sau cognitivă, ca și în neuroștiințe, cu rezultate din ce în ce mai jenante pentru mitul omului rațional. De exemplu, psihosociologul Solomon Asch demonstrase că, din tendința spre conformism, suntem gata să negăm ceea ce percepem. Dacă suntem singurul dintr-un grup care recunoaște că niște linii sunt la fel de lungi, vom fi tentați să ne înșelăm în mod voluntar pentru a îmbrățișa, cu bună-credință, opinia celorlalți.

Or, în anul 2005, cercetătorul Gregory Berns, de la Universitatea Emery din Atlanta, reface experimentul lui Asch, folosind rezonanța magnetică nucleară (RMN). Ce avea să descopere? Renunțând a mai crede în ceea ce pare

evident, regiunea cerebrală care se activează este doar cea a percepției spațiale, și nu cea specializată în gestionarea conflictelor cognitive.

Judecata celuilalt transformă percepția noastră asupra liniilor, iar ce considerăm a fi o aberație devine de acum încolo un adevăr care nu ne mai face probleme. Morala: greșeala este doar o părere superficială, ea ne modifică chiar și percepția asupra realității. Ne orbește. În orice caz, ne facem să suferim de orbul găinii.

Literatura abundă în subiecte despre biasurile noastre afurisite și triste. Uneori, pentru a ne pune în gardă: *Nu mai faceți greșeli de gândire*[1]*!* ne îndeamnă scriitorul elvețian Rolf Dobelli, sperând să ne învețe să ocolim capcanele raționamentelor noastre cotidiene, mai ales dacă acestea provin de la economiști și de la jurnaliști…

Cazi în eroare, Cerul îți va veni în ajutor

Tocmai o jurnalistă, Kathryn Schulz, avea să intre în echipa adversă și să publice un volum intitulat *Cherchez l´erreur! Pourquoi il est profitable d´avoir tort*[2]. Greșim, ei bine, și? Nu depinde decât de noi să învățăm din propriile greșeli, care se pot dovedi a fi creative și instructive. Această dezbatere nu îi preocupă doar pe psihologi și pe economiști. Așadar, trebuie oare să fim extrem de mulțumiți fiindcă suntem ființe raționale, să ne ducă la disperare propria prostie sau să ne vedem slăbiciunile ca pe o șansă? Poate că toate la un loc.

---

1 Eyrolles, 2012

2 Flammarion, 2012

În lucrarea sa *Gândire rapidă, gândire lentă*[1], tot Daniel Kahneman constată faptul că raționamentele noastre funcționează la două viteze.

Ceea ce deținătorul Premiului Nobel numește sistem 1 este apanajul euristicii și reprezintă pilotul automat. Gândim greșit, dar rapid, facem tot ce putem cu ceea ce se află la îndemână, sub impulsul emoției, apoi trecem la altceva. Punem etichete oamenilor grăbit și superficial, caricaturizăm, facem treburi de mântuială... Deseori, acest sistem este funcțional, însă ocazional dă greș. Atunci se activează sistemul 2. Puternic, precis, subtil, este capabil de o gimnastică mentală de nivel înalt. Nu poți să-l tragi pe sfoară. Nu suportă lucrurile pripite. Se apleacă cu atenție asupra problemei, apoi pornește lent, grav și maiestuos întru rezolvarea ei. Are doar un singur defect: este leneș. În vreme ce tumultuosul sistem 1 ține direcția, de bine, de rău, pe parcursul evenimentelor, sistemul 2 se lasă purtat de val. Întâlnește un contracurent, binevoiește să preia cârma, dar... monopolizează atenția, consumă multă energie. Calitatea se plătește! Într-un cuvânt, datorită sistemului 2, atunci când vrem să raționăm bine, o putem face. Un pic. Numai că nu prea vrem.

Chiar și așa, nu atingem vreodată infailibilitatea glacialei logici formale. Herbert Simon, de asemenea deținător al unui Premiu Nobel pentru Economie (în anul 1978), considera că suntem dotați cu o raționalitate, fără îndoială, dar aceasta este „limitată". Acesta este, de altfel, și motivul pentru care specia noastră a supraviețuit.

---

[1] Editura Publica, 2012

Dacă strămoșii noștri ar fi adoptat postura gânditorului lui Rodin înainte de a decide dacă ar trebui să fugă din calea unui prădător sau a unui dușman, umanitatea ar fi fost de mult dispărută! Era necesară existența unui sistem 1, fie el și predispus la eroare.

Faptul că avem capacitatea de a-l studia și de a-i deplânge rateurile se explică astfel: am dezvoltat, în paralel, un sistem 2, de mare clasă, pe care îl folosim cu zgârcenie. Logica austeră nefiind elementul nostru natural, suntem dotați cu mai multe registre imperfecte de gândire, adaptate însă la condiția noastră și care ne permit să supraviețuim într-un mediu complex, instabil și nesigur.

Așadar, e adevărat, a greși e omenește, în sensul în care îi datorăm probabil erorii o parte din umanitatea noastră…

SĂ LĂSĂM JUSTIȚIA SĂ-ȘI FACĂ TREABA (DE DIGESTIE)

După pauza de prânz sau după o pauză destul de scurtă, aproximativ 65% dintre cererile de eliberare condiționată sunt acceptate de către judecătorii din instanța de judecată. Cu cât se scurge timpul, aceștia sunt din ce în ce mai severi și ajung, gradual, chiar să le respingă în bloc. După următoarea pauză, judecătorii revin la procentul de 65% privind verdictele clemente. Această stare de fapt a fost relevată în anul 2011, în urma analizei a aproape 1 000 de decizii judecătorești, provenind de la opt magistrați israelieni[1]. Și, în funcție de cât vor fi de balonați sau de vioi, judecătorii vor decide dacă situația e albă sau neagră.

J.-F. M.

[1] S. Danziger, J. Levav și L. Avnaim-Pesso, *Extraneous factors in judicial decisions. Proceedings of the National Academy of Sciences*, 2011

CUVINTE-CHEIE

Logica naturală (Braine)

Transpunem elementele unei probleme în logica propozițională, adică în formulări abstracte, în afara contextului și independente de experiența noastră, de genul: dacă a, atunci b; a, deci b (cazul *modus ponens,* în logică). Sau: dacă a, atunci b; non-b, prin urmare non-a (*modus tollens*) etc.

Teoria schemelor pragmatice de raționament (Cheng și Holyoak)

Raționăm pornind de la cunoștințe asimilate prin experiență, care au formă condițională (de tipul „dacă, atunci"). Într-un asemenea context, dacă asta, atunci asta sau nu (de exemplu, dacă o mașină vine în viteză, atunci nu traversez).

Teoria modelelor mentale (Johnson-Lair)

Raționăm pornind nu de la simple reguli de logică, ci de la reprezentări, pe care le ilustrăm prin exemple sau contraexemple.

CRITICA REZONERULUI PUR

Miticul *homo œconomicus* se presupunea că practică logica pură. Raționa prin demersuri deductive, deducția constând în stabilirea ideilor de bază (premise), prezentate ca fiind sigure, pentru a trage din ele o concluzie la fel de fiabilă. Procedând astfel, teoreticienii acestui tip de logică neglijau complet alte tipuri de raționamente, pe care le practicăm toți în mod natural, cum ar fi inducția, prin care extragem o lege generală pornind de la observații parțiale, adică în incertitudine. Este ceea ce explică Jean-François Bonnefon, director de cercetare la Școala de Economie din Toulouse, medaliat cu bronz de către CNRS[1], autor al volumului *Le raissoneur et ses modèles*[2]: „Deducția nu reprezintă decât o parte infimă a raționamentelor noastre, complicate de tot felul de parametri: de exemplu, preferințele noastre, ceea ce ne-am dori să se întâmple, ceea ce ne-ar plăcea să fie adevărat. Multă vreme, ni s-au studiat raționamentele care nu se bazau pe realitate, fără preocuparea de a ști dacă erau dorite și de către cine. Ne comportam ca și cum am fi judecat mereu de dragul de a raționa, fără scop practic. Or, nu numai că gândim în mod logic cu un scop anume, însă suntem și capabili să facem acest lucru integrând și presupusele scopuri ale celorlalți. Când judecăm rațional privitor la alți oameni, ținem seama de ceea ce credem noi că își doresc".

Și chiar dacă am vrea să raționăm mereu prin deducție, nu am putea. Pur și simplu pentru că dispunem rareori de premise absolut sigure pentru a ne susține reflecția: „Se știa că oamenii sunt capabili să se descurce în incertitudine,

---

1 Centre National de la Recherche Scientifique (n. red.)

2 Presses Universitaires de Grenoble, 2011

dar acest lucru era considerat ca fiind ceva marginal, spune Jean-François Bonnefon. Mai târziu, din ce în ce mai mulți cercetători au semnalat că, de fapt, lucrurile se întâmplă exact invers, că timpul acordat deducției, manipularea informației sigure erau secundare. Adevărata capacitate primitivă este aceea de a gestiona incertitudinea, deducția nereprezentând aici decât un caz-limită. Dacă suntem capabili să acționăm lucid în situații cu grad ridicat de incertitudine, putem să facem acest lucru și atunci când avem de-a face cu certitudinea: cine poate mai mult poate și mai puțin. De unde și existența unor teorii care încearcă astăzi să explice mai degrabă mai multul, decât mai puținul…" Teorii irealiste, care ne consideră complet deconectați de la realitate și neinteresați de propriile erori, cu disfuncționalități de judecată: într-o lume ideală, ipotezele fondate pe raționalitatea noastră pură ar fi fost perfecte, precum o grădină franțuzească. În lumea reală, ele nu sunt decât copacul care ascundea jungla.

J.-F. M.

TÂRGUL DE BIASURI (ȘI DE EURISTICI)

Există zeci de moduri de a gândi în fel și chip și le practicăm pe toate! Iată câteva dintre biasurile (erori de judecată) și euristicile (deducții automate și aproximative, însă nu neapărat false) identificate în mod clar de psihologia științifică.

Euristica reprezentativității: cazul Linda

Un mare clasic al tandemului Kahneman-Tversky. Linda este o femeie în jur de 30 de ani, celibatară remarcabilă și angajată. Care este scenariul cel mai plauzibil? Faptul că ar putea fi angajată la o bancă? Feministă? Sau angajată la o bancă și feministă? Înclinăm aproape toți să alegem a treia ipoteză ca fiind cea mai verosimilă, ținând cont de ceea ce credem că știm despre angajații din bănci și despre feministe. Cu toate acestea, este ilogic, întrucât, oricare ar fi caracteristicile Lindei, din punct de vedere statistic „Linda este asta" are mereu o mai mare probabilitate decât „Linda să fie și asta, și cealaltă".

Euristică de ancorare/ajustare: un reper slab în ceață

Trage la sorți un număr, apoi estimează câte state membre are ONU. Cu cât este mai mare numărul tras, cu atât mai multe state membre ONU vei alege (ei, bine, da, experimentul a fost deja realizat!). Când avem îndoieli, facem estimări pornind de la un punct de reper, fie el și sugerat de hazard, chiar dacă nu are nici o legătură cu întrebarea care ne preocupă. O ancorare care, în mod paradoxal, ne face să ne abatem spre ea, și nu spre adevăr.

Euristica disponibilității: cel mai gălăgios are dreptate

Extrapolăm, pornind de la amintirea care ne-a impresionat cel mai puternic imaginația sau pur și simplu de la cea mai recentă imagine păstrată în memorie. Un schizofrenic comite o crimă? Informația ne rămâne întipărită în minte și, dacă nu cunoaștem nimic despre schizofrenie, tragem concluzia că toți cei care suferă de această boală sunt periculoși. Nu vorbim despre trenurile care ajung la timp, deci toate au întârziere!

Aversiunea față de pierdere: un „poftim, ia!" valorează mai mult decât un „vei pierde"

Ideea de a pierde 100 de euro are asupra noastră un impact emoțional de două ori mai mare decât cea de a-i câștiga. Aversiunea față de pierdere se află în centrul teoriei perspectivelor, unul dintre conceptele elaborate de Daniel Kahneman și Amos Tversky. Iată de ce agenții de bursă așteaptă uneori prea mult timp înainte să vândă în pierdere. În plus, suntem mult mai ușor de convins cu un argument de genul: „Să nu vă scadă puterea de cumpărare!" decât cu unul care spune „Încercați să vă creșteți puterea de cumpărare!" „Să muncim mai mult, pentru a câștiga mai bine?" Nu, „să muncim mai mult, pentru a pierde mai puțin!"

Efectul de cadraj (framing) pe jumătate gol sau pe jumătate plin?

Ți se dă ocazia să alegi între două avioane: primul are 97% șanse să ajungă la destinație, al doilea are 3% riscuri să se prăbușească. Pe care îl iei? În mod spontan, tendința este de a-l alege pe primul, deși riscurile sunt aceleași pentru ambele zboruri. Formularea ne modifică, prin urmare, judecata.

Biasul de confirmare: ochelari de cal sau nimic

Este de o banalitate absolută: reținem lucrurile care ne confirmă viziunea despre lume și minimizăm sau negăm ceea ce ne-ar putea demonstra că părerea noastră este falsă. Exemple: Sunt de dreapta? Citesc *Le Figaro*, bineînțeles. De stânga? *Libération*. Cred în astrologie? Jubilez în fața celor trei astrologi care au prevestit un accident aviatic în SUA, în septembrie 2001. Nu am considerație pentru ceilalți – mii – care nu au prezis atentatele din 11 septembrie. Iar dacă chiar nu am de ales și dau cu nasul de studii științifice care îmi demonstrează că mă înșel… Acest lucru nu are nici o importanță, voi afirma că știința nu a atins stadiul maturității și nu a găsit încă metoda potrivită pentru a ajunge la concluzii valide cu privire la subiectul care are mare importanță pentru mine. Avem de-a face cu ceea ce psihologul Geoffrey Munro numește „scuza slăbiciunii științifice".

Biasul retrospectiv: puteam să jur!

„Ați fost surprins de rezultatele alegerilor legislative? – Nici vorbă! răspunde analistul politic. Ca să fiu sincer, nici nu avea cum să fie altfel!" Și se apucă să înșire, cu bună-credință, faptele sau tendințele generale care duceau logic la situația prezentă… pe care el nu o anunțase totuși niciodată. Ai crede că destinul dispune de un mod de întrebuințare pe care uităm cum să-l descifrăm înainte să fie prea târziu.

Biasul autorității: efectul „halatul alb"

Într-o dimineață, un necunoscut deghizat în Napoleon îi anunță pe trecători că un OZN tocmai a survolat orașul. Le întinde câte o mască menită să îi protejeze de emanațiile extraterestre, potențial nocive. După-amiaza, bărbatul face același lucru, însă îmbrăcat cu un halat alb. După părerea ta, în care dintre cele două cazuri trecătorii vor avea dubii? În fața unui expert, ne facem cu toții mici. Psihologul social Stanley Milgram ne-a oferit cea mai cunoscută demonstrație de acest gen în anii 1960, în cadrul unui experiment în care

oameni obișnuiți, pentru a intra în grațiile unui pseudo-om de știință, acceptau să electrocuteze necunoscuți.

Biasul de complezență: am căzut, este vina lui Voltaire

Când reușesc, înseamnă că sunt bun. Când dau greș, este vina altora sau a circumstanțelor. A nu se confunda în nici un caz cu eroarea fundamentală de atribuire: îi considerăm pe ceilalți responsabili de comportamentul lor, indiferent de factorii externi. De exemplu, credem că cel care citește un discurs de Fidel Castro pentru că este obligat să o facă probabil că este totuși de acord în multe privințe cu ceea ce citește (experimentul a fost deja realizat).

Iluzia de cauzalitate (sau corelație iluzorie): berzele și bebelușii

Nu înseamnă că dacă două evenimente se petrec în același timp au legătură unul cu celălalt. Dacă observăm o creștere simultană a numărului de berze și de bebeluși, nu există nici o relație cauză-efect. Iluzia de cauzalitate dă totuși naștere unor dezbateri spinoase. Astfel, în ultimii 20 de ani, creșterea semnificativă a numărului de cazuri de autism a coincis cu dezvoltarea internetului… prin urmare, internetul provoacă autism. Este o perspectivă lipsită de delicatețe a cercetătoarei Susan Greenfield de la Universitatea din Oxford, care și-a atras cu această ocazie o cantitate de critici sarcastice deloc de neglijat.

Efectul de halo: cine fură azi un ou mâine va fura un bou

Știi, ai ochi frumoși… Prin urmare, probabil că ești simpatică, inteligentă, onestă și miroși frumos la subraț. Absurd? A recunoaște o calitate unei persoane predispune la a-i atribui multe altele. La școală, un elev mai atrăgător fizic va obține mai lesne note bune, pentru că îl considerăm mai dotat și mai conștiincios. Și da, este oribil. Mai ales dacă nu ești frumos.

J.-F. M.

PROSTIE ȘI BIAS COGNITIV

Ewa Drozda-Senkowska

Profesor de psihologie socială
la Universitatea Paris Descartes

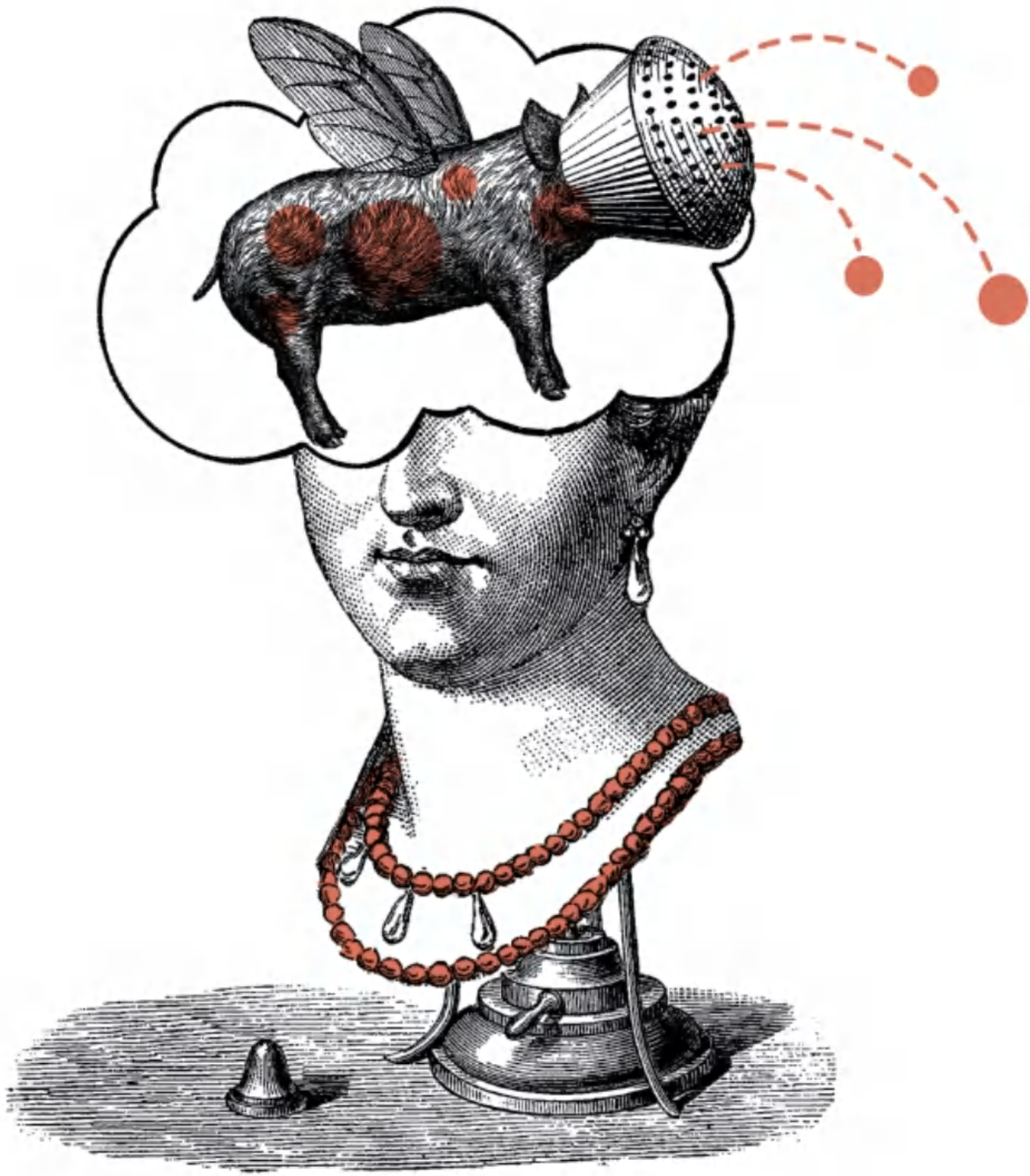

Precum cei mai mulți autori care au publicat câte ceva despre prostie, încep printr-o mărturisire. Am acceptat invitația de a scrie acest articol, în timpul unei discuții foarte animate cu niște prieteni, deși titlul propus îmi displăcea. Căci, prin juxtapunerea conceptelor de „prostie“ și de „bias cognitiv“, exista riscul de a le asocia.

Două idei prindeau un contur clar în mintea mea.

Prima era aceea că prostia este un termen care califică un act, un cuvânt, într-o manieră mai depreciativă decât simpla „tâmpenie“. Ca atare, acest calificativ ar trebui să aibă o mare putere de reglare (dacă îl folosim cu privire la ceilalți) și, mai ales, de autoreglare (dacă îl aplicăm la noi înșine). Dacă spun că am făcut o prostie, în principiu nu am nici o intenție să o repet. Mi-e rușine! Forța acestei vocabule mă intriga. Însă franceza fiind limbă străină pentru mine, nu percepeam exact în folosirea cuvântului „prostie“ aceeași vulgaritate care îmi fusese semnalată foarte repede cu privire la cuvântul „prost“[1]. Și în mediul meu – totuși, unul foarte exigent în ceea ce privește alegerea cuvintelor – „ce prostie!“ se folosește des…

Cea de-a doua idee era convingerea potrivit căreia biasurile cognitive nu pot fi considerate sub nici o formă dovezi de prostie. Ele desemnează diferite înclinații în

[1] A se vedea etimologia cuvântului *con* (nota 1 de la pagina 41) (n. red.)

tratarea informației și în judecată care ne induc multiple transgresiuni de la regulile logicii, de la teoria probabilistă etc. Aceste biasuri sunt „scurtături" (sau „scurt-circuite") funcționale la nivel superior și care, e adevărat, uneori, dar nu întotdeauna, ne induc în eroare. În procesarea și interpretarea informației, acestea nu sunt semnele unei lipse de inteligență. Reflectă o extraordinară putere a stereotipurilor noastre în gândire, puse în slujba acțiunii, și nu în serviciul unei „pure" reflecții. În acest sens, sunt dovada unei subutilizări aproape cronice a abilităților, cunoștințelor și competențelor noastre. Pe moment ne ignorăm biasurile, chiar dacă știm de existența lor și, mai cu seamă, le recunoaștem apoi. Pentru cei și pentru cele care le-au studiat, ele arată o insuficiență a îndoielii, și nu o incapacitate de a se îndoi.

Prostie și gândire predictivă

Să luăm exemplul judecăților predictive. Importanța lor este evidentă. Fără ele, existența noastră ar fi foarte dificilă, chiar imposibilă. Totuși, în ciuda sau din cauza acestui lucru, adesea le formulăm neținând seama de informațiile pertinente, în favoarea celor care, teoretic, sunt mai puțin utile. Și, ca tacâmul să fie complet, ne ignorăm propria ignoranță, adică ne înșelăm crezând că avem dreptate. La prima vedere, nu suntem prea departe de o prostie.

Iată sarcina numită a „avocaților și a inginerilor". Imaginează-ți că ți se povestește cum niște psihologi au intervievat 70 de ingineri și 30 de avocați. Apoi, au redactat fișe în care au rezumat fiecare dintre aceste 100 de interviuri. Se ia la întâmplare una dintre ele, pe care se poate citi: „Jean este un bărbat de 39 de ani. Este căsătorit și are doi copii.

Este implicat activ în politica locală. Îi place să își petreacă timpul liber colecționând cărți rare. Iubește competiția, dialogul și se exprimă foarte bine". Marea majoritate a persoanelor consideră că sunt 90% șanse ca Jean să fie avocat, nu un inginer. Or, cifra corectă este 30%. De ce? Pentru a estima caracterul probabil ca Jean să fie avocat avem nevoie de două tipuri de informații: una este legată de probabilitatea *a priori* a avocaților din eșantion, cealaltă de probabilitatea ca toate caracteristicile descrise în fișă să fie cele ale unui avocat. Prima informație ne este oferită: există 30 de avocați într-un eșantion de 100 de persoane intervievate, prin urmare, probabilitatea ca Jean să fie avocat este echivalentă cu 30%. A doua informație nu este furnizată. Teoretic, în fața acestei necunoscute, am putea adopta una din următoarele două poziții, spunând:

1) întrucât această informație nu este disponibilă, înseamnă că nu este pertinentă;

2) este vorba despre o „constantă", adică probabilitatea ca trăsăturile evocate în fișă să fie cele ale unui avocat este aceeași cu probabilitatea ca acestea să fie ale unui inginer; a cunoaște sau nu această posibilitate nu schimbă nimic.

Desigur, puține persoane procedează astfel. Și, pe bună dreptate, Jean are toate atributele unui avocat; despre un inginer, s-ar spune altceva! Această convingere face ca „necunoscutul" să pară perfect „cunoscut". Este adevărat că Amos Tversky și Daniel Kahneman au redactat descrierea lui Jean, astfel încât să favorizeze impresia că este vorba despre un avocat. Textul trimite la un stereotip frecvent cu privire la categoria profesională a avocaților. Nimic nu ne împiedică să ne punem întrebări cu privire la ușurința cu care cei mai mulți dintre noi

cădem în această capcană și privilegiem informația conținută în descriere, așa-zis „individualizantă“, în detrimentul celei privitoare la probabilitatea *a priori*. Fără a intra în detalii, pare destul de evident cum convingerea noastră cu privire la veracitatea stereotipului avocatului joacă un rol important. Dacă, fără a-l pune la îndoială, comparăm conținutul stereotipului cu însușirile tipice lui Jean, observăm imediat că acesta posedă caracteristicile „specifice“ avocaților, că este în mod clar „reprezentativ“ pentru această categorie profesională („cine se aseamănă se adună“). Prin urmare, devine aproape cert faptul că Jean este avocat, mai degrabă decât inginer, deși avocații sunt minoritari în eșantionul luat în considerare. În termeni tehnici, vom spune că recursul la euristica reprezentativității se află la originea unui bias care conduce, în cazul de față, la o neglijare a informației cu privire la probabilitatea *a priori* și la o preferință pentru informația individualizantă (descrierea). Ca și în cazul altor euristici, euristica reprezentativității este o „scurtătură“ mentală convenabilă, care ne autorizează să formulăm o estimare, fără îndoială falsă din punct de vedere teoretic, dar acceptabilă, pentru că este împărtășită de un număr mare de oameni. Recurgerea la această euristică, pe care o punem în practică fără să știm, permite simplificarea problemelor de rezolvat și suprimarea incertitudinii care le caracterizează. Cu toate acestea, după cum tocmai am observat, acest câștig vine cu un preț!

Prostie și raționament ipotetico-deductiv

Acest exemplu al unei judecăți predictive prin bias ilustrează, oare, o prostie, în sensul manifestării unei suficiențe

intelectuale? Nu cred acest lucru, deși sunt convinsă că este una dintre numeroasele manifestări ale unei lipse de îndoială, care ne face să căutăm confirmarea, în locul infirmării ideilor noastre. Pentru a înțelege mai bine această tendință, să ne aplecăm o clipă asupra experimentului „2, 4, 6", imaginat de Peter Wason. Sarcina pare foarte banală și, mai ales, incredibil de ușoară, până îți dai seama că ai înțeles greșit! Procedeul lui Wason ilustrează o altă tendință bine cunoscută și rezumată în expresia „de ce să fie simplu, dacă poate să fie complicat?" Imaginează-ți că ți se cere să descoperi regula folosită pentru construcția următorului șir de cifre: „2–4–6". Pentru a verifica faptul că regula la care te gândești este cea corectă, poți propune alte serii de câte trei cifre. De fiecare dată, ți se va spune dacă propunerea ta este compatibilă sau nu cu regula și dacă regula la care te-ai gândit este cea aleasă inițial. Aproape sigur, ca marea majoritate a oamenilor, prima idee pe care o vei încerca este aceea că avem de-a face cu un șir de „cifre pare crescătoare din doi în doi". Propui deci un șir de cifre „8–10–12", în acord perfect cu propria idee. Ți se va răspunde că seria propusă este compatibilă cu regula aleasă, dar că nu este cea la care te-ai gândit. Vei veni atunci cu un alt triplet de numere, de exemplu „8–42–56", spunându-ți-se că este vorba despre o regulă cu „numere pare crescătoare". Vei primi același răspuns ca înainte. După a treia și a patra tentativă, propui de exemplu seria „7–36–763", gândindu-te că este vorba de numere crescătoare. Și acum ți se spune că exemplul tău este compatibil cu regula și că regula aleasă inițial este cea la care te-ai gândit și tu acum.

În sfârșit, ai reușit să o identifici! Dar nu ai ales metoda cea mai rapidă. Puține persoane se gândesc la ea. Constă în a căuta nu să-ți confirmi ideea, ci să o infirmi. Prin urmare,

Ignoranța este un motor puternic al cunoașterii.

era suficient să propui un șir „3–5–7“, pentru a testa ipoteza „numerelor pare crescătoare“. Este foarte dificil să ne impunem infirmarea ideilor noastre, în loc de confirmarea lor, în special în cazul acestui experiment. A propune un exemplu de șir de numere contrar ideii pe care o avem în minte poate părea absurd, chiar nefiresc. Totuși, procedând astfel îți pui la îndoială propria idee, iar dacă am face-o încă de la început, am fi mai puțin convinși de caracterul veridic al stereotipului nostru cu avocatul și ne-ar fi mai ușor să ne gândim că un inginer poate la fel de bine să fie interesat de politica locală, să se exprime corect și să colecționeze cărți…

Contrar experimentului „avocați și ingineri“, „2–4–6“ conține foarte puține informații. Prin urmare, ne obligă să le utilizăm pe toate, adică faptul că avem de-a face cu numere pare și că acestea sunt crescătoare. Ușor de memorat, aceste trei cifre rămân ca niște amprente de neșters în memoria noastră, prezente și disponibile în orice moment. Euristica disponibilității face în așa fel încât aceste informații puține la număr să conteze în detrimentul celorlalte, împingându-ne să cădem în capcana confirmării.

Dacă aceste două exemple ilustrează tendința noastră de a căuta să ne confirmăm ideile, sarcina „2–4–6“ dezvăluie, de asemenea, pornirea de a formula mai degrabă ipoteze specifice, decât generale. Acestea din urmă ne par, de cele mai multe ori, mult prea simple și/sau evidente, pentru a fi reținute. A spune imediat că este vorba despre numere crescătoare, chiar dacă gândim acest lucru, ne pare stupid, ca să nu spunem „un pic tâmpit“. Această tendință face din

noi ținte excelente în fața glumelor. De exemplu, „De ce jandarmii francezi poartă bretele albastru, alb, roșu?“ După ce stabilim legătura cu drapelul național, aflăm că aceștia poartă bretele pentru a le susține pantalonii; ni se pare că gluma este o prostioară haioasă… și atunci izbucnim în râs, dându-ne seama că am căzut „ca niște proști, în capcană“!

„Prostia“: un termen salutar

Sunt de acord cu cei și cu cele care spun că ignoranța nu este o prostie. Ignoranța este un motor puternic al cunoașterii, cu condiția de a ști că suntem ignoranți și ce anume ignorăm. Nu cunoaștem majoritatea biasurilor din tratarea informației sau tendințele felului nostru de a gândi. Problema (una foarte importantă, de altfel) este că, deși dezvăluite, demonstrate, acestea persistă și continuă să funcționeze, mai ales în circumstanțe care nu favorizează dubiul. Or, prostia, cea autentică, este această terifiantă suficiență intelectuală care nu lasă nici un pic de loc îndoielii. Așa cum precizează Harry Frankfurt în *On bullshit*, prostia este mai rea decât minciuna, căci cel sau cea care spune prostii nu este deloc interesat/ă de adevăr. Pentru a combate prostia, avem tot interesul să o denunțăm și să o numim. Prin urmare, nu e nimic greșit în a utiliza termenul „prostie“ cu privire la sine însuși. Dacă acesta reflectă rușinea mărturisită în fața incapacității de a raționa, avem o dovadă a conștientizării și, prin urmare, a unui început de autoreglare. Iarăși, nu este nimic în neregulă să folosim acest termen referitor la altcineva. Spus sub formă de glumă sau de provocare ironică, acest concept servește drept semnal, un fel de invitație cu rolul de a susține conștientizarea unei lipse, în vederea remedierii ei…

CÂTEVA COMENTARII DESPRE PROSTIE

„A defini prostia este, prin definiție, o prostie în plus", scria Yvan Audouard în primul paragraf al volumului *La connerie n'est plus ce qu'elle était*.[1] Este greu să nu iei aminte la acest avertisment, mai ales dacă luăm în calcul lucrarea sa *Lettre ouverte aux cons*[2], care începe prin faimosul pasaj: „Știu despre ce vorbesc, căci eu însumi sunt un prost".

„A da o definiție prostiei ar însemna să-i conferi un statut, un fundament, o origine și o funcție. Însă eu o văd mai cu seamă proliferantă și debordantă, mai degrabă fatală, decât funcțională", scrie Georges Picard în eseul *De la connerie*[3].

Chiar dacă încercarea de a da o definiție prostiei este o prostie sau nu, trebuie să știm totuși despre ce vorbim[4]. Să începem cu etimologia cuvântului. „Prost"[5] vine din latinescul *cunnus*, „învelitoare, teacă", și, prin analogie, desemnează sexul femeii și originea lumii. Cu toate acestea, mai există o altă etimologie, *coïonnerie*, menționată în *Dicționarul Academiei Franceze* (ediția 1832–1835), care semnifică „act stupid al unui prost", provenind de la cuvântul *coïon* (testicul) și din cuvântul latin *coleus*, sac de piele.

Fie că avem de-a face cu o etimologie care trimite la sexul feminin sau la cel masculin, de-a lungul timpului, termenul „prost" și, prin extensie, „prostie" trec, în limba

---

1 Albin Michel, 1974
2 Plon, 1993
3 José Corti, 2004
4 *On Bullshit*
5 *Con*

franceză, în registrul limbajului vulgar. De altfel, *Dicționarul Academiei Franceze* (1986), care explică noțiunea de „prostie" prin referire la stupiditate, neghiobie, eroare crasă, precizează faptul că aceasta nu trebuie utilizată decât cu o intenție de vulgaritate fățișă.

În anul 2018, Wiktionnaire semnalează trei accepții ale cuvântului: 1) „faptul de a fi prost, stare a celui care este prost", 2) „eroare, act de stupiditate", 3) „obiect lipsit de importanță, lucru mărunt". Se mai precizează și faptul că prima definiție ține de limbajul vulgar, iar ultimele două, de limbajul popular.

Având o conotație foarte vulgară, termenul „prostie" (*connerie*) iese în evidență mai puțin, pe măsură ce este răspândit. Însă alegerea de a-l folosi, fie cu privire la cuvintele și la faptele noastre sau referitor la cele ale altor persoane, este departe de a fi neutră.

În ceea ce privește sensul prim al cuvântului, majoritatea dicționarelor fac trimitere la imbecilitate, idioție, stupiditate, nerozie, neghiobie sau chiar la inepție, adică la un cuvânt sau la o faptă lipsite de inteligență! Referirile la eroare (*cf.* eroare crasă) sunt mai rare decât cele cu privire la noțiuni ca stupiditate, nerozie sau neghiobie. Aceasta din urmă a constituit, de altfel, obiectul mai multor reflecții menite să clarifice sensul termenului „prostie".

În definițiile curente, cel sau cea care este „prost"[1] (precum dobitoacele, animalele), din cauza lipsei de inteligență, este incapabil/ă să emită o judecată. Așadar, a califica o faptă sau un cuvânt drept prostie, fără a se situa în registrul vulgarității, pare plin de înțelesuri. Prin urmare, pentru a atenua efectul, ne referim mai degrabă la ignoranță și, mai precis, la ignoranța propriei noastre ignoranțe. Ignoranța este o absență a cunoașterii (a cunoașterii în sine

[1] *Bête*, în limba franceză, înseamnă „animal; prost, neghiob". (n. red.)

și a cunoașterii propriei persoane). Dacă neștiința este un vid, o absență ce poate fi atenuată mai cu seamă prin educație, prostia este contrariul ei: reprezintă o suficiență intelectuală, unde nu e nimic de adăugat, din cauză că avem deja de-a face cu un preaplin. Acest lucru este amintit de Jacques Lacan în 1975: „Întrucât sunt mulți cei care nu au asistat la primele mele seminare, mi-aș permite să reamintesc ceea ce am mai spus publicului meu, și anume că psihanaliza este un remediu împotriva ignoranței; ea nu are nici un efect asupra prostiei[1]".

E. D.-S.

[1] *Lettre de l'École Freudienne* nr. 15, J. Lacan, Bulletin intérieur de l'École Freudienne de Paris, 1975

GÂNDIREA CU DOUĂ VITEZE

Întâlnire cu **Daniel Kahneman**

Profesor emerit de psihologie
la Universitatea Princeton.
Premiul Nobel pentru Economie

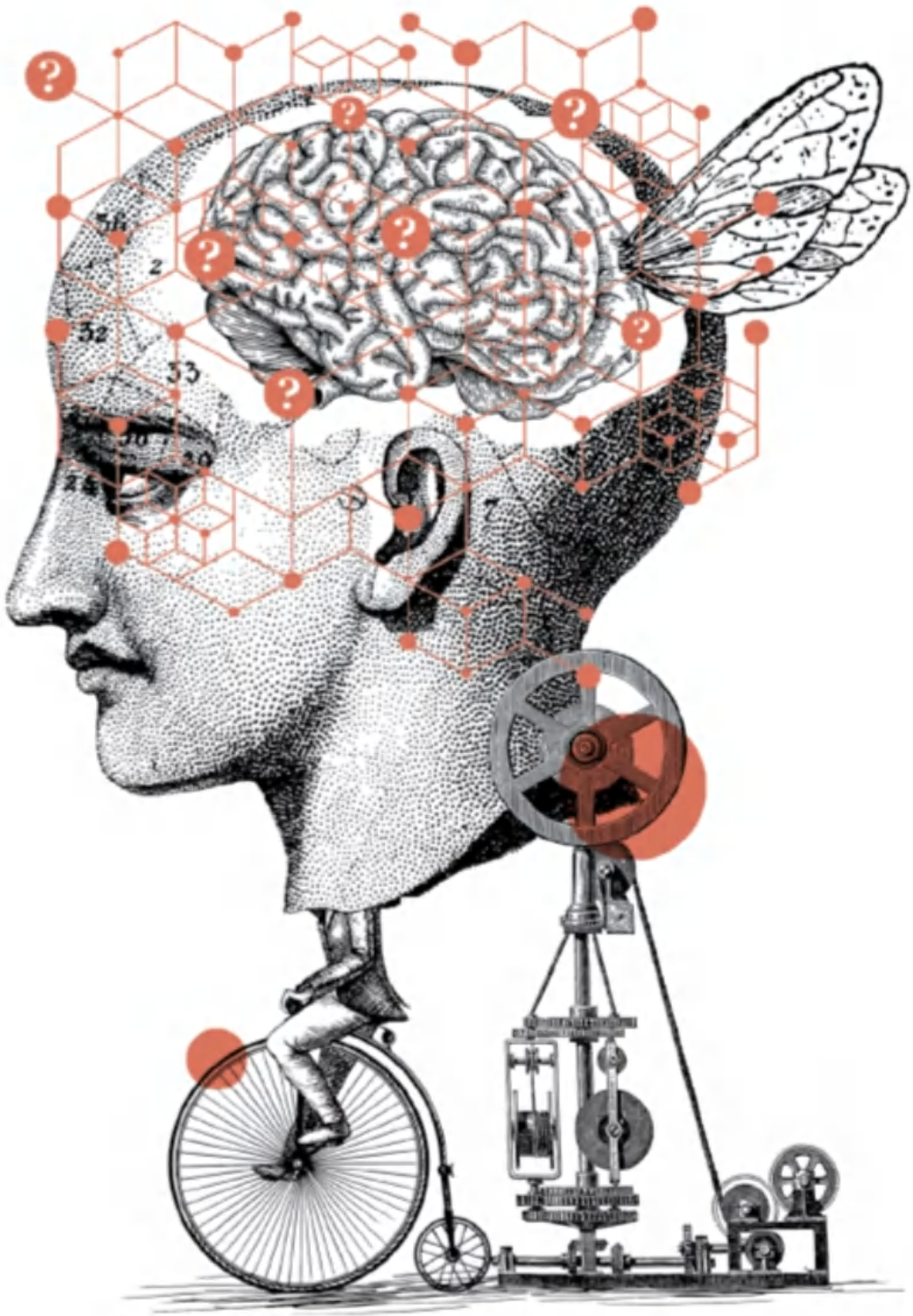

- ***În opinia dumneavoastră, dispunem de două modalități de a trata informația: un sistem rapid, pe care îl numiți sistemul 1, și un sistem lent, sistemul 2. Care sunt particularitățile fiecăruia dintre ele?***

  Cele două sisteme sunt complementare. Atunci când suntem întrebați care este capitala Angliei, un cuvânt ne vine în mod automat în minte, fără efort și fără intenție, mulțumită sistemului 1, care produce interpretări despre lume, dorințe, impresii, ce devin credințe, decizii aprobate de sistemul 2. Acesta din urmă este cel complex, întrucât controlează gândirea și comportamentul. Contrar sistemului 1, sistemul 2 nu are acces direct și automat la memorie. Este mult mai lent. Iar dacă nu este rapid, acest lucru se explică prin faptul că, în general, urmează o serie de gânduri deliberate, de exemplu, să respecte regulile care permit efectuarea unei înmulțiri complicate. Sistemul 2 necesită un efort și dă impresia că este autorul faptelor noastre: „Eu sunt cel care acționează, eu sunt cel care gândește…" Ne identificăm în mod subiectiv cu acest sistem: ne gândim că toate credințele noastre sunt determinate de argumente, de dovezi, chiar dacă viața noastră mentală este cu totul alta.

- ***Putem spune că sistemul 1 simplifică realitatea, pentru a ne simplifica existența?***

  Nu știu dacă „pentru" a ne simplifica existența, dar, în mod sigur, ne face mai puțin complicată realitatea,

chit că produce biasuri cognitive. Acestea fiind spuse, sistemul 2 se poate înșela și el: dacă cred anumite lucruri care sunt false sau dacă nu pot înțelege teoria relativității, acest lucru se întâmplă din cauza defectelor de funcționare a sistemului 2. Sistemul 1, așa cum îl am eu în minte, este de fapt cel al emoțiilor, deoarece acestea sunt produse în mod automat, fără intenție, și scot în evidență subiectivitatea pură. Sistemul 2 le acceptă sau nu. Dar, atenție, dacă sistemul 1 reprezintă emoția, el este mai mult decât atât: se află în legătură cu interpretarea vieții, cu percepția, cu majoritatea acțiunilor noastre. Iar sistemul 2 face mai mult decât să raționeze, el asigură funcția de control, care nu este mai puțin importantă.

- ***În ce circumstanțe sistemul 2 este nevoit să influențeze sistemul 1?***

  În momentul în care ne aflăm în fața unei probleme la care nu avem soluție, sau înaintea unui conflict între două tendințe contradictorii, sau atunci când suntem pe cale să încălcăm reguli de logică ori de conduită, chiar și când suntem surprinși. Atunci ne concentrăm și producem un anumit efort mental. Însă nu vorbim despre ceva brusc: este vorba despre un du-te-vino continuu, grație unor zone cerebrale specializate în gestionarea conflictului.

- ***Tocmai, ce zone cerebrale sunt implicate în cele două sisteme?***

  Cred că sistemul 2 nu corespunde unui loc specific, chiar dacă implică în special lobul prefrontal. Nu aș vrea să încep să emit păreri despre lucruri pe care nu le cunosc foarte bine.

- ***Așadar, în acest moment, dumneavoastră utilizați sistemul 2 pentru a răspunde exact la întrebările mele, dar și sistemul 1, pentru că puteți***

să îmi dați lămuriri foarte repede, ținând cont că acest domeniu vă este familiar?

Sistemul 1 produce rapid răspunsurile, dar sistemul 2 le verifică. În acest moment, sistemul 2 muncește din greu pentru a-mi supraveghea nivelul de limbă franceză!

- ***Pentru a înțelege mai bine, cum ar fi viața noastră de zi cu zi, dacă nu am trăi decât cu unul din cele două sisteme?***

  Dacă nu am trăi decât cu sistemul 1, am fi mult mai impulsivi, am spune tot ce ne trece prin cap, precum copiii. Gândiți-vă, de exemplu, la starea de beție, când sistemul 2 este deja slăbit. Totuși, nu am putea spune că viața socială ar fi compromisă: animalele au o viață socială foarte avansată uneori și mă îndoiesc că dispun de un sistem 2. Iar dacă, în schimb, am trăi doar cu sistemul 2, viața noastră de zi cu zi nu ar prezenta o asemănare cu nimic. Am fi calculatoare inferioare.

- ***Atunci când visăm, suntem în întregime în sistemul 1?***

  Ca să fiu sincer, nu știu. Eu nu înțeleg visul. Desigur, dintr-un anumit punct de vedere, suntem în sistemul 1, căci visăm fără intenție. Dar, pe de altă parte, putem visa că gândim!

- ***Și ce se poate spune despre inspirația artistică sau despre intuiție?***

  Acestea țin de sistemul 1, dar sunt hrănite de intenții. Sistemul 2 este capabil în întregime să inițieze intenționat investigații în memorie, ceea ce produce uneori inspirația și intuiția în mod autonom, atunci când nu le mai căutăm, cum i s-a întâmplat matematicianului Henri Poincaré, care a rezolvat numaidecât o problemă, în timp ce se urca în autobuz.

- ***Spuneți că sistemul 1 caută întotdeauna un sens pentru fiecare clipă pe care o trăim: așadar, hrănim oare o aversiune față de hazard?***

  În orice caz, față de incertitudine, cu siguranță. De fapt, noi nu recunoaștem cu adevărat hazardul. Suntem într-un continuu proces de creare de povești, de interpretare a lucrurilor care ne înconjoară, operă indiscutabilă a sistemului 1. Uneori, sistemul 2 conștientizează acest proces și îl adoptă.

- ***Există tulburări ale activității psihice provocate de un dezechilibru între cele două sisteme, atunci când folosim în exces unul din ele?***

  Bineînțeles. Atunci când ne criticăm în mod cronic, până la paralizarea gândurilor, ne aflăm în sistemul 2, care nu reușește să controleze sistemul 1. Și acesta din urmă poate

avea patologiile sale, cum ar fi obsesiile. El încorporează tot ceea ce este foarte rapid, pentru că am făcut foarte des acel ceva. Este cel care ne face să conducem o mașină, care ne alege cuvintele când gândim, cel care, prin urmare, determină viziunea pe care o avem despre noi înșine și care este parte integrantă din memorie, din relatarea care se povestește. Nu sistemul 2 impune acest lucru.

- ***Ce tehnici psihoterapeutice ne permit să acționăm asupra celor două sisteme, în parte?***

  Am impresia că terapia cognitivă este orientată în întregime spre reeducarea sistemului 1, controlând anumite conduite ale sistemului 2. Însă nu cunosc suficient acest subiect, pentru a vă putea oferi detalii precise.

- ***Studiile dumneavoastră despre euristici au arătat că reprezentările noastre despre* homo œconomicus *sunt, în mare parte, false. Or, democrația însăși este fondată pe ideea că cetățeanul cântărește în mod rațional aspectele „pro" și „contra", înainte de a vota. Sistemul 1 sau sistemul 2 stă, în mod real, la baza convingerilor noastre politice?***

  Sistemul 1, în special. Convingerile noastre politice nu sunt determinate de argumente și ele există întrucât credem în anumite persoane pe care le apreciem și în care avem încredere. Emoția este cea care controlează practic viața politică. Însă nu sunt convins că ficțiunea unei ființe raționale trebuie să fie punctul central în democrație. Nu avem nevoie de o raționalitate perfectă pentru ca o democrație să funcționeze: este suficient ca oamenii să voteze, în general și fără garanție, pentru cei care le servesc interesele. Au probleme democrațiile în care se încearcă tratarea unor pericole abstracte, îndepărtate.

Democrației îi va fi greu să existe în bune condiții, dacă climatul politic se schimbă în mod efectiv. Sistemul 1 nu răspunde amenințărilor aflate la mare distanță. Nu se poate realiza mobilizare publică cu indiferență și nici nu se poate genera emoție, dacă amenințările nu sunt concrete. Ar trebui găsit un mijloc de a ne adresa mai degrabă Sistemului 2, căci el este singurul care poate identifica o amenințare teribilă, un punct ireversibil, chiar dacă, pe moment, nu distingem mare lucru.

- ***În cartea dumneavoastră* Gândire rapidă, gândire lentă, *vorbiți despre metoda* nudge, *despre paternalismul libertarian, care emite ideea de a ajuta oamenii în luarea unor decizii bune. Să fie aceasta o soluție viabilă și suficientă pentru a obține aceleași rezultate ca în cazul în care am mobiliza sistemul 2?***

  Soluția este viabilă și importantă acolo unde o putem aplica pentru a-i proteja pe oameni de ei înșiși, împotriva prostiilor pe care le-ar face, fără a le îngrădi libertatea. Însă ea nu rezolvă multe alte probleme. Dacă schimbarea climatică este reală, nu văd cum teoria *nudge* ar putea instaura modificările sociale și economice necesare. Metoda *nudge* se adresează, în special, sistemului 1: ideea este de a facilita cele mai bune decizii pentru individ, fără a forța lucrurile, pentru că sistemul 1 nu este preocupat de viitorul îndepărtat. Nu trebuie să ne bazăm prea mult pe raționalitatea oamenilor. Dacă ar fi să luăm o decizie privitoare la pensie atunci când avem 25 de ani, avem impresia că nu este o problemă care ne privește personal.

- ***Ați obținut Premiul Nobel pentru Economie, deși sunteți psiholog. Ați răspunde favorabil la propunerea de a crea un Premiu Nobel pentru Psihologie, pentru a putea face cunoscută această disciplină?***

  Nu, nu chiar. Mi se pare că pentru a exercita o anumită influență la nivel politic și social, psihologii trebuie să se bazeze, înainte de toate, pe economiști, lucru care se întâmplă deja. Comisia Sarkozy, care studiază parametrii fericirii, de exemplu, sau teoria *nudge* susține luarea în calcul a factorilor psihologici pentru a remedia anumite limite ale economiei. Și apoi, mai cred că Premiul Nobel nu adaugă mare lucru fericirii umane. Suferința celor care îl așteaptă în van este mai importantă decât bucuria celui care îl primește.

- ***Care sunt obiectivele importante pe care ar trebui să și le fixeze psihologia astăzi?***

  Nu cred că știința trebuie să își fixeze obiective. Ar fi un exercițiu futil, căci nu avem nici o idee despre ce se va întâmpla. Tot ce putem spune este că, în următorii cel puțin 20 de ani, psihologia va fi dominată de studiul creierului, mai ales că studenții de astăzi (adică profesorii de mâine) sunt foarte preocupați de acest subiect, pe care nu îl putem hotărî, el este deja un fapt. Aceste cercetări au costuri foarte ridicate și atrag majoritatea bugetelor disponibile, ceea ce nu le este pe plac tuturor colegilor mei psihologi, unii dintre ei plângându-se cu tristețe de acest lucru, totuși foarte palpitant în psihologie. Trecerile la alte etape se fac, în general, în funcție de tehnologie: nu numai că nu știm unde ne va purta imageria cerebrală, dar cunoaștem cu atât mai puțin care va fi tehnologia viitorului. Așa că ea este cea care va determina mersul psihologiei. Nu există nici o îndoială în această privință.

Interviu realizat de
Jean-François Marmion

METODA NUDGE

În limba română: „a primi un ghiont", mai bine spus, „a da un impuls". Teoria *nudge*, alias paternalismul libertarian, este promovată de Richard Thaler – profesor de economie la Universitatea Chicago și laureat al Premiului Nobel pentru Economie, în anul 2017 – și de Cass Sunstein, profesor de drept la Harvard și fost colaborator al lui Barack Obama, ca administrator al Oficiului pentru Informații și Reglementare. Această abordare susține organizarea mediului social astfel încât să incite cetățenii să adopte spontan un comportament dezirabil, lăsându-le și libertatea de a refuza. Exemple: salariații sunt înscriși din oficiu într-un plan de economisire pentru pensie (pot să îl rezilieze, dar puțini o fac), se setează imprimantele pentru printare față-verso (se poate schimba reglajul, dar nu o face nimeni), se vopsesc scările în alb și negru, pentru ca oamenii să urce mai repede (se pot mișca încet, însă, în practică, măresc viteza)…

J.-F. M.

Kahneman și Tversky, precum Montaigne și La Boétie[1]

Nu este o întâmplare faptul că Daniel Kahneman i-a dedicat lucrarea *Gândire rapidă, gândire lentă*, o recapitulare a tuturor cercetărilor sale, lui Amos Tversky. Încă de la introducere și de-a lungul întregii lucrări, primul îl omagiază constant pe celălalt. Cei doi inseparabili s-au întâlnit într-o „fericită zi a anului 1969". Daniel Kahneman, 35 de ani, profesor de psihologie la Universitatea Ebraică din Ierusalim, îl invită pe colegul său, cu trei ani mai tânăr, să țină o conferință în cadrul unui seminar. „Era strălucitor, volubil și charismatic, scrie Kahneman. Dotat cu o memorie prodigioasă în ceea ce privește glumele și cu o capacitate excepțională de a le utiliza pentru a susține un punct de vedere. Nu te plictiseai niciodată cu el." Amândoi constată că, în ciuda faptului că lucrează zilnic cu statistici, le este imposibil să prezică multe dintre rezultatele experimentelor lor. Iată-i, așadar, studiind pe lângă statisticieni experimentați, constatând și la aceștia aceleași greșeli.

Au urmat aproape 30 de ani de cercetări comune cu privire la rațiune, apoi la luarea deciziilor, depășind cu mult domeniul strict al psihologiei. Amândoi pleacă să predea în SUA, în anul 1978, în universități diferite. Printre punctele forte ale colaborării lor, am putea cita un articol răsunător, publicat în revista *Science*, în 1974, în care sunt prezentate euristicile și teoria perspectivelor – adusă în discuție în 1979 – pentru a explica în ce măsură actorii economici cultivă o adevărată „aversiune la pierdere", care le

[1] Între Michel de Montaigne și Étienne de La Boétie a existat o prietenie legendară. (n. red.)

modifică atitudinea față de tranzacții. În anul 1980, economistul Richard Thaler se inspiră din studiile celor doi, pentru a pune bazele economiei comportamentale, preconizând să studieze oameni obișnuiți, falibili în deciziile lor, și nu ceea ce va numi *econs*[1], agenți economici perfect raționali, în lucrarea *Nudge* din 2008, bestseller scris în colaborare cu Cass Sunstein. În anul 2002, Kahneman primește Premiul Nobel pentru Economie pentru cercetările sale. O recompensă pe care ar fi împărțit-o cu Amos Tversky, dacă acesta nu ar fi încetat din viață în anul 1996. „Până în momentul în care distanța geografică ne-a complicat viața, Amos și cu mine am avut incredibila șansă de a lucra împreună, mai scrie Daniel Kahneman, gândirea noastră comună fiind superioară față de tot ceea ce am fi putut produce în mod individual și făcându-ne munca nu numai productivă, ci și amuzantă."

J.-F. M.

[1] Prescurtarea lui Richard Thaler pentru *Homo Economicus* (n. red.)

DESPRE PROSTIA DIN CREIER

Pierre Lemarquis

Neurolog și eseist

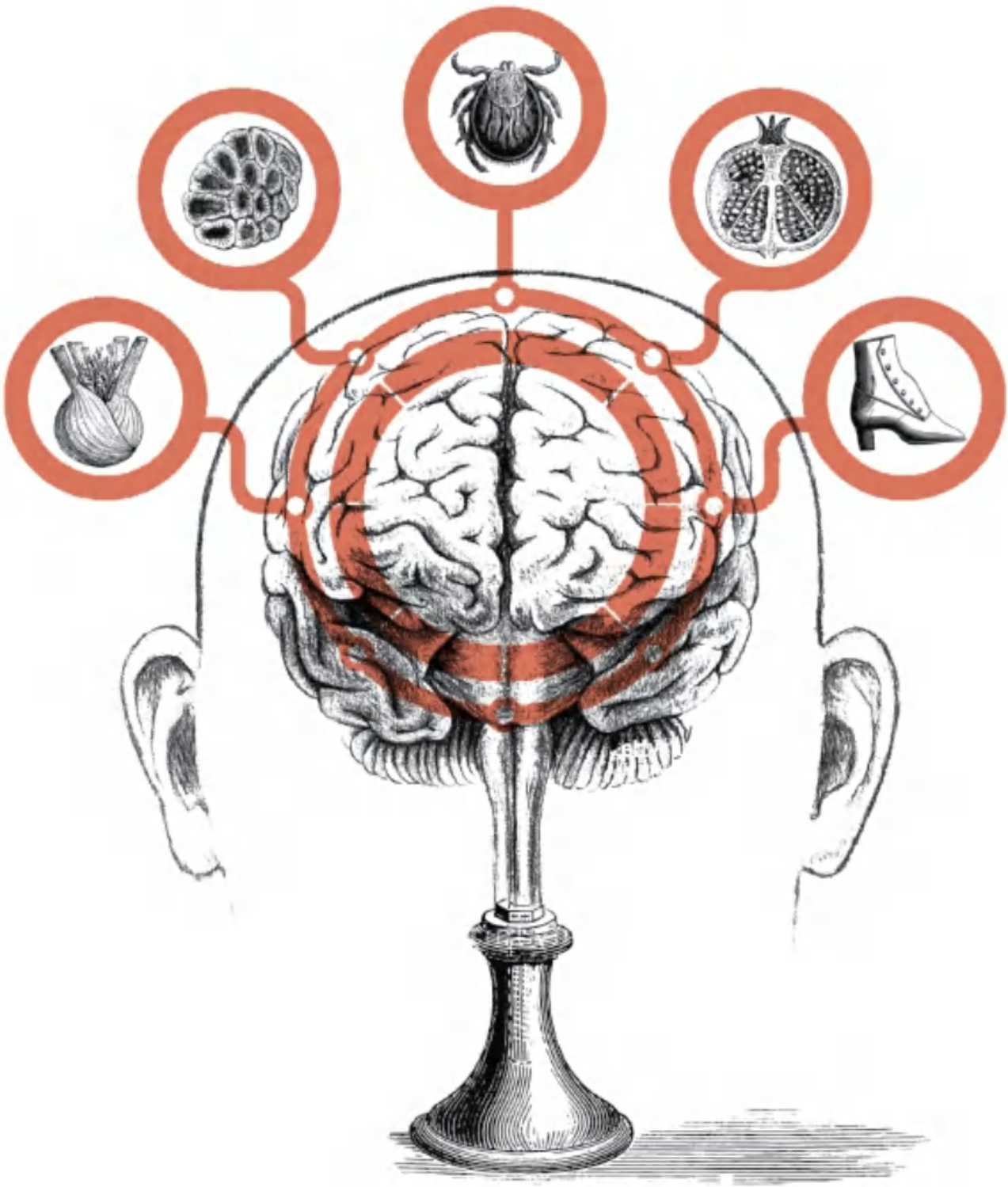

Trebuie să recunosc că atunci când Jean-François Marmion m-a întrebat dacă m-ar interesa cumva să scriu un articol despre locul pe care îl ocupă prostia în creier, am fost foarte entuziasmat. Am acceptat numaidecât, fără să știu foarte bine de ce. Desigur, la început, nu am înțeles prea bine și am crezut că trebuie să vorbesc despre primul James Bond și despre *Numele trandafirului.* Bineînțeles, după ce am priceput mai bine importanța subiectului, am văzut și onorariile impunătoare promise, precum și onoarea de a fi publicat de o editură prestigioasă. Și apoi, m-am confruntat cu o provocare: deviza mea fiind aceea a lui Mark Twain, „Nu știau că este imposibil, și totuși au făcut-o", m-am trezit deodată față în față cu filmul lui Audiard, *Tontons Flingueurs* [Moșnegii pistolari]: „Proștii îndrăznesc orice! Așa îi putem recunoaște". Am fost repede dezamăgit, pentru că nici un laborator de cercetare în neuroștiințe, demn de acest nume, nu pare să fie preocupat să se înhame la studierea acestui fenomen capital din centrul existenței noastre cotidiene. Trebuia să inovez. Am constatat mai întâi că încântarea mea de la început era foarte expansivă, ceea ce constituia un indice etologic crucial în căutarea mea de adevăr! Mai mult, câteva amintiri din

domeniul neuroștiințelor și o serie de lecturi înțelepte aveau să îmi furnizeze bazele necesare pentru acest articol. În fine, mi-a venit în minte o imagine intolerabilă, pe care însuși Lacan, care deținea originalul în baia sa, o acoperea cu o versiune suprarealistă culisantă: era vorba despre reproducerea uneia dintre celebrele picturi ale lui Courbet, care dezvăluia un trunchi de femeie goală, etalându-și pasiv în prim-plan organele genitale, vulva, și care se numește, ați recunoscut-o deja, *Originea lumii*. „Iar acum vă voi face să vedeți ceva extraordinar", declara laconic psihanalistul, dezvăluind tabloul în fața prestigioșilor săi invitați, de la Lévi-Strauss la Picasso și Marguerite Duras, observând fascinația acestora în fața secretului cadrului cu fund dublu…

Suntem cu toții născuți prematur, din motive ce țin de anatomia bazinului femeii, și, în mod normal, ar trebui să mai stăm la căldură cel puțin 15 luni, înainte de a fi azvârliți în lume. Acest lucru ne expune la un stres precoce, care ne poate marca pe viață, chiar dacă l-am uitat.

Creierul nostru a evoluat, la fel, prea repede și suferă din cauza mai multor războaie intestine și a altor conflicte de interes, ce explică greutățile frecvente pe care le întâmpinăm atunci când trebuie să luăm o decizie… de cele mai multe ori, una greșită!

Războiul nord-sud

În teorie, funcționarea creierului nostru este simplă. Seamănă cu tabloul lui Tițian, *Alegoria prudenței*. Vedem trei capete, câte unul pentru fiecare vârstă. Pictorul îl reprezintă pe bătrân și este însoțit de fiul său și de nepotul adoptiv,

precum și de un motto: „Din experiența trecutului, prezentul acționează cu prudență, pentru ca faptele sale din viitor să nu-l facă să roșească de rușine". Creierul nostru se comportă ca o mașinărie care prevede viitorul, iar scopul său este acela de a ne menține în viață adaptându-se la circumstanțe, datorită flexibilității sale. Partea sa posterioară captează și decodează informațiile preluate de la simțuri, pe care apoi le confruntă cu ceea ce a înmagazinat ca amintiri și propune, prin admirabilul său lob frontal, cea mai bună atitudine care poate fi adoptată. Lobul frontal este pupa navei noastre neuronale, cel care ne permite să mergem înainte, iar hipertrofia sa ne distinge de animale și de strămoșii noștri cu frunte teșită: ne orientează spre cea mai bună acțiune pe care trebuie să o întreprindem în lume pentru a ne asigura viitorul, grație funcțiilor numite „executive".

Este partea creierului dedicată zeului Apollo, cea mai rațională, cea mai înțeleaptă și cumpătată, mintea rece. Însă viața ar fi destul de plictisitoare dacă lobul frontal ar fi cel care ne-ar dicta în permanență comportamentul, iar un calculator ar putea foarte bine să ia locul augustului nostru creier. Logicianul Turing, care era preocupat de probabilități și visa deja să creeze un creier artificial, nu a fost cel care a inventat, pe parcurs, limbajul informatic? Dar Dionysos veghează și ocupă zone cerebrale străvechi și subterane – circuitele plăcerii și recompensei, creierul umed și hormonal, care ne dă poftă de viață, cal nărăvaș ale cărui ținte nu sunt mereu în armonie cu cele ale cavalerului care ține cu greu hățurile, pentru a nu fi azvârlit din șa, și care încearcă să îl stăpânească: șoareci și oameni au murit autostimulându-și frenetic aceste circuite care provoacă adicție,

Creierul nostru: Thatcher împotriva lui Che

fără de care viața ar fi o greșeală. Nu vom da exemple și nici nu vom face publicitate unui celebru lanț hotelier, însă un număr mare de oameni, cărora nimeni nu le pune la îndoială capacitățile intelectuale excepționale, au cedat într-o zi pulsiunilor, ruinându-și cariera promițătoare într-o clipită fulgurantă de plăcere secretă, legată de sex sau de bani, comportându-se ca niște idioți.

Războiul est-vest

Un alt conflict ruinează firavele noastre capacități cerebrale – duplicitatea creierului. Într-adevăr, acesta este dotat cu două emisfere, conectate totuși între ele: or, acești gemeni falși nu se înțeleg deloc. Emisfera stângă este de dreapta, conservatoare, abilă în a elabora planuri. Monopolizând discuția, nu explorează lumea decât pe jumătate, cea dreaptă, bineînțeles, iar dacă alter egoul său, emisfera dreaptă, își dă duhul, își arată adevărata natură, neglijează ceea ce se află în câmpul său vizual stâng, se izbește de uși, nu mănâncă decât alimentele aflate în jumătatea dreaptă a farfuriei, nu desenează decât pe partea dreaptă a foii de hârtie, confirmând îngustimea viziunii sale. Lipsită de visare și de poezie, această furnică nu înțelege metaforele și încearcă să treacă totul prin furcile rațiunii: vede constelații într-o grupare de stele, caută repetiții, martingale, în fenomene aleatorii, cărora vrea să le dea un sens pentru a se liniști, să le explice, în speranța de a le controla, de a-și institui hegemonia, putând să meargă până la sacrificii

umane, pentru a mulțumi un „Mare Ceasornicar“[1]. Însă cea mai mare nelegiuire a sa este înfrânarea constantă a celeilalte emisfere, sora vitregă, cea dreaptă, revoluționara, poeta de stânga, greierele care înțelege toate melodiile și care asociază un chip vocii pe care o aude, cu o viziune holistică asupra lumii pe care o evaluează în globalitatea ei, dar care nu știe să gestioneze un buget și nici să pună cap la cap două vorbe. Thatcher împotriva lui Che? Iată guvernul nostru populat cu extremiști care se presupune că ar trebui să se completeze în mod armonios, dar care trag în direcții diferite și nu reușesc să ne ofere o linie directoare clar definită în procesul de luare a deciziilor!

Proștii sunt toxici și trebuie să ne ferim de ei

Așadar, suntem cu toții potențiali proști. Dar unii dintre noi riscă mai mult decât alții: lobul frontal, care are rolul de jandarm al creierului, încercând să reprime conflictele, nu este pe deplin operațional decât începând cu vârsta adultă, ceea ce dă posibilitatea celor mai tineri dintre noi să-și exteriorizeze pulsiunile și slăbiciunile, fie și cu prețul de a fi percepuți drept niște puști proști.

Scleroza cerebrală, ce pândește orice persoană leneșă care nu își impune o viață culturală sau socială activă, predispune (dacă scăpăm de Alzheimer) la îmbătrânire în

---

1 *Le Grand Horloger* este o expresie folosită de René Descartes în *Meditații metafizice*, pentru a îndruma către o cunoaștere pur rațională a lui Dumnezeu, fără a recurge la revelație, în cadrul teologiei naturale. (n. red.)

prostie, chiar dacă marele cunoscător Georges Brassens consideră că „timpul nu are nimic de-a face cu asta“[1].

Din contră, nivelul intelectual nu este discriminatoriu, iar prostia face ravagii atât printre laureații Premiului Nobel și printre alți membri ai Institutului, cât și la tovarășul vostru de pahar, prin discuțiile sale. În excepționalul film regizat de Michel Hazanavicius, *Redutabil*, asistăm la transformarea genialului „Wolfgang Amadeus“ Godard în ceea ce poate trece drept prostie pretențioasă și ermetică. Acțiunea se desfășoară într-o vilă somptuoasă de pe Coasta de Azur, în mai 1968, iar părintele „Noului Val“ contribuie, prin tulburările provocate, la întreruperea prematură a Festivalului de la Cannes. Apărător al poporului, revoluționarul îi reproșează iubitei sale faptul că avea un bronz de burgheză în vacanță și le explică prietenilor săi stupefiați proiectul unui cinema lipsit în totalitate de scenariu, fără personaj principal și fără artificii. Atunci când unul dintre amicii săi adaugă, perfid, „și fără spectatori!“, geniul se confruntă cu bunul simț al grădinarului vilei (pe care nici nu îl salutase), care îi spune cu candoare că merge cu drag duminica la cinema, pentru a se umple de plăcere, de admirație și pentru a se distra.

În lucrarea sa pătrunzătoare, scrisă într-o singură noapte, sub pseudonim, economistul italian Carlo Maria Cipolla ne explică *Legile fundamentale ale imbecilității umane*[2].

---

1 Un articol recent și totuși de calitate este pus la index cu premeditare de către comunitatea neurologilor, în special de cea din domeniile spitalicesc și universitar. Articolul susține și demonstrează că, la cei care ies la pensie anticipat, riscurile suplimentare de a dezvolta boala Alzheimer sunt cu 15% mai mari. Din solidaritate, nu voi cita sursele, de teama ca acestea să nu fie pervertite și prost interpretate de ministerul lui Agnès Buzyn.

2 Editura Humanitas, 2018, traducător Miruna Fulgeanu (n. red.)

Folosindu-se de scheme precise, autorul ne arată marele pericol al imbecilității: orice tranzacție cu un prost duce la naufragiu! O înțelegere între două persoane inteligente este productivă pentru ambele părți; un bandit te fură, însă se dovedește a fi mai puțin periculos decât un idiot, pentru că acesta din urmă te atrage după sine în spirala sa nocivă: taie creanga pe care acordul agreat v-a plasat împreună în același timp.

Prin urmare, este esențial să îi recunoaștem, înainte de a ajunge la astfel de situații critice. Însă operațiunea este extrem de primejdioasă! Pentru a încerca evitarea consecințelor de temut ale prostiei, sociologul Christian Morel ne oferă câteva piste, în lucrările sale despre deciziile absurde: constituirea unui echipe de experți care se respectă, în locul unui grup subordonat unui șef, ștergerea structurii ierarhice sau o ierarhie alternantă, valorizarea funcției de avocat al diavolului, permițând procedura contradictorie care stimulează examenul critic și frânează conformismul, a da timp timpului: pe scurt, într-o oarecare măsură, democrația în care nimeni (sau mai puțin de 50% din populație) nu pune la îndoială calitățile decizionale ale reprezentanților săi.

Dar cum să fim liniștiți dintru început, cu privire la propria soartă? „Fie că suntem proști sau nu, tot timpul vom ajunge prostul cuiva“, ne avertizează Pierre Perret, însă e semn bun dacă ne punem întrebarea, înseamnă că suntem capabili de introspecție, adică de autocritică, ceea ce dovedește capacități cognitive elaborate. Cu cât avem mai puține cunoștințe, cu atât avem mai multe convingeri, ne spune Boris Cyrulnik. Reciproca este la fel de pertinentă: cu cât avem mai multe cunoștințe, cu atât avem mai multe îndoieli. Cu cât avem mai multe amintiri stocate în

memorie, cu atât creierul nostru va dispune mai mult de elemente necesare pentru a acționa cu prudență și competență. Căutând cu atenție, așa cum susține autorul lui *Zizi*, „…ne simțim mai bine ori de câte ori întâlnim pe cineva mai prost decât noi“[1].

Despre nevoia de proști: laudă prostiei

Soluția problemei este cu siguranță aici! La întrebarea „Unde se situează prostia la nivelul creierului?“, răspunsul este: în creierul celui care își îmbracă seamănul într-un asemenea calificativ ridicol. Prostia este în mod manifest necesară pe plan evolutiv, altfel, o asemenea tară ar fi dispărut de mult! Nici pe departe să dispară, pentru că, potrivit părerii generale, proștii proliferează și se reproduc mai ceva decât iepurii. Însă cum pot scăpa selecției naturale, fiind atât de slab echipați? Trebuie să cedăm în fața evidenței: prostul, în ciuda periculozității sale, este absolut necesar pentru supraviețuirea unei societăți care îl răsfață și al cărei liant îl constituie!

„Fie că suntem proști sau nu, tot timpul vom ajunge prostul cuiva.“

Pierre Perret

Creierul nostru este un creier social: a trata pe cineva ca pe un prost presupune a-l arăta cu degetul și a-i pune o etichetă. Înseamnă să faci dovadă că ești capabil să detectezi acest defect, ceea ce nu este mereu la îndemână imediat și cu certitudine, fapt deja constatat

[1] Versuri din cântecul *On est toujours le con de quelqu 'un* (n. red.)

mai sus și de pe urma căruia nu suferim. Înseamnă, de asemenea, a demonstra perspicacitatea, ceea ce gâdilă tot timpul egoul și ne plasează deasupra victimei indicate. În general, puțini sunt cei care te vor contrazice, confirmându-ți astfel ascensiunea pe scara unui grup care, mai degrabă, îți împărtășește opinia decât să i se opună, reducând astfel costisitoarea funcționare a creierului lor, menținându-l doar pe modul oglindă. Vor indica odată cu tine victima ispășitoare, bătându-și joc de ea, iar râsetele grosolane vă vor suda legătura. Vei fi confirmat drept lider al unei comunități superioare, care știe să traseze o frontieră pentru a o delimita de familia proștilor. Expertiza ta se va extinde destul de repede și la alte domenii. Vei fi ascultat și se va ține seama de sfaturile tale, ba mai mult, lumea ți se va supune! Bieții proști nu vor avea de ales, ar face bine să dispară sau să aibă grijă. Vor trebui să se supună și să accepte bătăile de joc, pentru a-și îndeplini rolul fundamental de țap ispășitor. Vor îndrăzni, oare, să fredoneze în surdină versurile lui Brassens „Le pluriel ne vaut rien à l´homme et sitôt qu´on/ Est plus de quatre on est une bande de cons …[1]“? Își vor asuma riscul de a prinde, în secret, pe un perete, fotografia ta și a alter egourilor tale, pentru a se descărca, la rândul lor, riscând în orice moment denunțarea și amenințările celor care i-au stigmatizat? Cuprins de megalomanie, Regele va dori numaidecât să își păstreze coroana, să-și extindă puterea și va domni nestingherit peste țărănoii care l-au întronat, exploatându-i în mod legitim, tocmai pentru că sunt prea proști. Și, potrivit tot lui Brassens, sunt puține șanse să fie detronat!

---

[1] Vezi nota 1, p. 11 (n. red.)

O redare modernă a operei lui Courbet se intitulează „după creație“ și plasează pictura după actul sexual: o nouă viață ia naștere prin intermediul unui „vagin“. Tabloul face trimitere la fresca cu motivul *Crearea lui Adam*, în viziunea lui Michelangelo, de pe bolta Capelei Sixtine. Dumnezeu îl face pe om după chipul și asemănarea lui, ridicând degetul arătător și revelându-l, iar Adam face același gest și își indică (sau inventează) creatorul. Michelangelo i-a dat lui Dumnezeu forma unui creier, care este astfel țintuit de indexul primului om. Oare acesta din urmă încearcă să răspundă la întrebarea lui Jean-François Marmion? Creatorul și creatura sa se consideră reciproc proști? Albert Camus scrie implacabil legenda aceasta în *Mitul lui Sisif:* „Sau nu suntem liberi și Dumnezeu cel atotputernic este responsabil de răul din lume sau suntem liberi și responsabili, dar atunci Dumnezeu nu mai este atotputernic[1]“. Îți revine ție să tragi concluziile, transpuse subiectului nostru!

Și cam așa mi-am înțeles entuziasmul, al meu și al celor din anturajul meu, precum și exultarea tuturor celor cărora le-am vorbit despre această propunere de colaborare! În lipsa unor studii științifice de nivel înalt și fără să aibă habar, râsetele lor (interzise totuși de venerabilul Jorge de Burgos, bibliotecarul din *Numele trandafirului*[2]) mi-au conferit cheia originii lumii, motiv pentru care le mulțumesc din suflet. O adunătură de proș…!

---

1 Albert Camus, *Fața și reversul. Nunta. Mitul lui Sisif. Omul revoltat. Vara*, Editura Rao, *Opere* XX, 1994, ediția I, traducere de Irina Mavrodin, p. 141 (n. red.)

2 Îmi poate aminti cineva numele acestui actor celebru care joacă rolul lui Guillaume de Baskerville în acest film și care a deținut și rolul lui James Bond la începuturi?

PROSTIA ÎN CUNOȘTINȚĂ DE CAUZĂ

Yves-Alexandre Thalmann

Doctor în științe naturale,
profesor de psihologie la
Colegiul Saint-Michel din Fribourg

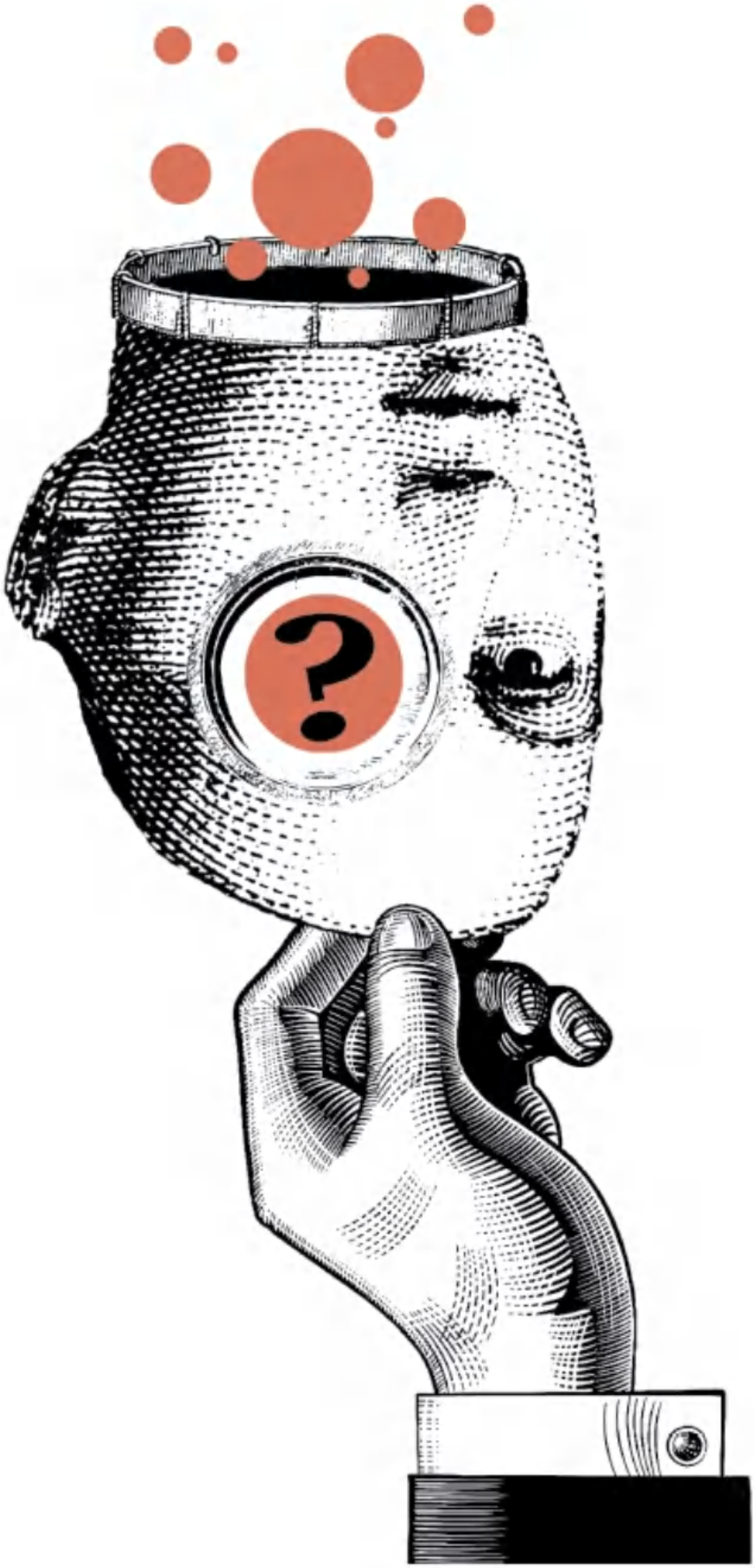

Prostie, stupiditate, tâmpenie… Nu lipsesc termenii atunci când vine vorba de a denigra un individ sau faptele sale. Aceste cuvinte peiorative și de multe ori insultătoare fac parte din vocabularul familiar, într-atât încât definiția lor ne pare fără echivoc: o lipsă de inteligență. Cât despre știința cu precizie a definiției inteligenței, problema este ceva mai delicată și se află la originea unor dezbateri înfocate și virulente, chiar dacă, intuitiv, avem impresia că îi înțelegem sensul. Cu toate acestea, avem cu toții în minte persoane cu inteligență remarcabilă, care au comis acte de prostie ieșite din comun. Cum este posibil? Dar dacă prostia nu presupune o lipsă de deșteptăciune, ci o modalitate specifică tocmai de a exersa inteligența?

Ca punct de plecare, îmi pare chibzuit să facem distincția între doi termeni folosiți în mod greșit ca sinonime. Desigur, anumite fapte au drept consecință neplăceri și efecte negative pentru autorul lor, pentru anturaj sau chiar pentru ambele părți. Iar acest lucru se întâmplă fără nici un avantaj precis. Ne întrebăm atunci de ce persoana în cauză s-a angajat în astfel de acțiuni. Dacă aceasta nu avea mijloacele necesare pentru a anticipa consecințele

comportamentului său, din lipsă de reflecție, de maturitate sau de judecată, avem de-a face cu prostie, ca în cazul copiilor care explorează lumea și desfid anumite interdicții, fără a fi conștienți de potențialele efecte ale tentativelor lor.

Cu totul altfel stau lucrurile în cazul celor care comit acest tip de faptă în deplină cunoștință de cauză. Cum am putea ști ce anume înseamnă de fapt „în deplină cunoștință de cauză"? Pe de o parte, aceste persoane mărturisesc *post factum* că ar fi fost mai bine dacă s-ar fi abținut, știind în mod pertinent la ce anume se expun. Pe de altă parte, dacă le cerem să analizeze un comportament similar, dar manifestat de o altă persoană, concluzia lor va fi una adecvată: „E o tâmpenie, nu ar fi trebuit să procedeze astfel!" Prin urmare, prostia nu este cauzată de o absență a gândirii sau a anticipării…

Și mai tulburător este faptul că atitudini stupide sunt manifestate de persoane despre care știm sigur că sunt inteligente. Fie în urma unei evaluări pe bază de teste cognitive, având drept consecință un IQ ridicat, fie pentru că acestea răspund accepției populare a termenului: un individ cu o realizare strălucitoare evidentă (Steve Jobs, de exemplu), recunoscut la nivel social pentru reflecțiile sale (Albert Einstein) sau care deține diplome prestigioase. Persoanele inteligente nu sunt imune la acte de vădită prostie cu consecințe catastrofale. Să ne gândim la fostul președinte al SUA, Bill Clinton, care, știindu-se sub anchetă, își continuă „relația nepotrivită" cu stagiara sa, Monika Lewinski, ceea ce l-a costat în finalul mandatului său de președinte. Prin urmare, poți fi inteligent, chiar foarte inteligent, și totuși să te comporți prostește în anumite

ocazii[1]. Să mai spunem câteva cuvinte despre această asimetrie: inteligența califică persoanele, în vreme ce stupiditatea se referă mai degrabă la anumite fapte specifice.

Inteligență algoritmică *versus* rațională

Este posibil ca inteligența să nu fi fost definită într-o manieră exhaustivă? Îi datorăm o observație semnificativă lui Keith Stanovich, profesor emerit de psihologie la Universitatea din Toronto[2]. Acesta face distincția în fapt între mai multe niveluri de inteligență (a nu se confunda cu formele de inteligență descrise de Howard Gardner: inteligență verbală, logico-matematică, kinestezică, personală etc.).

Există, pe de o parte, ceea ce Stanovich numește inteligența algoritmică, responsabilă cu înțelegerea lucrurilor și combinarea logică a ideilor. Tocmai aceste abilități sunt măsurate de testele de inteligență utilizate actualmente, printre care celebrele WAIS (Wechsler Adult Intelligence Scale[3]) și WISC (Wechsler Intelligence Scale for Children[4]), care măsoară coeficientul de inteligență. Dincolo de criticile aduse cu regularitate acestor instrumente și rezultatelor pe care le furnizează, trebuie să constatăm cu tărie faptul că își împlinesc foarte bine misiunea: culeg informații despre

---

1 R.J. Sternberg *et al.*, *Why Smart People Can be So Stupid*, Yale University Press, 2003

2 K.E. Stanovich, *What Intelligence Tests Miss: The Psychology of Rational Thought*, Yale University Press, 2009

3 Scala de inteligență Wechsler pentru adulți (n. red.)

4 Scala de inteligență Wechsler pentru copii (n. red.)

capacitățile elevilor de a urma programe școlare sau dau explicații referitoare la dificultățile unor copii cu privire la aceste programe[1]. Inteligența algoritmică se măsoară cu precizie – se spune că testele utilizate dispun de proprietăți psihometrice bune. Și pe bună dreptate: toate probele conțin răspunsuri corecte care pot fi comparate cu cele date de subiecții testați. Astfel se poate atribui ușor un anumit număr de puncte. Însă, în viața de zi cu zi și în afara școlii, lucrurile stau diferit: nu există decât rareori un răspuns fără greșeală la dilemele întâlnite: trebuie să acceptăm promovarea la serviciu, chiar dacă presupune să plecăm în străinătate? Este mai bine să ne căsătorim? Am fi mai mulțumiți dacă am cumpăra o mașină marca Renault sau Citroën? Nici un tabel Excel nu ne conferă „răspunsul cel mai potrivit" la aceste întrebări.

Tocmai de aceea, profesorul Stanovich identifică un nivel de inteligență pe care îl numește raționalitate. Aceasta se referă la capacitatea de a lua decizii care converg la realizarea obiectivelor noastre și la adoptarea credințelor care explică realitatea. Alături de colaboratorii săi, Stanovich a elaborat chiar un test menit să măsoare acest grad de raționalitate[2], care nu ține de înțelegere, ci de intenționalitate. Căci nu neapărat înțelegerea unei situații ne face să acționăm în consecință: să ne gândim la fumătorii care cunosc foarte bine riscurile legate de țigări, dar continuă să fumeze. Acest fel de a înțelege inteligența la mai multe

---

1 S. Brasseur și C. Cuche, *Le Haut potentiel en questions*, Mardaga, 2017

2 K.E. Stanovich, R.F. West și M.E Toplak., *The Rationality Quotient: Toward a Test of Rational Thinking*, MIT Press, 2016

niveluri oferă o lămurire paradoxului identificat mai sus: oameni inteligenți, adică dotați cu un IQ peste medie, pot lua decizii stupide, cum ar fi angajarea în situații care nu le aduc nici un beneficiu, care prezintă și un risc ridicat de consecințe dăunătoare.

Un al doilea aspect interesant al abordării profesorului Stanovich îi privește pe indivizii cu potențial intelectual ridicat (HPI[1]). Fenomenul HPI a beneficiat în ultimii ani de numeroase publicații care l-au promovat, ceea ce le-a permis oamenilor să se recunoască în acest sistem. Or, HPI nu este garantul unei reușite mai bune în viață, iar uneori chiar se află la originea dificultăților de adaptare în mediul social și profesional. Conceptul de raționalitate ne conferă o înțelegere elegantă: potențialul înalt nu se referă decât la inteligența algoritmică și nu este o garanție că deciziile din viața curentă vor fi mai adecvate. E ca și cum am conduce o mașină cu un motor mai puternic: acest lucru nu spune nimic despre capacitățile de a conduce ale șoferului și nici despre destinație.

Prin urmare, avem cum să credem fără contradicție că un individ este inteligent și, în egală măsură, poate comite fapte lipsite de sens. Intervine o nouă întrebare: care să fie motivația ce ne face să acționăm în mod stupid? Mulți văd aici o lipsă de control emoțional. Cu alte cuvinte, emoțiile l-ar copleși pe individ și i-ar oculta provizoriu capacitățile de reflecție. Teorie seducătoare, fără îndoială, dar care nu

[1] Profilul de personalitate Hogan (n. red.)

explică acele cazuri în care fapta prostească este realizată la rece, fără pretextul unor emoții puternice.

Așa s-a întâmplat, spre exemplu, atunci când doi elevi au pătruns noaptea în liceul în care învățau și, odată văzându-se înăuntru, au golit două extinctoare de incendiu. Gestul este prostesc, chiar după spusele tinerilor, care au fost prinși a doua zi: nici un beneficiu-cheie, consecințe prejudiciabile și, bineînțeles, un comportament irațional. Lipsa de ocupație și plictiseala au fost puse în discuție, însă nu alte emoții: nu a fost vorba măcar o clipă să se răzbune pe un profesor sau să anuleze cursurile de a doua zi…

Care să fie motivația ce ne face să acționăm în mod stupid?

Bias de imunitate, de impunitate, de optimism…

Există o altă pistă de analiză ce pare mai plauzibilă decât cea a emoțiilor, în ceea ce privește luarea deciziilor stupide: cea a biasurilor cognitive. Acest câmp de studiu este astăzi foarte profuz în psihologia cognitivă – chiar îi datorăm singurul Premiu Nobel atribuit unui psiholog, Daniel Kahneman, în anul 2002. Un bias cognitiv reprezintă o eroare de gândire care se produce sistematic: asemenea iluziilor optice, chiar dacă știm care este „șmecheria“, tot suntem ușor de păcălit. Să ne gândim la biasul cauzal care

ne face să vedem o legătură de cauzalitate acolo unde nu există decât o corelație: remarcând că pisica are obiceiul de a toarce pe genunchii mei atunci când sunt angoasat, deduc că aceasta îmi „simte" starea interioară și răspunde în consecință. Acest lucru s-ar explica prin faptul că felina ar simți de la distanță felul în care mă simt și ar veni să mă reconforteze cu prezența ei (oare de ce nu îmi amintesc și momentele în care mă sunt într-o formă foarte bună și pisica vine lângă mine?)...

Unul dintre biasurile care acționează la nivelul luării deciziilor stupide are legătură cu optimismul[1]. Se pare că suntem exagerat de optimiști când vine vorba de noi înșine. Avem tendința de a crede că suntem mai buni șoferi decât media, că suntem mai puțin în pericol de a suferi de o boală sau de a trece printr-un divorț, indiferent de ce spun statisticile.

Avem impresia că suntem speciali, diferiți de ceilalți. „Dacă ești ca toată lumea, nu știi că ești ca toată lumea", afirmă ironic psihologul american Daniel Todd Gilbert. Când cei doi elevi intră prin efracție în liceu, sunt convinși că nu vor fi prinși. Conștienți fiind de ce au făcut, nu ar sfătui pe nimeni să repete acest lucru stupid, ținând cont de riscurile la care te expui.

Acest sentiment de imunitate, pe care ni-l conferă biasul optimismului, este întărit de o senzație de impunitate, ea însăși rezultat a numeroase experiențe din viața noastră care

---

1 T. Sharot, *The Optimism Bias: A Tour of the Irrationally Positive Brain*, Vintage, 2012

nu au generat consecințe. Dacă ne gândim bine, încălcăm deseori regulile, fără ca acest lucru să ne coste: câte depășiri de viteză, întârzieri la muncă, mici minciuni nesancționate?! Fără doar și poate, marea majoritate! Or, pe măsură ce experimentează încălcarea regulilor neurmată de pedepse, creierul asimilează ideea că este expus la riscuri minime – chiar nule – de a fi prins în urma unui act stupid care provoacă pagube (concluzie, de altfel, logică).

Sentimentele de imunitate și de impunitate stau la baza hotărârilor prostești pe care le luăm zilnic. Câți dintre noi ne prevalăm de faptul că ducem o viață sănătoasă, că ne hrănim în mod echilibrat (nici prea dulce, nici prea gras, nici prea sărat, cu cel puțin cinci porții de fructe și legume pe zi) și cu suficiente exerciții fizice? Dacă nu este cazul tău, atunci ai cedat biasului optimismului: nu faci ceea ce ai putea face, dar îți place să crezi că nu te vei îmbolnăvi niciodată, precum ceilalți. În plus, nu percepi pe moment nici o consecință negativă a igienei neoptimale a vieții tale. În deplină cunoștință de cauză, îți faci iluzii cu privire la propriul destin…

Biasurile cognitive nu pot fi disociate de funcționarea inteligenței: ele îi permit acesteia să depună mai puțin efort și să decidă rapid în situații de urgență. De altfel, s-a demonstrat că persoanele mai inteligente – cu un IQ mai ridicat – nu reușesc să facă față mai bine unor încercări care pun în joc diferite biasuri. Inteligența nu ne ferește nici de biasuri, nici de hotărâri stupide.

Prostie sau creativitate?

Suntem totuși condamnați să îndurăm o funcționare psihică parțial biasată și gata să ne sugereze decizii prostești? Să nu uităm o altă caracteristică a faptelor stupide: dimensiunea lor transgresivă. Dacă cei doi elevi amintiți mai sus ar fi pătruns în liceu și ar fi luat decizia de a mătura culoarele, nimeni nu le-ar fi calificat acțiunea drept absurdă. Un gest nepotrivit, fără îndoială, dar nu prostesc. Căci în acest moment poate fi decelată o finalitate constructivă. În schimb, golirea stingătoarelor de incendiu este o cu totul altă poveste: nu există nici o justificare a acestui act care să ajute la ceva, cu excepția faptului că este extrem de plăcut transgresivă. Elevii știu că fac mai ales ceea ce nu trebuie să facă, lucru care le produce un mic fior de moment.

A face ceea ce se presupune că nu ar trebui să facem reprezintă adesea un motor al prostiei… dar și al creativității. Tocmai abaterile de la cărările bătute și explorarea de făgașe la care alții nu s-au gândit ne fac să descoperim lucruri noi. Trebuie să recunoaștem totuși că multe dintre acțiunile prostești sunt, din păcate, creative și originale. De altfel, mințile cele mai imaginative nu sunt foarte departe de ceea ce numim în mod obișnuit nebunie, într-atât de greu ne este uneori să dibuim sensul faptelor și deciziilor lor. Așadar, se prea poate astfel ca prostia, în sensul pe care i-l acordăm în acest articol, să se afle la originea multor descoperiri și invenții care să fi contribuit la a ne face lumea mai confortabilă. Fără îndoială, această

înclinație către încălcarea regulamentelor, susținută de un optimism care favorizează asumarea de riscuri, duce către progres și descoperire… Prostia și creativitatea ar reprezenta, așadar, cele două fețe ale aceleiași monede, al cărei punct comun este o gândire considerată drept divergentă, mai exact, care iese de pe drumurile știute.

Prin urmare, prostia este mult mai subtilă decât pare. Ea nu se rezumă la o lipsă de inteligență, așa cum coeficientul de inteligență nu ne ține la adăpost de ispite…

DE CE OAMENII FOARTE INTELIGENȚI CRED UNEORI ÎN INEPȚII?

Brigitte Axelrad

Profesor onorific
de filosofie și psihosociologie

Toate eforturile de educare pe care societățile democratice le-au autorizat par a fi uitat o miză esențială a cunoașterii: spiritul critic, dacă este exercitat fără metodă, duce ușor la credulitate. Îndoiala are virtuți euristice, este adevărat, însă poate, în același timp, să conducă mai degrabă la nihilismul cognitiv decât la autonomie mentală.

Gerald Bronner,
La démocratie des crédules[1]

Oameni a căror inteligență pare totuși evidentă provoacă uneori uimire, exprimând cu seriozitate idei lipsite de orice fundament sau aderând la teorii extravagante.

Este adevărat că nici o definiție a inteligenței nu întrunește unanimitatea. Motivul este probabil acela că acest cuvânt face trimiteri la diverse competențe: istoria ne dă numeroase exemple de indivizi considerați fără excepție inteligenți în domenii variate, precum științele, tehnica, artele sau filosofia.

Sprijinindu-se pe o definiție a inteligenței considerată ca fiind „capacitatea de a rezona, de a planifica și de a rezolva

[1] Presses Universitaires de France, 2013, p. 296

probleme, de a gândi în mod abstract, de a înțelege idei complexe, de a învăța rapid și din experiență", o metaanaliză bazată pe 63 de studii[1] conchide că persoanele inteligente ar fi mai puțin înclinate spre credință decât ceilalți oameni.

Prin urmare, pare logic să gândim că persoanele dotate cu o inteligență superioară au cele mai mari șanse de a reuși să își ia măsuri de precauție față de credințe.

Pentru a defini inteligența de nivel foarte înalt, trebuie evocate uimitoarea capacitate pe care o au anumiți indivizi de a nu urma drumuri bătute și modele dominante ale epocii lor, puterea lor de inovație, faptul de a nu se mulțumi cu ceea ce pare a merge de la sine la un moment dat: Galileo, Darwin, Einstein, apoi Kant sau Descartes au știut să gândească altfel decât se obișnuia în vremea în care trăiau. Au repus în discuție viziunea majoritară și explicațiile simpliste. În cazul lor, inteligența este însoțită de gândirea critică, de capacitatea de a „rezista" din punct de vedere intelectual unui discurs dominant, unei tentative de îndoctrinare și, în linii generale, oricărei forme de dogmatism.

Cu toate acestea, într-un articol[2], Heather A. Butler, profesor adjunct la departamentul de psihologie al Universității de Stat din California, își pune întrebări cu privire la acest fenomen derutant: oamenii inteligenți pot spune și face lucruri stupide (*foolish things*) și pot crede în inepții.

---

1 M. Zuckerman, J. Silberman, J.A. Hall, *Personality and social psychology review*, „The Relation Between Intelligence and Religiosity- A Meta-Analysis and Some Proposed Explanations", Universitatea Rochester, august 2013

2 H.A. Butler, „Why Do Smart People Do Foolish Things? Intelligence is not the same as critical thinking and the difference matters", *Scientific American*, 3 octombrie 2017

Butler scrie: „Deși adesea confundată cu inteligența, gândirea critică nu este inteligență, ci un ansamblu de competențe cognitive care ne permit să gândim în mod rațional în funcție de un obiectiv și totodată reprezintă o aptitudine de utilizare a acestor competențe, atunci când este nevoie. Gânditorii critici [...] sunt cugetători flexibili care au nevoie de dovezi pentru a-și susține credințele și recunosc tentativele specioase ce au drept scop să îi convingă de ceva. Gândirea critică semnifică aptitudinea de a depăși orice formă de prejudecată cognitivă (de exemplu, biasul retrospectiv, biasul de confirmare)".

Acum înțelegem mai bine de ce până și oamenii foarte inteligenți pot crede uneori în lucruri bizare. În interviul recent din cadrul documentarului *Les Lois de l'attraction mentale*[1], sociologul Gérald Bronner îi mărturisește realizatorului Thomas C. Durand faptul că, la începutul carierei sale, a fost milenarist: „Știu că putem crede în lucruri nebunești, fără să fim nebuni", adăugând ideea că „o serie de coincidențe și de lucruri mărunte" l-au făcut să se îndoiască de această credință.

Însă nu cu toții profităm de această șansă.

Jimmy Carter și scrisoarea sa către extratereștri

Președintele american Jimmy Carter (1977–1981) declarase în timpul campaniei sale electorale: „Dacă sunt ales președinte, voi face în așa fel încât toate informațiile deținute de

[1] La Tronche en biais, *Les Lois de l'attraction mentale*, noiembrie 2017

această țară cu privire la cercetarea în domeniul OZN-urilor să fie disponibile pentru publicul larg și pentru oamenii de știință". La această frază surprinzătoare, exemplu edificator de bias de confirmare, a adăugat: „Sunt convins că există OZN-uri pentru că eu însumi am văzut unul".

În virtutea convingerilor sale, Jimmy Carter a trimis, prin intermediul sondei spațiale Voyager 1, pe 5 septembrie 1977, o scrisoare către extratereștri. După ce le prezintă sonda și planeta Pământ, Carter li se adresează extratereștrilor astfel: „Acesta este un cadou dintr-o lume mică și îndepărtată, o mărturie a sunetelor, științei, imaginilor, muzicii, gândurilor și sentimentelor noastre. Ne străduim să supraviețuim timpului nostru, pentru a putea trăi în al vostru. Sperăm că într-o bună zi, după ce ne-am rezolvat problemele cu care ne confruntăm, să ne alăturăm unei comunități a civilizațiilor galactice. Această înregistrare reprezintă speranța și determinarea noastră, precum și bunăvoința de care dăm dovadă în acest univers vast și genial".

Faptul că Jimmy Carter, laureat al Premiului Nobel pentru Pace în anul 2002, autor a numeroase cărți de politică, a avut naivitatea de a le trimite mesaje extratereștrilor, deși acestea nu vor ajunge la destinație înainte de 40 000 de ani, iar noi oricum nu vom afla nimic, pentru că sonda spațială nu va mai transmite date după anul 2025, te pune pe gânduri.

Nu e mai puțin adevărat că Jimmy Carter nu este singurul care le-a trimis mesaje extratereștrilor. La data de 19 noiembrie 2017, *Science Post* anunța faptul că o echipă de astronomi ai programului SETI[1] (*Search for Extra-Terrestrial Intelligence*)

[1] Căutarea Vieții Extraterestre Inteligente (n. red.)

trimisese un mesaj radio conținând informații despre planetele din sistemul nostru solar, despre structura ADN, un desen reprezentând o ființă umană, precum și alte informații de bază referitoare la viața pe planeta Terra și la locuitorii ei. Mesajul fusese îndreptat către un sistem planetar vecin, unul dintre cele mai apropiate, cunoscut ca dispunând de o planetă potențial locuibilă, aflat la o distanță atât de mică, încât să putem primi un răspuns în mai puțin de 25 de ani, termen mult mai rezonabil, să recunoaștem, totuși nu de azi pe mâine.

Uimitor: oameni de știință, precum fizicianul Stephen Hawking sau astronomul Dan Werthimer – cercetător SETI la Universitatea Berkeley din California –, au pus în gardă autoritățile cu privire la posibilele repercusiuni pe care le-ar putea avea o comunicare cu extratereștrii, a căror „civilizație capabilă să primească și să descifreze aceste mesaje ar fi în mod cert mult mai veche și mult mai avansată pe plan tehnologic". Dan Werthimer avea să observe: „Este ca și cum ai striga într-o pădure, înainte de a ști dacă acolo sunt tigri, lei, urși sau alte animale periculoase".

Să rămâi perplex, nu alta…

Așadar, indivizi foarte inteligenți pot fi orbiți de credințele lor, până în punctul în care să renunțe la libertatea lor critică, să își sacrifice fericirea și chiar viața.

Steve Jobs, vizionar genial, dar orbit de propriile convingeri

Supranumit „iGod", zeul hi-tech, Jobs evoca deseori „gândirea magică", ideea că putea să supună lumea după propria voință, reușind să culeagă roadele acestui fel de judecată

atunci când și-a pus în practică ideile geniale, însă aceasta s-a dovedit neputincioasă în fața cancerului.

Potrivit biografilor săi, Daniel Ichbiah și Walter Isaacson, dar și ținând cont de toate realizările al căror inițiator a fost, Steve Jobs era foarte inteligent, genial chiar. Daniel Ichbiah, jurnalist și autor al volumului *Les 4 vies de Steve Jobs: Biographie de Steve Jobs*, îl descrie astfel: „Zbuciumat, perfecționist, locuit de geniu și dotat cu un simț înnăscut al Frumosului, Jobs avea visuri mari și talentul de a le împărtăși cu ceilalți [...] Nu era un președinte de companie, ci un artist autentic în căutarea unui perpetuu Graal, un estet animat de un scop: să schimbe lumea..."

Walter Isaacson, scriitor, autor de biografii ale lui Albert Einstein, Henry Kissinger, Benjamin Franklin, citează și scoate în evidență în biografia lui Steve Jobs o frază scurtă care figura în campania publicitară *Think different* a companiei Apple: „Oamenii care sunt suficient de nebuni să creadă că pot schimba lumea sunt aceia care chiar o schimbă".

Tatăl biologic al lui Steve Jobs era sirian. Mama, americancă. Studentă și necăsătorită, aceasta, imediat după naștere, își dă fiul spre adopție familiei Jobs, cu condiția ca aceasta să îi asigure studii universitare. Părinții adoptivi aveau o poziție socială foarte modestă, dar și-au luat acest angajament. La puțin timp după adopție, familia Jobs se mută în Silicon Valley. Steve Jobs era atras de India și de budism. După o adolescență hippie, apoi un lung sejur în India, împreună cu un prieten, Jobs revine în America și își începe studiile superioare, la care renunță trei luni mai târziu. Urmează pe cont propriu un curs de caligrafie, care îi întărește gustul pentru estetică, locuiește o vară întreagă

într-o livadă, unde nu se hrănește decât cu mere. Puțin mai târziu, fondează Apple împreună cu prietenul său, Steve Wosniak, și devine, la 25 de ani, cel mai tânăr milionar american. Se înconjoară de genii cărora știe să le extragă chintesența, operând ca un revelator al talentelor acestora, grație charismei sale. A avut ideile geniale pentru Apple I, Apple II, Pixar, iMac, iPod, iTunes, iPhone, iPad, ca să nu le amintim decât pe acestea. Însă viața lui a fost presărată cu dificultăți, peste care trece mereu, pentru a merge mai departe. Cu excepția ultimei etape, un cancer pancreatic.

Atunci când îi diagnostichează un cancer de pancreas, în octombrie 2003, doctorii plâng de emoție, descoperind că tumora e operabilă. Dar Steve Jobs refuză operația. Budist și vegetarian, era sceptic cu privire la medicină și credea ferm în metode alternative de vindecare, una mai ciudată decât cealaltă. Consultă tămăduitori, medici homeopați, acupunctori, înghite gelule cu pulbere de plante, bea sucuri de fructe și ține lungi perioade de post. În 2004, noi analize arată efectul slab al salatelor de păpădie asupra celulelor canceroase: tumora s-a răspândit în afara pancreasului. Jobs acceptă atunci operația, dar, fără îndoială, prea târziu. În aprilie 2009, i se face un transplant cu grefe de ficat la Methodist University Hospital Transplant Institute din Memphis (Tennessee). Continuă să lucreze pentru Appel până în octombrie 2011, când se stinge din viață, la vârsta de 56 de ani.

Biografii și prietenii săi își pun întrebări cu privire la ambivalența personalității sale. Inventator genial, capabil să mute munții, dar incapabil să se detașeze de neroziile care i-au accelerat sfârșitul. Poate că ideea obsedantă de a fi fost

abandonat de părinții săi biologici l-a făcut să umple acest vid prin căutări ezoterice? La vârsta de șapte ani, vorbele unei fetițe i-au provocat disperare: mărturisindu-i că fusese abandonat, apoi adoptat, aceasta îl întreabă: „Deci, părinții tăi nu te iubeau?“ Cu inteligența inimii pe care i-au arătat-o mereu, părinții săi adoptivi îl liniștesc. Influența contraculturii hippie din Silicon Valley din anii 1970 i-a modelat nevoia de a căuta în altă parte, în India, „iluminarea“.

Un sfert dintre europeni cred că Pământul este centrul universului și că totul se învârte în jurul lui.

Galilei s-a înșelat: Biserica avea dreptate

Convingerile irațională pot fi periculoase doar pentru cel care le manifestă, însă nu tot timpul se întâmplă așa. Prin influență, sugestie, prozelitism și poate chiar necrezând ei înșiși în ceea ce spun, unii oameni își folosesc toată inteligența pentru a convinge minți dispuse să creadă. În documentarul *Les Lois de l'attraction mentale*, citat mai sus, Henri Broch spune: „Un sfert dintre europeni cred că Pământul este centrul universului și că totul se învârte în jurul lui“.

În urmă cu câțiva ani, la 6 noiembrie 2010, a avut loc în hotelul Garden Inn din South Bend, Indiana, la 150 de kilometri de Chicago, un congres așa-zis științific, intitulat

„Galileo Was Wrong: The Church Was Right“[1], reunind zece conferențiari care se prezentaseră drept „experți“. Aceștia au încercat să demonstreze că Soarele se învârte în jurul Pământului, potrivit sistemului geocentric, deși, începând cu Copernic, Galileo, Kepler și Newton, știința a arătat că Pământul și celelalte planete se învârt în jurul Soarelui, conform sistemului heliocentric. Subtitlul era promițător: aceasta avea să fie „prima“ conferință catolică anuală despre geocentrism. Doctorul Robert Sungenis a deschis lucrările congresului, cu o comunicare având titlul: „Geocentrismul: ei știu adevărul, dar îl ascund“, reluând tema recurentă a teoriei complotului. Ceilalți expozanți, precum dr. Robert Bennett și dr. John Salza, au anunțat teme la fel de năucitoare: „Dovadă științifică: Terra se află în centrul universului“, „Introducere în mecanica geocentrismului“ sau „Experimentele științifice arată că Pământul este imobil în centrul universului“. Calificările vorbitorilor erau dintre cele mai imprecise – doctori în filosofie, profesori… Robert J. Bennett, spre exemplu, coorganizatorul congresului, anunța la rândul său că are un doctorat în relativitate generală. Robert Sungenis era președintele editurii Catholic Apologetics International și autorul mai multor cărți și articole despre teologie, știință, cultură și politică. Preda fizică și matematică de mai mulți ani, în diferite instituții. Predica faptul că fizicienii Albert Einstein, Ernst Mach, Edwin Hubble, Fred Hoyle și „mulți alții“ ar fi dovedit că, așa cum se spune în Biblie, Soarele și toate planetele se învârt în jurul Pământului, fix în spațiu,

[1] „Galileo s-a înșelat: Biserica avea dreptate“ (n. red.)

imobil și imuabil, hrănind speranța că oamenii vor acorda Sfintelor Scripturi locul cuvenit și vor înțelege că știința nu este deloc ceea ce pare.

Cu toate acestea, fiecare descoperire științifică aduce câte o nouă probă care susține faptul că geocentrismul nu este o reprezentare care să corespundă realității. Adepții acestuia nu pot face referiri decât la Biblie. La fiecare argument științific aceștia răspund: „În Biblie scrie că…“ A-l incrimina pe Galilei pătează imaginea unuia dintre fondatorii științei moderne, care a adus primele dovezi ale heliocentrismului lui Copernic, și permite spălarea a ceea ce unii consideră o ofensă suferită atunci când Biserica și-a exprimat regretul pentru felul în care a fost tratat cazul Galileo Galilei[1].

Multe s-au întâmplat de pe vremea lui Galilei și până astăzi. Știința copernicienilor avea să se confrunte cu Scripturile și cu credința într-un adevăr revelat, având de purtat o bătălie cu iraționalul. Savanții erau cei persecutați. În ziua de azi, ireconciliabili și trăsniți încearcă să manipuleze mințile, pentru a face loc teoriilor lor obscure: este vorba mereu despre aceeași luptă între obscurantism și adevăr.

---

[1] La 31 octombrie 1992, papa Ioan Paul al II-lea și-a exprimat regretul pentru felul în care a fost tratat cazul Galilei și a emis o declarație prin care recunoștea erorile comise de tribunalul bisericesc care a judecat pozițiile științifice ale lui Galileo Galilei. În martie 2008, Vaticanul a propus completarea reabilitării lui Galilei, ridicându-i o statuie în interiorul zidurilor Vaticanului. În luna decembrie a aceluiași an, în timpul evenimentelor ce au marcat a 400-a aniversare a primelor observații telescopice ale lui Galileo, papa Benedict al XVI-lea i-a lăudat contribuțiile aduse astronomiei. (n. red.)

Ce putere avem împotriva obscurantismului?

Deși nu prea se poate să ne creștem nivelul de inteligență, putem învăța să ne dezvoltăm metodic spiritul critic.

Nu toate convingerile sunt stupide, absurde sau periculoase. Unele dintre ele sunt constructive, precum credința în noi înșine, în capacitățile pe care le avem, în valoarea noastră și a celorlalți, în viață.

Riscul de a te lăsa influențat de credințe periculoase, până la a-ți pierde complet mințile, vine din nevoia de a găsi cu orice preț un sens în viață. Dacă ceilalți ne transmit o explicație care corespunde viziunii noastre despre lume sau care ne scutește de efortul de a o căuta singuri, ne este foarte comod să o asimilăm.

Însă sursa forței convingerilor iraționale constă în faptul că au tendința de a se pune în acord cu așteptările noastre intuitive.

Dintotdeauna, mulți oameni au crezut în lucruri stranii și mulți au încercat să lupte împotriva lor. De aici un echilibru care, de-a lungul timpului, nu se schimbă cu adevărat. Doar așa putem lupta pentru raționalism, bazându-ne pe ideea că participăm pur și simplu la menținerea unei stabilități.

Oricât de inteligentă, de cultivată și de critică ar fi, nici o ființă umană nu se află la adăpost de a crede vreo inepție, în principal fiindcă e greu să accepți hazardul. Să cauți destinul, fatalitatea, conspirația, complotul, intenția – bună sau rea – din spatele întâmplării reprezintă un bias universal. „Necazurile vin câte trei“, „Nu există fum fără

foc", „După râs vine și plâns" etc. sunt tot atâtea expresii care manifestă nevoia noastră de cauzalitate și de sens. Nici cei mai mari savanți nu scapă de această meteahnă. Iată ce scria Albert Einstein în corespondența sa cu privire la boala soției, Mileva, și a fiului său: „Ceea ce mi se întâmplă este o pedeapsă binemeritată pentru că am înfăptuit cel mai important act din viața mea fără să gândesc: am făcut copii cu o persoană inferioară mie din punct de vedere moral și fizic ..."[1] Mama lui Einstein încercase să îl convingă să nu o ia de soție pe Mileva (care mergea șchiopătat), prezicându-i că descendenții lui vor fi afectați de acest lucru. Te-ai fi așteptat la o viziune mai profundă din partea autorului teoriei relativității! Dar, așa cum spuneau doi dintre biografii săi, Roger Highfield și Paul Carter, Einstein „era un om a cărui combinație de luciditate intelectuală și miopie emoțională provoca multe decepții în viețile celor din jurul lui".

În fond, ceea ce stă în puterea noastră nu este, poate, să facem în așa fel încât să fie mai puțin oameni care să creadă în lucruri bizare sau nebunești, ci să nu mai fie deloc. Rareori îi putem face pe cei care sunt deja convinși de aceste aspecte să își schimbe părerea. Riscul este, din contră, acela de a le întări credințele.

---

1 J. Stachel, D.C. Cassidy, R. Schulmann (eds), *Collected papers of Albert Einstein, the early years 1899–1902*, Princeton University Press, 1987

DE CE GĂSIM SENS ÎN COINCIDENȚE?

Întâlnire cu Nicolas Gauvrit

Psiholog și matematician.
Profesor la ESPE[1] Lille-Nord-de-France.
Membru instituțional în cadrul laboratorului
universitar de Cogniție Umană și Artificială

[1] Școala Superioară pentru Profesorat și Educație (n. red.)

- ***Anumite coincidențe par atât de uluitoare, încât refuzăm să le lăsăm în seama hazardului și le căutăm o semnificație. Însă dumneavoastră sunteți de părere că este vorba despre o lipsă de percepție a contextului…***

  Dispunem cu toții de o viziune locală, atât în timp, cât și în spațiu. Dacă privim la nivel global, coincidențele nu mai sunt atât de uimitoare. Și apoi, mai ales, nu ne punem niciodată întrebările potrivite încă de la început. Să luăm paradoxul zilelor de naștere: dintre 25 de persoane, care este probabilitatea ca două dintre acestea să fie născute în aceeași zi? Pentru a răspunde, suntem tentați să utilizăm o euristică, un raționament simplificat, pentru a ne întreba care este probabilitatea ca, din 25 de persoane, una să aibă aceeași dată de naștere cu a noastră. Rezultatul este lipsit de rezistență, pentru că reducem problema la o singură dată posibilă, data nașterii noaste. Probabilitatea ca o persoană din 24 să aibă aceeași zi de naștere ca mine nu este decât de 6,3%. În schimb, există 50% șanse ca două aniversări să coincidă când discutăm despre 25 de persoane. Dar nu este vorba deloc despre aceeași întrebare.

- ***Ați dat, de asemenea, exemplul unei femei, Violet Jessop, care a supraviețuit în urma a trei naufragii, printre care și cel al Titanicului. Povestea pare extraordinară și, în cele din urmă, nu prea.***

  Problema vine din lipsa de informații și din faptul că umplem golurile cu elemente absente, care par probabile și subînțelese. Atunci când aflăm, fără altă precizare, că cineva a supraviețuit naufragiului Titanicului, precum și altor două naufragii, ne imaginăm că celelalte două

accidente seamănă cu cel al Titanicului, însă lucrurile nu stau deloc așa, pentru că unul din naufragii a făcut puține victime, iar celălalt nici una. În plus, ni se pare că Violet Jessop nu are nimic special și că, de fapt, ea lucra pentru compania care deținea cele trei vase.

- ***Afirmați și faptul că, decriptând evenimentele din 11 septembrie, putem întâlni de multe ori numărul 11, de unde și tentația de a vedea aici un complot sau un semn al destinului. Dar, pentru dumneavoastră, nu e nimic ieșit din comun în aceste coincidențe…***

Este valabil pentru întreaga numerologie și pentru numerele fetiș. Numărul 19 se repetă de sute de ori în Coran, de șapte ori în Biblie – sau, în orice caz, multiplii lor –, ceea ce nu este deloc uimitor din punct de vedere statistic.

Există, în egală măsură, și predicții sub formă de cuvinte, așa cum se găsesc în Biblie: codul secret prin care jurnalistul Michael Drosnin, aplicând grile de lectură, dibuiește multe profeții, printre care și sfârșitul lumii, de la care au trecut câțiva ani. În realitate, numărul de grile posibile și de metode de lucru pe calculator este atât de mare, încât putem găsi orice. Drosnin lansase chiar și o provocare: să se găsească tot atâtea previziuni în romanul *Moby Dick*, câte în Biblie. Ei bine, chiar s-a realizat acest lucru!

De altfel, în Biblie, folosind aceeași tehnică, s-au descoperit și formulări de tipul „Dumnezeu nu există", „Urâți-l pe Iisus…" Semn că putem găsi orice vrem.

- ***Inclusiv în cartea dumneavoastră?***

Desigur! În *Cugetările* lui Pascal, am descoperit anunțul a mii de decese cauzate de SIDA. Sébastien Pommier, un informatician, după ce a codat alfabetic genomul drojdiei de bere, a găsit în acesta „pui cu cartofi prăjiți"! Exact ceea ce mâncase la prânz… Dacă încercăm doar să aplicăm o grilă de lectură aleasă la întâmplare, probabilitățile

de a găsi „pui cu cartofi prăjiți" sunt foarte reduse, dar dacă multiplicăm printr-un număr mare de încercări, lucrurile stau cu totul altfel.

- ***Ați calculat că, de-a lungul ultimilor 20 de ani, 72 000 de vise premonitorii ar fi prezis într-adevăr moartea cuiva în următoarea săptămână, dar au trecut neobservate…***

  Da, nu este decât o estimare, însă una care ilustrează din nou conjuncția dintre o probabilitate scăzută și un mare număr de cazuri. Henri Broch a făcut un calcul similar pentru o emisiune televizată despre mistere, în timpul căreia un medium le ceruse telespectatorilor să aprindă luminile acasă, pentru a face să explodeze becuri peste tot în Franța. Oamenii sunau cu zecile, speriați, pentru a confirma că un bec tocmai explodase din senin la ei în casă. Incredibil! Dar, ținând cont că emisiunea a durat o oră și presupunând că fiecare avea patru sau cinci becuri aprinse, era normal ca vreo câteva sute să explodeze în timpul emisiunii, având în vedere durata medie de viață a unui bec. Probabilitatea era foarte scăzută pentru fiecare dintre lămpi, dar ridicată pentru sute de mii.

- ***Ar fi putut pretinde că provoacă nașteri sau morți!***

  Da, dar știm că asta se întâmplă des. În mod normal, nu vorbim despre becuri care explodează. La fel și în cazul viselor premonitorii. Și eu am avut de multe ori asemenea vise, foarte violente și care păreau reale, dar nu s-a întâmplat nimic, din fericire… Căci, în caz contrar, aș fi avut cu doi prieteni mai puțin…

- ***Cum se face că nici una dintre prezicerile astrologilor sau clarvăzătorilor nu dă rezultate exacte? În cazurile acestea nu există coincidențe?***

  Ba da, predicțiile sunt corecte cu regularitate. Elisabeth Tessier prevăzuse ceva în septembrie 2011. Nici un

atentat, nici data de 11, mă rog... În general, predicțiile lor sunt mai previzibile: cutremure, accidente. Însă nu și 11 septembrie, cu totul neașteptat. Elisabeth Tessier, pentru a-și justifica previziunile, se hazardează să spună deseori că a prevăzut accidente de avion. Atunci, cineva s-a amuzat făcând predicții la nimereală, folosind un calculator, ceea ce s-a dovedit a fi ceva mai eficient decât Elisabeth Tessier. Este încă o problemă a zilelor de naștere: se face o listă de date și, dacă prevedem un accident, nu este imposibil să găsim una sau două coincidențe.

- ***Criticați violent anumite abordări ale psihologiei, cum ar fi psihogenealogia[1] și sincronicitățile...***

Psihogenealogia se bazează, în mod esențial, pe coincidențele de date între ceea ce ni se întâmplă și evenimente trăite de strămoșii noștri. Avem de-a face, de fapt, cu o versiune puțin mai complicată a paradoxului aniversărilor, întrucât căutăm atunci coincidențe între două liste distincte. Dar cum construim un arbore genealogic îmbogățit, nu este o raritate să te trezești cu sute de date, ceea ce crește probabilitățile unei coincidențe. În plus, în practică, nu avem tocmai datele exacte. În cel mai rău caz, atunci când nu găsim realmente nimic, le aranjăm cumva: un pacient avea 24 de ani, unchiul său murise în timpul unei călătorii la vârsta de 30 de ani, iar un psiholog a făcut legătura, spunând că tânărul bărbat se afla într-o dinamică de a atinge vârsta de 30 de ani. Este foarte amuzant! Celălalt caz destul de cunoscut, despre care mi se pun tot timpul întrebări, este, într-adevăr, sincronicitatea[2]. Jung a vrut să elaboreze o teorie cu ajutorul unor matematicieni și al unui fizician, însă acest plan nu a fost dus la bun sfârșit.

---

1 Teorie elaborată de Anne Ancelin Schutzenberger, inspirată de psihanaliză, psihoterapie și analiză sistemică. Psihogenealogia susține că tensiunile și evenimentele traumatizante suferite de ascendenții unui individ condiționează problemele psihice și comportamentul acestuia.

2 O coincidență semnificativă pentru observator, produsă de „un hazard semnificativ și creator", potrivit lui Carl Gustav Jung.

- ***Totuși, nu putem să nu conferim sensuri coincidențelor. Mă gândesc că și dumneavoastră, în ciuda tuturor lucrurilor, sunteți tentat să o faceți…***

  Fără doar și poate! Un eveniment cu o probabilitate scăzută ne pare mult mai uimitor atunci când ni se întâmplă nouă, și nu altora. De curând, făceam teste cu niște copii, cu privire la percepția hazardului, aruncând un zar după o ascunzătoare, ca să îi fac să ghicească de opt ori la rând ce număr urma să iasă. Voiam să analizez suita de predicții pe care o concep aceștia. Din 70 de copii, unul singur a reușit de patru ori la rând. Pe parcursul încercărilor, îmi spuneam: „Groaznic, dacă se dovedește că m-am înșelat, înseamnă că premoniția există!" A trebuit să fac apel la rațiune: unul din 70 se explică prin întâmplare. Ca în cazul iluziilor optice: pe moment suntem foarte prinși de ele, însă ne revenim apoi, dacă ne gândim un pic. Există un fenomen numit „așteptare excesivă de etalare". Adică așteptăm de la hazard să fie reprezentativ pentru ideea pe care ne-o facem despre el. În special, sperăm ca niște date luate la întâmplare să nu fie regrupate după un anumit criteriu, ci repartizate uniform. În realitate, se întâmplă destul de frecvent ca, din 12 date luate la nimereală, două să cadă în aceeași lună, ba chiar mai degrabă trei. Această așteptare excesivă de etalare ne poate face să greșim, dar nu este irațională.

- ***Am putea avea prin urmare tendința de a crede că hazardul însuși trebuie să se supună unor reguli?***

  Într-adevăr, la fel de bine în timp – nu ne așteptăm ca date aleatorii să fie apropiate –, cât și în spațiu, ne imaginăm aceste date prea îndepărtate de puncte distribuite la întâmplare pe o suprafață. Bombardamentele asupra Londrei, din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, reprezintă un exemplu istoric grăitor în acest sens. Aviatorii nemți zburau la așa mare altitudine deasupra norilor, încât nu vedeau unde aruncau bombele, care cădeau total aleatoriu. Însă, privind harta impactului, Statul-Major britanic constata că proiectilele se grupau în anumite puncte, care nu

corespundeau unor obiective militare evidente: s-a dedus astfel că nemții aveau hărți inexacte. În realitate, o analiză statistică a arătat faptul că punctele de impact nu erau organizate în mod deosebit, ci răspândite la voia întâmplării.

- ***În mod paradoxal, dumneavoastră explicați faptul că datorăm, fără îndoială, supraviețuirea speciei noastre acestor iluzii cognitive: e mai bine să vedem mai multe coincidențe, decât mai puține…***

Psihologii evoluționiști sunt de părere că ne-am dezvoltat capacitatea de a le identifica foarte bine. Într-o epocă în care acest lucru putea fi vital, era mai bine să interpretăm în exces coincidențele și să fugim atunci când frunzele se mișcau, ascunzând poate un animal de pradă, decât să le subestimăm importanța și să nu deducem nimic din mișcarea lor.

Metoda științifică, de altfel, constă în căutarea coincidențelor, a corelațiilor și într-o interpretare a acestora altfel decât prin hazard. Nu este irațional, însă este o metodă riscantă, pentru că nu conduce întotdeauna spre concluzii fiabile. De exemplu, o experiență realizată corect *a priori* a tras concluzia existenței unui efect Mozart, având la bază ideea că, ascultând muzica lui, devii mai inteligent. Dar când s-a încercat reluarea experienței, nu a mai avut același efect. Se pare că a fost vorba despre un rezultat fals pozitiv, așa cum se întâmplă deseori. O asemenea iluzie este așadar defectul unei metode raționale.

- ***Până la urmă, de unde vine reticența noastră față de hazard? Este vorba despre o simplă incapacitate cognitivă sau ne este groază de împrejurările ale căror cauze sunt necunoscute?***

Nu cred că ne este groază, dar, în general, ne place să avem o explicație: tocmai de aceea am inventat știința. Însă, ca să fiu sincer, nu am un răspuns clar…

Interviu realizat de
Jean-François Marmion

PROSTIA CA DELIR LOGIC

Boris Cyrulnik

Neuropsihiatru și director de educație
la Universitatea din Toulon

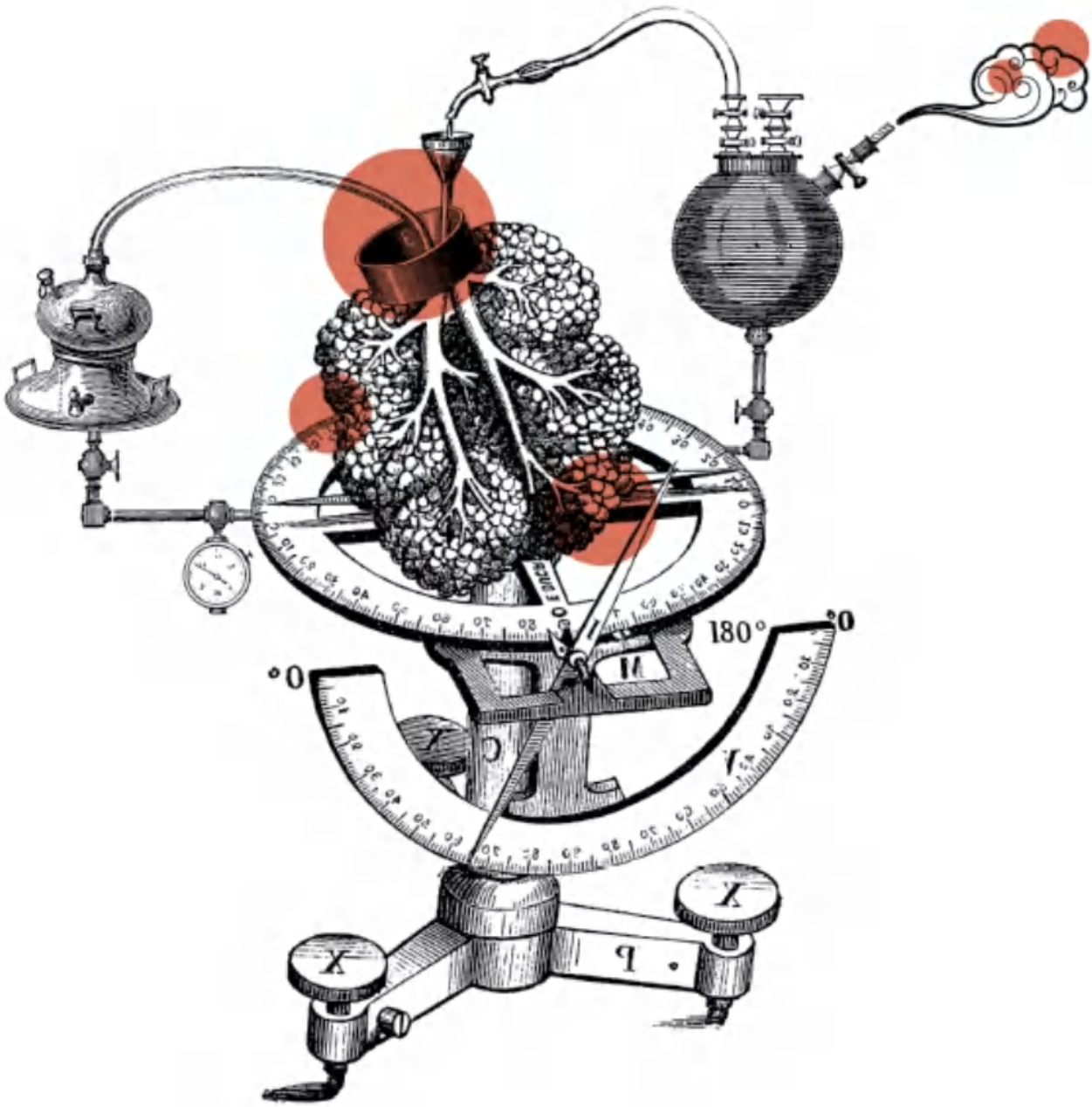
180°
0°
0°

Nu există ceva mai des întâlnit, nici ceva mai grav decât prostia. Suntem, cu siguranță, ființele vii cele mai dotate pentru prostie, mai ales că trăim într-o lume a reprezentărilor, dintre care unele, în ciuda coerenței și a logicii lor interne, se pot dovedi complet deconectate de la realitate. La un psihotic, aceste reprezentări sunt denumite „deliruri", dar, cel mai adesea, pentru voi, ca și pentru mine, ele sunt simple dovezi de prostie. Și este foarte ușor să găsim mii de exemple de acest fel, în toate sferele de inteligență umană.

Să luăm domeniul biologiei. Dacă afirm că efectul psihofarmacologic a două comprimate de vitamina B6 este exact același ca al unui comprimat de vitamina B12, logica matematică îmi servește drept momeală ca să te fac să crezi într-o logică. Adaptată unui anumit domeniu, o anumită logică poate deveni, prin urmare, o prostie. Am recurs astfel la un mic calcul, inspirat de psihiatrul și psihanalistul Wilhelm Reich. Speranța de viață sexuală a unui cuplu este de aproximativ 50 de ani, uneori mai mult. Cu frecvența de două raporturi sexuale pe săptămână – periodicitate obișnuită în cultura noastră –, acest lucru ar însemna

5 000–6 000 de acte sexuale. Or, în Franța, care a obținut medalia de aur europeană pentru natalitate, femeile nasc în medie 1,9 copii. Adică, schematic, un copil la 3 000 de raporturi sexuale. Statistic vorbind, este puțin probabil ca raporturile sexuale să fie cauza graviditățiii! Imparabil. (Să remarcăm, în trecere, că într-un astfel de ritm matematic, a fost nevoie de 2 399 200 000 000 de acte sexuale pentru a obține o populație de 7,5 miliarde de oameni.)

Salturile periculoase ale „psilacaniștilor"

Și psihologii ce spun? Vom învăța cu folos dintr-o scurtă poveste care vorbește despre competiția dintre Allah Khan[1] și papa Freud. Gelozia lui Allah Khan[2] a fost punctul de plecare al unei divergențe teoretice fundamentale care a creat „psilacaniza", venerată astăzi de adoratorii care îi repetă teoriile, fără un cuvânt critic sau de controversă. Este de notorietate, de exemplu, că o pacientă evreică îi spune într-o zi lui Allah Khan: „Angoasa mă trezește în fiecare dimineață. Trăiesc această senzație de la război încoace, exact la ora la care Gestapo-ul mi-a bătut în ușă". Allah Kahn se ridică din fotoliu și din teorie, pentru a intra în practică și pentru a trece la fapte. Căci mângâie obrazul doamnei, spunând: „*Geste à peau, geste à peau*[3]…"

---

1 Boris Cyrulnik pronunță Khan precum orașul Caen, și nu Cannes. Orice asemănare cu cel mai celebru psihanalist francez care există sau care a existat vreodată ar fi aproape întâmplătoare.

2 Referire la Jacques Lacan, psihanalist și psihiatru francez (n. red.)

3 În limba franceză, joc de cuvinte între „Gestapo" și „geste à peau" (gest pe piele) (n. trad.)

Reacția pacientei: „Este absolut minunat!“ Într-adevăr… De observat că studiile lui Allah Khan cu privire la „stadiul oglinzii“ au fost inspirate de etologia animală, pe care o citează cu onestitate. Am fost, de altfel, unul dintre primii care au citit acest gen de publicații, în ciuda a ceea ce pretind psilacaniștii, care mă detestă pentru că am subliniat această filiație, verificabilă totuși dintr-o privire. Și psihanalistul american René Spitz, în 1946, în lucrarea *Première année de la vie de l´enfant*, prefațată de Anna Freud, cita el însuși 28 de referințe din etologia animală. Am tras concluzia, fără să le fi citit textele de bază, că psilacaniștii mă atacă în numele ideii pe care și-o fac despre realitate, nu în numele realității înseși. Ceea ce reprezintă chiar definiția delirului logic.

Cu ocazia unui colocviu, în anii 1980, am inventat o glumă pentru a ilustra ceea ce Freud numea condensarea și deplasările în nevroza obsesională. Am inventat cazul unui anume Otto Krank, care suferea de o paralizie isterică a urechilor: nu putea să le miște, așa cum o făceau colegii săi de clasă. Merge deci să consulte un psihanalist sau un

psilacanist, pentru care un semnificant are un nivel lamentabil, de vreme ce acționează asupra realității. Fiind de la sine înțeles că este suficient să modifici un semnificant pentru a-i modifica impactul asupra realului, psihanalistul îl sfătuiește pe Otto să facă anagrama prenumelui său, scriindu-l de la stânga la dreapta. Începând de a doua zi, Otto se simte mult mai bine. Este vorba de același raționament ca în cazul *geste à peau*: deplasare, condensare, apoi salt periculos…

Vom face carieră…

Dar să fim drepți: prostia lovește uneori la fel de puternic și de cealaltă parte a baricadei, acolo unde sunt psihologii care se prevalează de demersul științific. Clasificările din DSM (manualul de diagnostic și statistică a tulburărilor mentale, realizat de Asociația Americană de Psihiatrie) sau din ICD (Clasificarea statistică internațională a bolilor și a problemelor de sănătate înrudite) se elaborează în baza articolelor acceptate de revistele în al căror comitet de lectură sunt uneori invitat să particip. Chiar dacă numele autorului studiului poate să rămână mascat, ghicim de cele mai multe ori cine a scris articolul, pentru că îi recunoaștem stilul și tema predilectă. În rest, putem organiza fără probleme un comitet de evaluare, alegându-i membri adecvați, fie că este vorba despre cumnatul său, despre un prieten căruia i-a împrumutat mulți bani sau pe care l-a publicat deja de două ori și trebuie să-i înapoieze serviciul sau chiar despre un nonagenar care repetă întruna aceeași propoziție („stadiul oglinzii,

stadiul oglinzii, stadiul oglinzii…"). Până la urmă, așa se face carieră: repetând mereu același articol, chit că îi schimbi titlul și câte o frază, două, până la pensie. Exagerez puțin, desigur, dar acționând sub anonimat, prietenului meu, Paul Ekman, pionier major al psihologiei emoțiilor, i s-a refuzat publicarea unui articol de către o revistă care i-l publicase deja cu doi ani înainte. Prostia se aplică și comitetului care ne judecă prietenii!

Ea face parte din orice sistem, fie că ești biolog, matematician, statistician, psihanalist, psilacanist sau clinician. Prostia participă la gestionarea cotidianului. Meritățm Premiul Nobel pentru complezența de care dăm dovadă! Sau, mai bine, pentru citările de la cafeneaua din colț. Și totuși, să omagiem demersul științific. Căci are cel puțin virtutea de a preconiza îndoiala, verificarea și acceptarea faptului că adevărurile noastre sunt de moment. Acesta este un progres întru prostie. Dar dacă vrem să avem o carieră științifică, trebuie să demonstrăm neapărat că avem dreptate… ceea ce se regăsește în convingerea delirantă. În consecință, ni se prezintă două opțiuni: speranța de carieră sau speranța de viață. Fie combatem îndoiala, pentru a privilegia convingerea, întărindu-ne, în același timp, prostia și speranța de a face carieră. Semnăm atunci articole „bla bla bla" pentru a fi iubiți, inserând termeni și citate care dau bine. Fie transgresăm, cu riscul de a fi agresați. După o perioadă de disconfort, vom fi probabil ajunși din urmă de alte persoane care ni se alătură, pentru a forma o nouă sectă… care, la rândul ei, își va repeta bla-bla-ul. A gândi

de unul singur înseamnă a fi condamnat la a gândi pentru sine, înainte de a te vedea înconjurat rapid de o gașcă de prieteni, pentru a crea o nouă adunătură de proști… Proști amicali. Și, cu puțin noroc, te vei bucura să faci prostii împreună cu ei. Iată cum o carieră poate fi afectată de modul în care ne raportăm la prostie.

Prin urmare, după acest articol, cred că voi primi un mare șut în cariera mea!

LIMBAJUL PROSTIEI

Patrick Moreau

Profesor de literatură
la colegiul Ahuntsic din Montréal,
redactor-șef al revistei *Argument*

PROTEST

Ce spun proștii? Nici măcar ei nu știu, e forma lor de apărare. Vorba prostului, fără să fie lipsită de sens în mod neapărat, nu își impune să fie exactă. Morișcă având vocație fatică, menită să trimită tăcerea la colț. Prostul [...] se agață de lucrurile comune ca un trapezist beat de sfoara lui. Apucă mâna curentă a frazelor gata făcute și nu îi mai dă drumul.

Georges Picard, *De la connerie*[1]

Facem uneori prostii, însă cel mai des le scoatem pe gură. În cea mai mare parte a timpului, acestea trec deci prin limbaj. Oare discursurile pe care le calificăm drept stupide nu fac altceva decât să traducă un deficit de inteligență, fie el și de moment, iar aceste expuneri să fie doar una dintre multiplele manifestări posibile ale prostiei? Nu există oare, mai degrabă, o prostie legată în mod special de limbaj, care și-ar găsi locul natural în cuvintele necugetate? Această ipoteză ar apropia atunci prostia de novlimba orwelliană, a cărei utilizare ideală, pe care autorul romanului *1984* o supranumește „a macavorbi" (*duckspeak*), nu pune „nici pe departe în joc centrii superiori ai creierului".

1 Éditions Corti, 2004

La prima vedere, poate părea straniu să asociem această „prostie de limbaj“ cu novlimba, modelul canonic al tuturor limbilor de lemn. Cu toate acestea, cele două sunt legate prin însăși natura lor: atât una, cât și cealaltă se definesc ca reprezentând o utilizare inadecvată și inconștientă a limbii. Cuvintele sau enunțurile stupide, precum cele din novlimbă, se dovedesc ineficiente în redarea potrivită a realității și a gândirii care le folosește. Deși una se înscrie într-o dimensiune politică și ideologică, iar cealaltă este mai spontană, novlimba și prostia referitoare la limbaj pot fi văzute, prin urmare, una lângă alta: amândouă se prezintă ca perversiuni în raport cu utilizarea normală și legitimă a limbii și a cuvintelor.

În plus, vom lansa ipoteza că aceste două procese învecinate, diferite inițial, se apropie în momentul acesta, în urma a cel puțin două fenomene concomitente. Pe de o parte, ideologii (feminism diferențialist, anti-specism, teoria genului etc.) care practică un intens „lobbying conceptual[1]“ și care evoluează din ce în ce mai mult spre întâlnirea sensului comun. Pe de altă parte, o prostie care irupe în mod brutal în sfera publică, mulțumită în special internetului și rețelelor de socializare, care îi conferă o formidabilă cameră cu ecou.

Nu există un exemplu mai bun al acestei întâlniri actuale dintre prostie și novlimbă decât un mesaj publicat în martie 2018, pe Facebook, de către o militantă vegan, în urma atentatului islamic din Trèbes (martie 2018), în timpul căruia un măcelar a fost ucis:

---

1 É. Chauvier, *Les Mots sans les choses*, Éditions Allia, 2014, p. 76

„Ei, bine, vă șochează faptul că un asasin a fost ucis de un terorist? Pe mine nu, am zero compasiune pentru el, există încă totuși o dreptate pe lumea asta."

Avem aici de-a face cu un precipitat al acestei întregi novlimbi contemporane cu ce are ea mai caracteristic și care o face să se transforme exact în prostie.

Derivă referențială: atunci când cuvintele „se des-fac"

Ceea ce șochează, în acest mesaj, cel mai mult bunul-simț este, bineînțeles, caracterizarea acelui măcelar drept „asasin". Acest termen pare în același timp impropriu, hiperbolic, insultător și, în cele din urmă, stupid, în aceeași măsură ca și cuvântul „homo"[sexuali] pe care un comentator sportiv îl atribuia recent fotbaliștilor unei echipe germane ce urma să joace împotriva unei echipe franceze.

Prostia pe care o spunem este deci mai întâi un soi de inexactitate, care ține cel mai adesea de exagerare. Cuvintele utilizate nu sunt în acord nici cu semnificația lor obișnuită, nici cu referentul pe care ar trebui să îl desemneze. Totuși, prostia se distinge de minciună, pentru că cel care spune prostii nu are intenția reală de a-și înșela interlocutorii. Mai degrabă, el spune vrute și nevrute. Cu siguranță, fără cea mai mică preocupare pentru adevăr[1], fără cea mai mică pretenție de a fi luat în serios, altfel spus, de a fi crezut pe cuvânt. Această ultimă idee pare

[1] Tocmai această „indiferență față de realitate" este, potrivit lui Harry G. Frankfurt, „esența însăși a prostiei". (*cf. De l'art de dire des conneries*, Mazarine/Fayard, 2017, p. 46)

să facă diferența, la o primă privire, între cel care spune prostii și cel care face uz de novlimbă și pentru care, din contră, fiecare cuvânt este important, pentru că revelează o ortodoxie. Să vedem cu ce avem de-a face.

Calificându-l drept „asasin“ pe acel măcelar victimă a unui terorist, această militantă vegană nu își dă seama deloc că a spus o prostie. Din contră. Ea folosește acest termen fiind pe deplin conștientă că nu atinge semnificația sa comună și revendică în mod deschis o astfel de reajustare lexicală, care face, în viziunea ei, limbajul mai în măsură să spună adevărul, să determine realitatea. A ucide animale este în ochii ei – în mod obiectiv – o crimă și, prin urmare, a spune că cineva care omoară animale este un „asasin“ reprezintă un cuvânt just, chiar dacă această justețe nu este percepută imediat de toți ceilalți oameni. Trebuie să recunoaștem că o asemenea adaptare a sensului cuvintelor nu are nimic absurd în sine. În sprijinul unui astfel de demers, am putea spre exemplu invoca faptul că, în timpul practicii sclaviei, nici uciderea unui sclav nu era considerată omucidere! Folosirea aparent exagerată aici a cuvântului „asasin“ nu ar fi, prin urmare, decât anticipativă pentru un sens care îi va fi unanim acordat mai târziu. Ipoteza este plauzibilă: în calitatea de transformare a limbii vechi și, în special, a semnificației cuvintelor, novlimba se prezintă în multe cazuri ca un progres. Dar așa să fie și aici?

Bineînțeles că nu. Înainte de toate, pentru simplul motiv că, în zilele noastre, măcelarii nu ucid animalele – acest lucru se face în abatoare –, ci se limitează la tăierea carcaselor în bucăți de carne pentru biftecuri, fileuri etc.

Acestui calificativ de „asasin“ îi lipsește deci exactitatea și rămâne o improprietate lexicală.

Atingem aici un prim punct care apropie limbajul ideologiei de cel al prostiei, și anume această derivă referențială, care face cuvintele să se des-facă – dacă putem spune așa – în raport cu realitatea, fără să putem, în virtutea acestui lucru, să asimilăm această folosire improprie a limbii cu minciunile. Prostul nu crede cu adevărat că toți adversarii echipei sale favorite sunt homosexuali. În ceea ce o privește pe militanta exaltată, ea pur și simplu nu s-a gândit că măcelarul împotriva căruia crede că se ridică în mod public nu a luat probabil niciodată gâtul vreunui animal. În acest tip de discurs, cuvintele nu fac trimitere așadar decât la ele însele, devenind „propriii lor referenți[1]“. Vehiculează un fel fantasmă, ca niște fetișuri a căror semnificație depășește sensul lor real.

Inconsistența semnificatului: un asasin este mereu un asasin?

Totuși, acest recurs la funcția referențială a limbajului nu este suficient pentru a stinge conflictul folosirii potrivite a vocabularului, adică al separării bobului cuvintelor potrivite de neghina celor nepotrivite. În plus, trebuie să punem întrebări legate de semnificatele cuvintelor în cauză, adică de definițiile lor, întrucât cuvintele desemnează mai puțin lumea care ne înconjoară, pentru că ele nu servesc la

[1] C. Hagège, *L'Homme de paroles*, Fayard, 1985, p. 202

analiza acesteia, la conferirea unui sens cu ajutorul conceptelor pe care le definim.

Or, i-am putea sugera celei care folosește acest cuvânt „asasin“ că, dacă actul de a ucide un animal ar fi efectiv un asasinat, atunci ar trebui calificat drept „asasin“ și motanul care prinde și omoară un șoarece, balena care extermină krillii, ghepardul care, pentru cină, ar fi pricinuit moartea unei antilope. Folosirea corectă a cuvintelor îi pretinde, într-adevăr, semnificatului să posede o definiție stabilă, care să-i permită să desemneze referenți diverși, dacă aceștia au aceeași calitate. Așadar, dacă uciderea unui animal este un act criminal din partea unei ființe umane, rezultă în mod logic că același act reprezintă tot o crimă, din partea unui alt animal. Într-un fel sau altul, apărătoarea noastră a drepturilor animalelor ar trebui deci să aplaude ideea dispariției tuturor animalelor carnivore, cel puțin prin efectul acestei „dreptăți“ providențiale pe care o invocă la sfârșitul unui mesaj ale cărui consecințe nu suntem siguri că le-a luat în considerare în totalitate. Iraționalitatea și fructul său, inconsecvența, constituie principalele puncte comune dintre novlimbă și prostie, întrucât ambele te împing să spui uneori lucruri necugetate și să faci gafe. Și asta nu e tot.

Cuvinte cu ochelari de cal: *à la* Humpty Dumpty

Într-adevăr, acele cuvinte care evoluează în raport cu referentul, precum și în raport cu propriul concept se eliberează cumva de condiția obișnuită a vorbelor. Fiindcă

un cuvânt este socotit tot timpul, prin esență, problematic: semnificația lui rămâne deschisă și poate face obiectul unei negocieri între doi interlocutori[1], care se vor baza, fiecare la rândul lui, pe cea mai potrivită adecvare la referent sau pe coerența sa conceptuală, pentru a afirma sau infirma că este utilizat corect într-un caz sau în altul, că este vorba despre cuvântul nimerit.

Din acest punct de vedere, limbajul este o realitate dialectică, în același timp dialogică, și numai un personaj tiranic precum Humpty Dumpty, în *Alice în Țara Oglinzilor*, poate declara, „pe un ton mai degrabă batjocoritor": „Când eu folosesc un cuvânt [...], înseamnă ceea ce am vrut eu să însemne, nici mai mult, nici mai puțin". Este exact ceea ce fac proștii și ideologii. Cuvintele lor, definite în mod arbitrar și de acum încolo fără legătură cu ceea ce nu ține de ele, nu mai sunt deschise nici celei mai mici discuții. Perversiune ultimă a limbajului, pentru că acesta nu va ști să fie decât comun.

La fel ca prostul însuși și precum ideologul, nemaifiind sensibile prin definiție la diversitatea realului, nici la pluralitatea punctelor de vedere, cuvintele lor poartă și ele ochelari de cal[2]. Ele semnifică „nici mai mult, nici mai puțin" decât ceea ce a decis imperios cel (sau cea) care le folosește, fără nici o considerație pentru ceilalți locutori și, de altfel, nici

---

1 *Cf.* J. Dewitte, „La lignification de la langue", *Hermès, La Revue*, 2010/3, nr. 58, pp. 48–49

2 *Cf.* R. Zazzo, care face din incapacitatea subiectului de a se „descentra" față de el însuși și de a se vedea „prin ochii celuilalt" una dintre sursele principale ale prostiei („Qu'est-ce que la connerie, madame?", dans *Où en est la psychologie de l'enfant?*, Denoël, 1983, p. 52).

pentru tradiția pe care o reflectă dicționarul. Dacă această persoană (care, să ne amintim, se laudă că are „zero compasiune") decide că noțiunea de „asasin" este cea mai potrivită pentru a caracteriza meseria de măcelar, ei, bine, este ceea ce acest cuvânt, devenit autoreferențial din cauza inconsistenței definiției sale, va însemna. Dar asemenea cuvinte nu mai sunt atunci realmente cuvinte; mai degrabă, semnale univoce al căror sens nu se mai pretează interpretării.

Totuși, printr-un straniu paradox, aceste cuvinte-semnale, care încearcă să se impună în mod autoritar în conversație, de vreme ce nu mai pot fi discutate, devin *de facto* indiscutabile. Nu putem decât să le adoptăm fără discuție sau… să ne opunem, dar atunci asumându-ne riscuri și pericole.

Cuvinte-sloganuri: strigătele de război ale grupului

Căci aceste cuvine-semnale constituie, de asemenea – în sensul etimologic al termenului – sloganuri (cuvântul vine din galica scoțiană și indica strigătul de luptă pe care îl scoteau la unison membrii aceluiași clan). Nu sunt folosite pentru a exprima ceva anume, ceva ce ar putea fi spus mai bine altfel, cât pentru a-l pune în valoare pe cel care se servește de ele în sânul unui grup mai mult sau mai puțin formal. (Invers, cel care nu utilizează acești termeni sau, mai rău, care îi refuză se autoexclude din grupul în chestiune și devine în mod iremediabil un dușman al subiectului vorbitor.) A-i numi homo pe fotbaliștii unei echipe germane,

oponentă a unei echipe franceze, este astfel o modalitate de a se afirma ca suporter al celei de a doua, ca patriot, ca bărbat mândru de heterosexualitatea lui etc. În același mod, mesajul postat pe Facebook de către această militantă denotă, în același timp, o dorință de conivență perceptibilă în interpelarea în stil familiar a interlocutorilor virtuali („Ei, bine…") și o intenție de distincție, care se manifestă în această atitudine a ei de a poza în minte pătrunzătoare, pretinzând că se opune opiniei majoritare, ideologiei („Voi sunteți șocați, eu nu").

Acest spirit critic aparent, un pic provocator, care nu merge totuși niciodată dincolo de ceea ce tolerează grupul de apartenență[1], le este comun din nou proștilor și ideologilor. În ciuda retoricii lor simpliste – sau, mai degrabă, datorită ei –, aceste cuvinte exprimă sentimentul de superioritate al celui care a înțeles tot. Un asemenea sentiment se află la baza unei mari părți a prostiei lingvistice și a succesului fulgurant, niciodată infirmat, al tuturor limbilor de lemn. Acestea, ca și prostia lingvistică, au remarcabila calitate de a-l autoriza pe cel care le folosește să emită despre aproape orice judecăți, bineînțeles pripite, dar peremptorii, garantate și deci, în fond, liniștitoare. Îndoiala, din contră, neliniștea intelectuală se opun prostiei și figurează cu prioritate printre prețioasele antidoturi la delirurile ideologice.

---

[1] Conversațiile marcate de prostie și cuvinte de lemn sunt, înainte de toate, gregare, chiar dacă, așa cum scrie Adorno, ele „par să garanteze, atunci când le avem pe vârful limbii, că nu facem ceea ce totuși facem", adică „behăim în turmă". (*Jargon de l'authenticité*, Payot & Rivages, 2009, p. 60)

Pierderea sensului

Scindarea ideologică actuală, favorizată printre altele de algoritmi și de rețele sociale care generează o cultură de nișă și îi leagă între ei pe membrii unor grupuri diverse, facilitează difuziunea de jargoane care se sustrag din ce în ce mai mult limbii comune. În același timp, aceste rețele conferă permeabilitate frontierelor grupurilor cu interese comune amintite, făcând să se nască o confuzie între ceea ce este privat sau semi-privat și ceea ce devine public și, prin urmare, între ceea ce poate sau nu poate fi spus public.

Astfel, de îndată ce mesajul său, șocant pentru majoritatea oamenilor, s-a pomenit dezaprobat de către alți internauți care nu îi împărtășeau nici vocabularul și nici judecățile ideologice *a priori*, prima reacție a acestei tinere a fost de a protesta, spunând că „această postare se adresa doar prietenilor [ei]", apoi să sune „L 214"[1], asociația de protecție a drepturilor animalelor cu care aceasta se identifica. De altfel, nici acest lucru nu i-a picat bine, fiindcă această asociație s-a disociat imediat, prin intermediul unui comunicat, de părerile ei[2].

---

1 L 214 éthique et animaux (n. red.)

2 Trebuie observat faptul că așa se petrece în toate grupurile, de îndată ce prostul se dovedește cu adevărat prost grămadă și depășește linia invizibilă care desparte circăreala de prostia crasă – aceasta din urmă revelând pe parcurs o ambiguitate care îi este constitutivă, calificativul de „prost" acoperind un spectru larg de semnificații, de la disprețul cel mai înverșunat până la o anumită admirație. Așa se întâmplă și în romanul *1984* cu noțiunea de „a macavorbi", care are și ea un „dublu sens", putând, la alegere, să ironizeze un disident sau să onoreze un membru ortodox al Partidului.

Cât despre remarca dizgrațioasă a comentatorului nostru sportiv, ea nu ar fi fost niciodată făcută publică și nu ar fi generat un asemenea scandal, dacă nu ar fi existat reaua intenție a unei terțe persoane.

Aceste două anecdote sunt revelatoare pentru un discurs public în criză, de acum înainte încercuit din toate părțile de două forme de abuz de limbaj care, deși diferite, se regăsesc în ceea ce este esențial, adică în pierderea sensului comun. Avem de a face, pe de-o parte, cu idiotisme conceptuale care își au deseori originea în științele umaniste, dar care rămân mai mult sau mai puțin absconse și șocante pentru majoritatea locutorilor (cultura violului, problematicile de gen, rasismul de stat etc.); pe de altă parte, luăm contact cu o mojicie provocatoare, care intervine în mod involuntar în sfera publică (în cazul jurnalistului nostru) sau voluntar (care se manifestă, de exemplu, în mesajele postate pe Twitter de președintele Trump sau în cadrul manifestațiilor *Vaffanculo-Days*, organizate în Italia de Mișcarea Cinci Stele).

Uzul public al rațiunii se trudește să înăbușe cele două forme de abuz, în beneficiul unui sens comun, fără de care cuvinte și discursuri nu ar ști, măcar la nivel minimal, să ajungă la un consens. Dezbaterea publică se rezumă atunci la ciocnirile dintre sloganuri pe care antagoniștii, în loc să le contrazică, le resping reproșându-le caracterul stupid. Dat fiind faptul că studiile de teren realizate pe tema prostiei, precum cel al lui René Zazzo, evocat mai sus, au arătat că suntem tot timpul prostul cuiva, vom intui sterilitatea unor astfel de confruntări ideologice.

Cel mai rău în toate acestea este faptul că prostia fiind contagioasă, avem toți de pierdut prin dispariția unui astfel de sens comun. Magistrații au condamnat-o pe militanta vegană pentru că a făcut apologia terorismului, iar o serie de internauți se scandalizează la homofobia evidentă, în opinia lor, a comentatorului sportiv. Ne-am putea întreba dacă, luându-i în serios pe cei doi perturbatori de la al căror exces de limbaj nu aveai mari pretenții, nu au dat dovadă și ei de o deosebită lipsă de deschidere a minții cu privire la cuvintele care poate ar fi trebuit luate așa cum erau ele de fapt: simple prostii.

EMOȚIILE NU NE PROSTESC (TOT TIMPUL)

Întâlnire cu **Antonio Damasio**

Profesor de neurologie și psihologie,
director al Institutului Creierului și Creativității
la Universitatea din California de Sud, Los Angeles

- ***O idee preconceputǎ pretinde cǎ emoțiile ne prostesc. Este o tâmpenie sǎ credem așa ceva?***

Această convingere este prea generală pentru a face dreptate complexității problemei. Întâi de toate, emoțiile cunosc o mare varietate. Unele dintre ele ne fac incredibil de inteligenți, atunci când sunt adecvate situației, și altele ne pot face să acționăm într-un mod de-a dreptul prostesc sau periculos. Trebuie, prin urmare, să distingem emoțiile negative, precum furia, teama sau disprețul, spre exemplu, de emoțiile pozitive, cum ar fi bucuria sau compasiunea, care ne fac mai buni, ne ajută să cooperăm și ne determină să ne purtăm într-un mod mai inteligent. Desigur, toate reacțiile afective pot avea reversul lor: dacă ești prea plin de compasiune sau foarte drăguț cu ceilalți, poți fi escrocat, fără ca totuși să devii mai bun. Prin urmare, ar fi ideal să nu punem toate emoțiile în același coș. Și să nu uităm că situația este cea care decide dacă comportamentele noastre vor fi inteligente sau prostești.

Emoțiile și sentimentele nu survin în mod izolat: este nevoie de rațiune pentru a ne aprecia acțiunile. E important din punctul de vedere al evoluției, pentru că specia noastră a manifestat emoții la începuturi, fără ca strămoșii noștri să fie conștienți de acest lucru în vreun fel. Abia mai târziu a intervenit sentimentul, adică o undă de reflecție asupra emoțiilor. Toate aceste aspecte erau controlate de rațiune, bazată pe cunoașterea și înțelegerea pertinentă a situațiilor. Inteligența, la ființa umană, constă

în capacitatea de a negocia între reacțiile emoționale, pe de-o parte, cunoștințe și rațiune de cealaltă parte. Problema nu este legată doar de emoție sau doar de rațiune. Rațiunea singură este un pic seacă: ea poate fi adaptată anumitor situații din viața noastră socială, însă nu tuturor împrejurărilor, nici pe departe.

- ***Ați demonstrat că, atunci când pacienții sunt deconectați de la emoții, din cauza unei leziuni cerebrale, le este foarte greu să facă alegeri bune. Ceea ce înseamnă că, în condiții normale, rațiunea și emoția nu se opun una celeilalte…***

  Așa este. Și în acest caz, este vorba despre negociere. Este imposibil pentru o ființă umană să întreprindă o acțiune în deplinătatea capacităților sale doar în baza rațiunii sau doar în cea a emoțiilor. Este nevoie de ambele. Într-un anumit fel, judecata a evoluat pornind de la reacțiile afective, care rămân în plan depărtat, pentru a ne îndrepta spre o anumită situație sau pentru a ne ține la distanță. Ideea că nu ar trebui să ne ghidăm în viață decât după emoții sau doar după rațiune este o prostie mare cât casa!

- ***Cum se explică faptul că oameni foarte inteligenți, uneori foarte educați, pot crede în lucruri absolut prostești, ba chiar periculoase?***

  Trebuie acceptat faptul că, în imensa complexitate a ființei umane, dispunem de o enormă cantitate de cunoștințe, dar și de o incredibil de vastă diversitate de reacții posibile. Sub pretextul că psihologia și neuroștiințele dezvoltă modele generale ale funcționării umane, nu trebuie să deducem că acționăm cu toții la fel. Ar fi o mare greșeală și un pericol colosal. Desigur, suntem cu toții oameni și, ca atare, merităm respectul, libertatea și atenția preventoare. Însă suntem foarte diferiți unul de celălalt, fiecare

cu propriul repertoriu de comportamente, stil intelectual, emoțional și cu propriul temperament.

Unii dintre noi suntem nostimi, energici și ne trezim dimineața cântând, în vreme ce alții preferă să mai doarmă. Trebuie să recunoaștem această varietate aproape infinită. Mai mult decât atât, nu trăim singuri, ci printre alte ființe umane, în sânul unei culturi date care ne-a inspirat dezvoltarea. În virtutea acestei varietăți de trăsături, putem deci crede foarte bine lucruri prostești, a căror falsitate pe plan științific și statistic o cunoaștem. Suntem cu toții atât de diferiți, încât și ideea de a vorbi despre o cultură occidentală este discutabilă. Trăim, mai degrabă, în microculturi. Cultura franceză, cultura americană – deja vorbim la modul prea general. Bineînțeles, putem recunoaște cu ușurință anumite trăsături ca fiind tipic franțuzești sau americane, dar acestea nu sunt decât niște stereotipuri: trebuie să ținem seama încă de subdiviziuni specifice grupului nostru de apartenență, de tradiții, de reguli în materie de comportamente. Pare complicat, însă realitatea este că nu ne reducem pur și simplu la niște stereotipuri. În orice caz, nu ar trebui să o facem.

- ***Cea mai recentă carte a dumneavoastră,* L'Ordre étrange des choses, *tratează rădăcinile biologice ale culturii. Credeți că astăzi, în cultura noastră globalizată, trăim vârsta de aur a prostiei?***

Greu de spus! Din punctul meu de vedere, și da, și nu. În timpurile în care trăim nu cunoaștem totul, dar știm mult mai multe decât am știut vreodată. Acumularea de cunoștințe științifice cu privire la biologie, spre exemplu, la climă, la fizică, la boli umane precum cancerul, nu a atins niciodată asemenea culmi. Am realizat progrese incredibile. Acestea fiind spuse, din cauza modului în care ne parvin informațiile – în special prin comunicarea

digitală și prin rețelele de socializare –, trăim, în egală măsură, într-o epocă în care ne putem lăsa duși de nas foarte ușor, putem fi influențați de erori sau de minciuni. Încă o dată, răspunsul nu poate fi decât binar. Depinde de cine ești și unde te găsești. Cunoștințele noastre sunt mult mai importante decât în urmă cu zece ani, de departe și indiscutabil, dar suntem victimele unor valuri de dezinformare, utilizată cu determinare. Absolut contradictoriu! Această perioadă este, în același timp, cea mai bună și cea mai rea pentru prostie.

- ***Neuroștiințele triumfătoare sunt uneori stupide sau periculoase?***

  În orice caz, ele ne interesează foarte mult: vrem să știm cum suntem, cum funcționează creierul nostru, mintea și biologia noastră, ceea ce explică de ce neuroștiințele sunt atât de populare. Atunci când o disciplină este atât de în vogă, ne expunem la riscul de a o vedea utilizată prost de către practicieni slabi. Există, evident, știință bună și știință de proastă calitate, dar nu e ceva care să țină de prostie. Și nu cred că neuroștiințele, în general, sunt mai rele decât fizica, climatologia sau orice altă știință.

  Interviu realizat de
  Jean-François Marmion

PROSTIE ȘI NARCISISM

Jean Cottraux

Psihiatru onorific (Franța),
membru fondator al Academiei de
Terapie Cognitivă din Philadelphia

Doi intelectuali care stau pe loc nu ajung
atât de departe ca bruta care se deplasează.

Michel Audiard,
Un taxi pentru Tobruk[1]
(1961)

Este dificil de definit prostia și, de cele mai multe ori, e complicat să o percepem la propria persoană și chiar la ceilalți. Cu toate acestea, un eminent psiholog cognitivist, René Zazzo, a realizat o lucrare experimentală pe această temă[2]. Zazzo era un bărbat remarcabil, specializat în studiul inteligenței și al imaginii de sine, domeniu în care aportul său este considerabil. Nu a ezitat să publice rezultatele acestui studiu, cu riscul de a zdruncina mediul universitar din care făcea parte.

Era vorba despre un studiu cu privire la 100 de doctori, psihiatri și psihologi din cadrul unui mare spital parizian și la 20 de personalități ale psihiatriei pariziene. Zazzo le-a furnizat o listă care cuprindea 120 de nume, inclusiv ale lor,

1 Un film cu Lino Ventura, Charles Aznavour, Hardy Kruger (n. red.)
2 *Où en est la psychologie de l'enfant?*, Denoël, 1983

cerându-le să le bifeze pe acelea care meritau adjectivul de „prost". Zazzo trecuse și numele său în listă. Însă nu a făcut public scorul obținut de el însuși…

S-a înregistrat o listă scurtă de cinci nume, care fuseseră votate de 85% dintre participanți, însă unul singur întrunea toate sufragiile. Era acela al unui mare patron, bun clinician, al cărui coeficient de inteligență era de cel puțin 120, dar care nu avea deloc simțul umorului. Era foarte erudit, însă întâmpina dificultăți în comunicarea cu semenii, avea puțină empatie și o lipsă consistentă de sensibilitate, lucru care îl făcea să îi rănească și să îi umilească pe ceilalți, fără să își dea seama. Inteligența lui logică era perfectă, dar făcea gafe, pentru că îi lipsea considerația față de ceilalți. De fapt, trăia închis în bula sa narcisică.

Potrivit acestui studiu, prostul ar fi deci cineva care duce lipsă de inteligență emoțională și depășește măsura față de el însuși, comițând nedreptăți față de ceilalți, din cauza egocentrismului său. Această descriere se apropie de aceea a tulburării narcisice de personalitate, al cărei fir roșu îl voi urmări trecând prin relația de muncă, prin legăturile de dragoste și prin rețelele de socializare.

Tulburarea narcisică de personalitate

Se caracterizează printr-un tipar marcat de fantezii și de sentimente de grandoare, care însoțesc nevoia de admirație, și de lipsa de empatie față de ceilalți[1]. Potrivit studiilor,

[1] DSM-5, *Manuel Diagnostique et Statistique des Troubles Mentaux*, Masson, 2015

incidența tulburării la nivelul populației generale este între 0,8% și 6%[1] și ar fi din ce în ce mai frecventă în rândurile tinerei generații născute după răspândirea internetului[2, 3].

Un studiu bine realizat a arătat că există trei tipuri principale de tulburare narcisică de personalitate[4]:

1. Tulburarea narcisică răuvoitoare și grandioasă, care este manipulatoare, exploatatoare, înșelătoare tiranică, ostilă, agresivă și fără empatie călduroasă. Grandiozitatea sa nu este compensatorie, pentru că acest tip de narcisist este convins că are toate drepturile. Tulburarea centrală a acestui fel de individ este deci supraestimarea permanentă a propriei persoane. Narcisicul cu atitudine ostilă se apropie de tulburarea de personalitate antisocială, cu excepția faptului că nu este nici impulsiv, nici iresponsabil și nici nu își asumă riscuri. Deseori, este adaptat mediului și știe să bată în retragere atunci când i se opune rezistență, ceea ce îl face cu atât mai periculos pentru victimele pe care și le-a ales.

---

1 J. Kay, „Toward a clinically more useful model for diagnosing narcissistic personality disorder", în *Am J Psychiatry*, 2008, 165, 11, pp. 1379–1382.

2 F.S. Stinson, D.A. Dawson, R.B. Goldstein *et al.*, „Prevalence, correlates, disability, and comorbidity of DSM-IV narcissistic personality disorder: results from the wave 2 National Epidemiologic Survey on Alcohol and Related Conditions", în *J Clin Psychiatry*, 2008; 69:1033–1045.

3 J.M. Twenge și W.K. Campbell, *The Narcissism Epidemic*, Atria Paperback, 2009

4 E. Russ, J. Shedler, R. Bradley, D. Westen, „Refining the construct of narcissistic personality disorder: diagnostic criteria and subtypes", în *Am J Psychiatry*, 2008, 165, 11, pp. 1473–1481

2. Tulburarea narcisică de personalitate instabilă, fragilă, depresivă, anxioasă, critică și invidioasă are țeluri prea înalte și poate fi și perfecționistă. Își maschează sentimentul de inferioritate prin grandiozitatea care apare atunci când se simte amenințată.
3. Tulburarea narcisică de personalitate cu înaltă funcționare care este grandioasă, competitivă, exhibiționistă, seducătoare și charismatică, în permanență în căutare de putere. Dar, în ce privește partea pozitivă, este energică, inteligentă, se simte bine în relații și este orientată spre împlinirea de sine. Este narcisismul unui număr însemnat de mari conducători, artiști și savanți.

Trebuie să se facă, de asemenea, distincția între aceste trei tulburări majore și narcisismul cultural banal și contemporan, care își găsește rădăcinile în societatea de consum din anii 1960 și în dezvoltarea recentă a tehnologiilor de comunicare în masă, care ne fac să trăim în cultura narcisismului de trei generații încoace[1].

Prostia narcisică în universul muncii

Fără îndoială, prostia se manifestă cel mai aprig la locul de muncă, cu prilejul unei conversații, unei expresii familiare, unui gest sau unei priviri care semnifică: „Eu sunt cel care privește prin tine".

---

1 C. Lasch, *The Culture of Narcissism*, Norton, 1979

Există o oarecare plăcere în a o face pe prostul pentru a obține beneficii sociale, căci nimic nu se compară cu abandonarea efectului de inteligență celui care crede că te domină. A simula prostia este o modalitate de a parveni într-o poziție înaltă printr-o strategie a poziției de jos, care constă în umflarea egoului celor puternici, de care depinzi. Totul este să nu te ia valul și să devii Regele Proștilor. Cum spunea Balzac în *Preotul din Tours*: „Domnule, ne jenăm până în momentul în care îi jenăm pe ceilalți".

Îmi amintesc că, la începutul carierei mele, unul dintre șefi mi-a spus: „Mi-am dorit dintotdeauna să lucrez cu proști, dar, în cele din urmă, cu dumneata m-am înșelat". Am primit acest omagiu adus viciului clasei sociale superioare surâzând, specific unui debutant care știuse să o facă pe prostul pentru a fi angajat. În cele din urmă, cu timpul și cu riscurile carierei universitare, am sfârșit, fără îndoială, prin a mă număra, uneori, printre rândurile de proști…

Dincolo de aceste momente de prostie, se pot distinge două tipuri principale de proști structurali.

Primul este reprezentat de vasta confrerie a „proștilor glorioși". Această varietate obraznică și iritantă prezintă un ego aflat în perpetuă inflație. Întâlnim asemenea persoane în corporații și au un mare succes în birourile administrațiilor și în spitalele universitare. Sunt, în general, inofensive, cu condiția să știi să le flatezi, pentru a obține ceea ce vrei. Ele trăiesc o tulburare narcisică de personalitate banală, ușoară, ale cărei puncte vulnerabile subiacente pot fi cu lejeritate satisfăcute pe deplin de subordonați abili.

Cea de-a doua categorie este mult mai toxică. Vorbim despre „prostul împuțit", care se delectează cu supunerea și suferința celorlalți și care face carieră pentru a-și potoli pasiunea de a-i umili pe alții. Este o tulburare narcisică de personalitate răuvoitoare și care poate prezenta uneori triada neagră ce grupează narcisismul, machiavelismul și psihopatia[1]. Acest tip de prostie poate face ravagii în companii, așa cum a demonstrat un studiu metaanalitic[2].

Acestei tipologii de prostie i s-a dedicat un întreg volum, care merită citit cu atenție, pentru că, în ciuda titlului său umoristic, este cât se poate de serios; este vorba despre lucrarea psihologului american Robert Sutton, publicată în anul 2007: *The No Asshole Rule*. Regula fundamentală, „Fără proști la bord", se enunță astfel: înainte de a angaja pe cineva într-o companie, în administrație sau în universitate, oricât de deosebit ar fi CV-ul acestui individ, trebuie să ne asigurăm mai întâi că nu este un prost împuțit.

Una dintre metodele de a-l identifica, dincolo de renume și de contactele directe cu el, este aceea de a-i evalua comportamentul printr-un chestionar, pe care va fi rugat să îl completeze, în speranța că va răspunde sincer. Citind cu atenție acest chestionar, oricine își poate da seama că examinează comportamentele și gândurile obișnuite ale tulburării narcisice de personalitate. Iată primele șase întrebări:

---

1 D.N. Jones, D.L. Paulhus, „Introducing the short Dark Triad (SD3): a brief measure of dark personality traits", *Assessment*, 2014, 21, 1, pp. 28–41

2 E.H. O'Boyle, D.R. Forsyth, G.C. Banks, M.A. McDaniel, „A meta-analysis of the Dark Triad and work behavior: a social exchange perspective", în *J Appl Psychol*, 2012, 97(3): pp. 557–579

Indicați pentru fiecare dintre enunțurile următoare dacă este adevărat (A) sau fals (F).[1]

A. Ce credeți cu adevărat despre ceilalți

1. Sunteți înconjurat de idioți incompetenți și nu vă puteți abține să nu le aduceți la cunoștință acest trist adevăr ori de câte ori aveți ocazia.
2. Erați foarte bine înainte de a începe să lucrați cu această adunătură de cretini.
3. Nu aveți încredere în oamenii care vă înconjoară și nici ei în dumneavoastră.
4. Colegii dumneavoastră vă sunt inevitabil rivali.
5. Considerați că singura modalitate de a ajunge în vârf este aceea de a-i da la o parte pe ceilalți.
6. Vă bucurați în secret de necazul altora.

Dintre aceștia se recrutează „proștii împuțiți utili", pentru a fragmenta fără scrupule companiile. În această categorie se încadrează hărțuitorii sexuali și profesionali. În fața unor asemenea persoane, singura biruință este fuga, în lipsa unei acțiuni juridice care să permită demascarea, pe bază de probe, a perversității lor.

Aceștia cer rareori ajutorul unui terapeut, cu excepția cazurilor în care suferă un eșec sau le este amenințată cariera. În general, când merg la un psiholog, o fac pentru a-i cere să-i ajute să se redreseze, ca să repete aceleași comportamente. De multe ori pretind de la acesta să îi învețe tehnici pentru a-i manipula mai cu folos pe ceilalți.

---

[1] Extras din scala: „Are You an ARSE?", Robert Sutton, 2007

Narcisism, prostie și repetarea scenariilor de viață

Psihologii văd destul de rar persoane cu tulburări de personalitate narcisică, dar foarte des se întâlnesc cu victimele acestora, care sunt prinse în scenariile lor de viață. Un scenariu de viață este o situație-capcană în care o persoană se zbate fără succes și care se repetă în numeroase ocazii de-a lungul existenței sale. Individul reproduce fără încetare același lucru, sperând la rezultate diferite.

Astfel, există bărbați sau femei care se căsătoresc (și re-căsătoresc) cu parteneri narcisici. De obicei sunt persoane depresive, care nu își impun personalitatea, angoasate de propria persoană, având impresia că nu pot iubi decât pe această ființă atât de specială, față de care se simt vinovate dacă nu îi îndeplinesc până și cele mai mici dorințe.

Cum trebuie procedat în cazul acestui tip de scenarii de viață, în care atât persoana narcisică, cât și victima sunt oameni inteligenți, care acționează într-o manieră percepută din exterior ca prostie întruchipată? De cele mai multe ori, este nevoie de ajutorul psihoterapiei cognitive, care va modifica schemele de inadaptare ale victimelor, pentru a le permite să acționeze ca un adult sănătos în fața unui copil-rege.

Confruntat cu un narcisic înalt funcțional, adultul sănătos va putea accepta rolul de protector sau de persoană care pune în valoare și va avea avantajul unei reușite în doi. Narcisicul este forța motrice a cuplului, însă știe să împartă beneficiile și se pune în postura eternului seducător sau seducătoare. Persoana narcisică a întâlnit

oglinda măgulitoare și mereu disponibilă care îi permite creativității sale să se dezvolte. Problemele cuplului riscă să fie plictiseala sau alegerea unei alte stele de urmat, de către partener sau de către parteneră.

Confruntat cu o persoană narcisică răuvoitoare, adultul sănătos va avea sarcina dificilă de a stabili limite, care vor fi și mai greu de pus în practică, întrucât nu există nici remușcări, nici sentiment de vinovăție. De obicei, cuplul se desparte. Această separare se va face uneori cu impulsivitate și vârtej emoțional. Deseori, i se recomandă persoanei care vrea să plece să nu lase vreo adresă, pentru a evita violențele sau șantajul emoțional.

Când are de-a face cu o persoană narcisică instabilă, adultul sănătos va trebui să îi fixeze limite copilului coleric și impulsiv, să empatizeze cu copilul vulnerabil care se ascunde în spatele aroganței. Dar, și în această situație, adultul sănătos poate renunța la rolul de părinte-bun-psihoterapeut, care repară rănile precoce.

Narcisism, prostie și rețele de socializare

Relațiile dintre rețelele de socializare și personalitatea narcisică au fost studiate în ultimii ani într-o manieră științifică: iată câteva studii marcante.

Christopher Carpenter a evaluat narcisismul a 292 de subiecți care prezentau comportamente de autopromovare[1]. Acest studiu a arătat că scorul la „exhibiționism" din

[1] C.J. Carpenter, „Narcissism on Facebook: Self-promotional and anti-social behavior" în *Personality and Individual Differences*, 52, 2012, pp. 482–486

inventarul de personalitate narcisică este legat de comportamentele de autopromovare, în vreme ce scorurile la itemii „drepturi exagerate" și „manipulare" prezic comportamente antisociale pe internet: comentarii critice exagerate, răspunsuri agresive la comentarii negative, cu scopul de a-și menține imaginea socială, sau exprimare nepotrivită a furiei. Altfel spus, personalitățile narcisice răuvoitoare sunt cele care insultă cel mai mult pe internet.

Lee Ja și Sung Y au evaluat relația dintre gradul de narcisism și comportamentele de autopromovare pe rețelele de socializare, unde sunt postate selfie-urile[1]. Persoanele cele mai narcisice își făceau selfie-uri, acordau mult mai multă importanță „like"-urilor primite și urmăreau cu mai multă atenție selfie-urile altora. Totuși, nu le acordau like-uri celorlalți decât cei care aveau scoruri mai mici de narcisism. Cu alte cuvinte, persoanelor narcisice le place să le fie susținută stima de sine de către alții, dar puține au tendința de a întoarce favoarea.

Silvia Casale și colaboratorii săi au reunit un eșantion de 535 de studenți, pentru a compara persoanele non-narcisice cu persoane prezentând un narcisism vulnerabil și cu altele care aveau un narcisism grandios[2]. Doar narcisiștii vulnerabili, cu o hipersensibilitate narcisică, prezentau o utilizare problematică a internetului și o preferință pentru

---

1 J.A. Lee și Y Sung, „Hide-And-Seek: Narcissism And «Selfie»-Related Behavior", în *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, DOI: 10.1089/Cyber.2015.0486

2 S. Casale, G. Fioravanti, L. Rugai, „Grandiose and Vulnerable Narcissists: Who Is at Higher Risk for Social Networking Addiction?", în *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 2016, 19, 8, pp. 510–515

interacțiunile online. În această privință, narcisicii grandioși nu erau diferiți de subiecții non-narcisici. Altfel spus, cu cât o persoană prezintă mai mult un narcisism vulnerabil, cu atât se va afunda mai profund într-o utilizare problematică a internetului.

Hărțuirea pe Facebook a devenit un fenomen frecvent. O statistică[1] menționează 40% de persoane hărțuite printre cele care sunt pe internet, dar mai ales arată categoria cea mai atacată, aceea de 18–24 de ani, în care proporția este de 70%. În această tranșă de vârstă, 26% sunt femei tinere care au avut de suportat stăruința urmăritorilor obsesionali (stalkers) din mediul online.

Un studiu[2] a arătat o legătură între „trolling" și tetrada neagră de personalitate care asociază narcisismul, machiavelismul, psihopatia și sadismul.

Cultul falsului

Pe 17 septembrie 2016 a fost anunțat un atentat cu luare de ostatici, într-o biserică din cartierul Les Halles din Paris. Ancheta a stabilit că era vorba despre o alertă telefonică falsă, din partea unui adolescent urmărit deja și condamnat să apeleze la asistență medicală pentru fapte similare. Acest fals atentat mobilizase poliția, în detrimentul urgențelor reale. Scopul urmărit fusese atins cu un cinism și un sadism calm: a face vâlvă. Dacă ceilalți

---

1 Pew Research Center, 22 octombrie, 2014, http://www.pewinternet.org/files/2014/10/PI_OnlineHarassment_102214_pdf1pdf

2 E.E. Buckels, P.D. Trapnell, D.L. Paulhus: „Trolls just want to have fun, Personality and Individual Differences", 2014, 67, pp. 97–102

au avut neplăceri sau au întâmpinat greutăți în urma gestului său, „e problema lor". Esențialul era să îi facă pe polițiști să se deplaseze, pentru a se putea lăuda în fața jurnaliștilor. Suferința altora nu a contat.

În acest ultim caz, consolidarea pe termen scurt a egoului riscă să fie înlocuită pe termen lung de consecințe punitive. Dar contează prea puțin, era vorba în special despre a ieși din infernul anonimatului și de a exista, în sfârșit, ca persoană în fața singurei priviri valabile: aceea a mass-media.

CEL MAI DĂUNĂTOR MANIPULATOR MEDIATIC? MASS-MEDIA!

Întâlnire cu **Ryan Holiday**

Scriitor, fost director de marketing,
cronicar la *New York Observer*

- ***Potrivit cărții dumneavoastră* Crede-mă, te mint: confesiunile unui manipulator media[1], *pentru a reuși să manipulezi site-urile mari de știri, una dintre regulile de bază, paradoxale pe care le descrieți este aceea că mai întâi trebuie să ții site-urile foarte mici.***

  Într-adevăr, trebuie acționat prin efectul bulgărelui de zăpadă, vizând bloguri mici, ale căror „informații" extreme, imprecise și supuse controversei vor fi preluate de publicații web mai mari și așa mai departe. În SUA, aproape toți jurnaliștii se folosesc de bloguri pentru a-și obține informațiile; or, majoritatea acestor site-uri nu au ca obiectiv să genereze încredere cititorului și nici să dureze 100 de ani, ca *New York Times,* ci să devină virale cât mai repede posibil, indiferent de mijloace. Acestea trebuie cu orice preț să producă trafic și venituri din publicitate, pentru a fi revândute. Există, desigur, și alte modalități de a utiliza internetul pentru a crea informații neadevărate: falsificarea articolelor Wikipedia sau plătirea unor persoane care postează pe Tweeter („tweetos"), pentru a publica ceea ce îți convine, de exemplu. Eu am procedat așa de multe ori.

[1] Editura Act și Politon, 2017

- ***Când scriem doar pentru a atrage cititorii, trebuie ca un titlu să se rezume la o întrebare ce ar fi o minciună, dacă nu ar avea semnul de întrebare. Va reveni oricum în memorie și fără semnul de punctuație...***

  Dacă vedeți o întrebare într-un titlu care atrage atenția, răspunsul este întotdeauna „nu". În caz contrar, nu am mai pune-o în titlu. Autorii induc publicul în eroare în mod deliberat, deoarece știu că trebuie să îl atragă, indiferent de calitatea articolului. Dacă cititorii ar plăti pentru a-l citi, ar fi furioși și ar solicita rambursarea banilor. Dar pentru un articol gratuit, care este reacția? Nu putem anula un clic. Problema este, așadar: cum să acumulăm un maximum de clicuri, pentru a-i liniști pe advertiseri și pentru a crea valoare de piață site-ului?

- ***Care este, după părerea dumneavoastră, cea mai de necrezut manipulare pe care a făcut-o posibilă internetul?***

  Cel mai frapant nu este un eveniment în sine, nici măcar tezele complotiste cu privire la asasinarea lui Kennedy sau la 11 septembrie, ci modul în care toate acestea funcționează în viața de zi cu zi, cu milioane de mici manipulări și minciuni minuscule, permanente și nedetectabile. Oamenii au încredere în autori necalificați pentru a le distribui informația și nimeni nu este surprins că indivizi ca mine prind mass-media în propriile capcane. Nu există nimic mai comun decât să încerci să o manipulezi. Uimitor, în schimb, este faptul că media nu face aproape nimic pentru a împiedica acest lucru, ceea ce nu surprinde pe nimeni! Dacă, în acest caz, un tip face 100 000 de dolari creând o știre falsă online, mulți vor avea tendința să gândească: „Bine jucat!" Suntem aproape mulțumiți de el. Iar marile trusturi media, în deplină cunoștință de cauză, vor fi participat la acest proces.

- ***Poate că oamenii acceptă să fie manipulați cu condiția să se simtă bine și aparențele să fie salvate, să nu aibă senzația că sunt umiliți de procedeul în sine?***

  Publicul are fără îndoială un gust pentru senzațional și, în fond, așa este, suntem de multe ori satisfăcuți fiindcă am fost păcăliți. Cu excepția manipulării politice. Dar interesant este că unele dintre cele mai reprobabile fapte comise de un guvern vin la pachet cu „tăcerea" mass-media.

- ***În filmul* Înscenarea *[Wag the dog], Robert de Niro și Dustin Hoffman inventează un război americano-albanez, care nu este decât o perdea de fum mediatică. Ascultându-vă, îmi dau seama că nu ar fi deloc imposibil...***

  Este exact ceea ce au făcut SUA cu Irakul în anul 2003! Dick Cheney scurge o informație unui jurnalist de la *New York Times*, apoi o dezminte la televiziune. Vicepreședintele atrage astfel atenția asupra unei pseudoinformații. Toate conversațiile sunt legate de ea și, în special, toate editorialele. Și gata treaba! Dacă eu însumi pot inventa o poveste întreagă pentru o campanie publicitară, de ce un politician nu ar născoci o întâmplare despre un rival sau un guvern despre alt guvern?

- ***Ca în cazul profețiilor autorealizabile, în care poveștile inventate de mass-media vor deveni reale?***

  Da, iar cantitatea de decizii importante bazate pe informații incorecte sau manipulate este înspăimântătoare. Dacă se propagă o știre despre problemele de la Apple, acțiunile companiei vor scădea, fiindcă oamenii vor crede respectiva știre. Lumea falsului influențează lumea reală. Ceea ce este îngrozitor. În ciuda acoperirii media, nu avem nici o idee despre ce se întâmplă cu adevărat

între SUA și Coreea de Nord, de exemplu. Ne fascinează un eveniment timp de două săptămâni, apoi îl uităm complet, pentru a trece la altceva. Ne amintim, poate, titlurile importante, dar adevărata natură a evenimentului, consecințele sale reale și concluziile care trebuie trase ne scapă. Nimeni nu reușește să se pună de acord asupra subiectului, deși toată lumea vorbește despre el.

- ***Ce ne împiedică să folosim aceste tehnici pentru o cauză nobilă?***

  Am putea, într-adevăr, să ne întrebăm cum să le arătăm oamenilor lucruri pozitive. Însă lumea este atât de complicată, cu atâtea probleme, încât nu sunt sigur că este mai util să exagerăm dimensiunea pozitivă a lucrurilor în locul celei negative. Acest lucru nu ar ajuta în a găsi soluții. În orice caz, un articol online nu trebuie să prezinte ceva ca fiind fals sau adevărat, pozitiv sau negativ, ci să incite la a da click pe un link sau la a privi un program.

- ***Prin urmare, lucrurile nu pot decât să se înrăutățească, nu?***

  Mi-ar fi plăcut să îmi termin cartea propunând soluții, dar nu cred că există. Trebuie să vedem atât ceea ce este pozitiv, cât și ceea ce este negativ, din nou: situația se va înrăutăți pentru cei care continuă să consulte doar site-uri de proastă calitate, însă va fi mereu posibil să găsim articole de calitate pe site-uri mari, cu plată, cum este cel al cotidianului *New York Times*. Și unii dintre noi încep să deschidă ochii.

- ***În cele din urmă, viziunea dumneavoastră este una cu tentă filosofică: ne spunem povești despre lume, care, uneori, devin realitate. Dar unde este adevărul și, de altfel, cine mai este preocupat de el?***

  Mă tem că nimeni! Am scris această carte tocmai pentru că aveam o perspectivă de neînlocuit asupra mass-media

și voiam să trag semnalul de alarmă mergând mai departe. Chiar la începuturi, nu eram decât un biet individ așezat în fața tastaturii, dar odată ce ai văzut că regele e gol și cum funcționează sistemul, ți se face poftă să-ți lași propria urmă. Am reușit atât de repede, încât am putut să mă trezesc într-o dimineață și să-mi spun că asta nu este ceea ce voiam să fac cu viața mea.

- ***Totuși, ar trebui să vă vedem ca pe un salvator sau ca pe un escroc?***

După publicarea cărții, multă lume mi-a spus: „O, dar cum ai putut face așa ceva?" Lucru la care pot răspunde: „Dar voi ce faceți în privința acestei probleme?" Cine încearcă să prevină publicul? Eu, cel puțin, am încercat să o fac prin cartea mea. Este un bestseller tradus în mai multe limbi, iar publicul îl apreciază. În schimb, cei din mass-media, deloc! Ar fi trebuit să mă aștept la faptul că vor detesta mesajul meu și, prin urmare, trag în mesager. Dar preferă să nu vorbească despre acest subiect sau să pretindă că nu există nici o problemă. Când am scos la iveală asemenea tehnici, mi s-a răspuns: „Ei, și? Ce e în rău în faptul că lansăm aceste știri false?" Răul constă în faptul că se transformă zvonurile sau campaniile de autopromovare în informație. Cel mai mare manipulator mediatic este chiar mass-media!

- ***Există totuși și mijloace de comunicare în masă care fac o muncă serioasă!***

  Da, dar cum pot să fie la înălțime în fața senzaționalismului și a exagerării din media fără scrupule, mult mai numeroase decât în urmă cu zece ani, dispuse să treacă realitatea prin pierderi și prin profit? Pentru a atrage atenția oamenilor, o informație serioasă trebuie să se lupte cu toate celelalte și să fie preferată unei pornografii accesibile printr-un click de pe telefon. Există chiar algoritmi care scriu articole în locul jurnaliștilor.

- ***Ce ar trebui să fac pentru ca acest interviu să atragă o maximă atenție, fără să încalc deontologia profesională?***

  Vă trebuie un titlu care să meargă spre extrem, care să-i oblige pe internauți să dea click pentru a se lămuri, și o fotografie șoc. Textul ar fi bine să fie scurt, pentru că oamenii nu vor avea timp să-l citească în întregime. Rezumați totul la câteva puncte, fără fraze lungi, fără paragrafe. Nu vă temeți să îi supărați pe cititori și nici să îi înduioșați cu dulcegării.

- ***Prin urmare, și pentru un text de calitate e nevoie de un ambalaj țipător.***

  Exact așa este. Cei care scriu texte web se trezesc dimineața fără să se gândească la considerații morale sau calitative, ci doar la numărul de click-uri.

Interviu realizat de
Jean-François Marmion

COPILĂRIA ARTEI DE A MANIPULA PE INTERNET

Iată două dintre numeroasele tehnici utilizate de Ryan Holiday pentru a crea un eveniment pornind de la nimic.

Trebuie să te dai drept expert. Simplu! Înscrie-te pe un site de tipul *Help A Reporter Out*[1] (HARO), specializat în crearea de legături între specialiști din domeniile cele mai diverse și jurnaliști, aceștia din urmă nemaiavând nevoie să facă muncă de cercetare pe cont propriu. Site-ul este foarte utilizat de mass-media americană. Timp de mai multe luni, Ryan Holiday, care s-a înscris pe site folosindu-și numele adevărat, se dă, printre altele, drept un colecționar de discuri vinil pentru cei de la *New York Times*, un insomniac incurabil, pentru ABC News, sau victima unui atac bacteriologic atunci când discută canalul de televiziune prin cablu MSNBC, care transmite informații 24 de ore din 24. Nici un jurnalist nu verifică declarațiile sale, nici nu se sinchisește să caute pe Google informații despre el, așa că Holiday se prezintă în mod deschis drept un manipulator media. Dezvăluind secretul, atrage atenția a 75 de instituții media și generează peste 1,5 milioane de click-uri ale internauților.

Creează un fals scandal. La Los Angeles, pentru a anunța premiera filmului cu caracter libertin realizat de bunul său prieten Tucker Max (*I Hope They Serve Beer in Hell*), Ryan Holiday lipește afișe cu filmul, peste care adaugă autocolante de genul „Tucker Max ar merita să-i prindem penisul într-o capcană cu zimți". După care trimite fotografii la

[1] Serviciu online pentru jurnaliști (n. red.)

diverse bloguri locale, felicitându-se, sub o falsă identitate, pentru aceste reacții ostile. Și, dacă tot a început, implică și asociațiile LGBT universitare și pe feministe, pentru a-l supune oprobriului pe Tucker Max. În mai puțin de două săptămâni, polemica se propagă din aproape în aproape, până la a se scrie despre acest subiect articole pe site-ul FoxNews, în *Washington Post* sau în *Chicago Tribune*. Bilanțul: publicitate însemnată pentru film și acces la primul loc în topul vânzărilor pentru cartea care l-a inspirat.

„Păcălelile obțin succes dintr-un motiv foarte simplu, explică Ryan Holiday: dacă există ceva care nu se cunoaște vreodată cu exactitate, acest lucru este informația. În cazul în care nu este adevărată, jurnaliștii ar putea scrie un articol pentru a reveni asupra articolului precedent, ceea ce le furnizează două texte, mulțumită aceluiași subiect. Iată-i așadar ocupați să redacteze explicații referitoare la această pseudoinformație, pe care ei înșiși au popularizat-o, și tot așa mai departe."

Mai târziu, pentru noua carte a lui Tucker Max, Ryan Holiday propune o donație de 500 000 de dolari pentru planificare familială în orașul Dallas. În schimb: o clinică va trebui să poarte numele lui Tucker Max. Refuz. Și scandal: întrucât clinica refuză cei 500 000 de dolari, o importantă asociație de luptă împotriva cancerului la sân îi retrage subvenția sa. Apoi se răzgândește. Asociația PETA anunță faptul că este dispusă să accepte donația lui Tucker Max, pentru a îngriji animale. În cele din urmă, 200 de instituții media vor evoca polemica, generând peste trei milioane de vizualizări, propulsându-l pe recent descoperitul Tucker Max pe locul al doilea între autorii de bestselleruri. Investiție inițială: 0 dolari. „Obiectivul nostru este clar acela de a trolla mass-media, de a provoca reacții și dezbateri, ceea ce ne scutește de a plăti o campanie publicitară", mărturisește cu satisfacție Ryan Holiday.

J.-F. M.

Același refren...

Pentru anumite instituții de presă, trucurile prin care sunt înhățați cititorii au rămas aproape aceleași de acum 100 de ani, sau măcar de acum 50 de ani. Orice este bun pentru a îmboldi la cumpărarea unui ziar sau pentru a face să crească numărul de click-uri la un articol, pentru a-i mulțumi pe advertiseri sau pe eventualii deținători ai website-ului. Însă, potrivit lui Ryan Holiday, nivelul este încă scăzut și mișcarea de-abia își mărește viteza. Poți trage și singur concluziile, prin aceste titluri deopotrivă autentice și care reține atenția.

Titluri de ieri, între 1898 și 1903, din presa scrisă:

- Războiul va fi declarat în 15 minute
- O orgie a unor bărbați de vârstă matură, a unor tineri începători, a unor pariori, golani și a unor femei machiate excesiv
- O beție colectivă – încăierări neîntrerupte – a fost carnavalul viciului
- Un bătrân s-a împușcat: nu reușea să își vândă urechea
- O femeie moare de frică la spital, din cauza unei bufnițe
- Un buldog încearcă să ucidă o domnișoară pe care nu o suferă
- În plină noapte, o pisică îi bagă în sperieți pe locatari

Titluri de azi, de pe site-uri de știri

- Lady Gaga vorbește dezbrăcată despre droguri și celibat
- Hugh Hefner: „Nu sunt un violator de sclave sexuale, care trăiește într-un conac plin de rahat"
- Cele mai bune nouă videoclipuri cu bebeluși care trag vânturi și/sau care se amuză cu pisicuțe
- De unde a apărut zvonul că Justin Bieber are sifilis?
- VIDEO: Pe marginea prăpastiei, Puff Daddy îi propune lui Chelsea Handler să se dezbrace în fața ei
- O fetiță o plesnește pe mama ei cu o bucată de pizza și îi salvează viața
- Excremente de pinguin în sala Senatului

J.-F. M.

REȚELELE DE SOCIALIZARE PROASTE ȘI RELE

François Jost

Profesor onorific
în științele informației și ale
comunicării la Universitatea
Sorbona Nouă – Paris 3

Rețelele de socializare nu sunt un început absolut, o ruptură radicală cu trecutul. Într-un volum pe care l-am publicat recent – *La Méchanceté en actes à l´ère numérique*[1] –, am pus în lumină ceea ce, cu trimitere la Kant, am denumit condițiile transcendentale ale răutății, mai exact condițiile posibilității de exprimare a acesteia pe web 2.0.

Societatea spectacolului, societatea judecății

Prima condiție decurge din această societate a spectacolului descrisă Guy Debord, în care trăitul este transformat în vizibil sau, dacă vrem, viața umană este redusă la aparență. Ceea ce îl conduce pe situaționist la această definiție: „spectacolul nu este un ansamblu de imagini, ci un raport social între persoane, mediatizat prin imagini" (Teza 4[2]). Inutil să modificăm ceva din această formulare pentru a o aplica Facebook-ului, unde fotografiile construiesc personalitatea internautului și legăturile sale cu „prietenii".

1 CNRS Éditions, 2018
2 *La Société du spectacle*, Folio, 1996

Imaginea este cea care se află în centrul oricărei mediatizări sociale. În ceea ce privește Twitter, studii au arătat că prezența unei imagini în mesaj mărește considerabil numărul de „retweets[1]".

A doua condiție este extinderea domeniului de judecată. În 1980, Michel Foucault făcea deja această constatare: „E nebunie curată cât de mult le place oamenilor să judece. Toată lumea judecă peste tot, tot timpul. Fără îndoială, este unul dintre cele mai ușoare lucruri pe care le are de făcut umanitatea[2]". Proliferarea forumurilor, a site-urilor de partajare video, precum și posibilitatea de a lăsa comentarii au dat o amploare maximală acestei plăceri de a judeca. Cu atât mai mult cu cât posibilitatea de a acționa clandestin, grație unui pseudonim, îi autorizează internautului toate excesele, fără a-și asuma mari riscuri. Cine își poate permite luxul de a-l descoperi pe cel care se ascunde în spatele unei adrese IP, pentru a-l demasca pe responsabilul unei insulte?

Dacă nici individualismul, nici egocentrismul nu sunt niște noutăți – televiziunea le-a dat și lor numeroase oportunități să se exprime în anii 1980–1990 –, web 2.0 le-a hipertrofiat, oferindu-i oricui posibilitatea ca lumea să se învârtă în jurul propriei persoane. Facebook-ul live, care permite oricui să devină un mijloc de informare, filmând lumea așa cum o vede el, prin smartphone-ul său, nu este decât unul dintre ultimele simptome. Din acest moment, dacă fiecare

---

1 https://www.blogdumoderateur.com/twitter-images-engagement/

2 „Le philosophe masqué" (interviu cu C. Delacampagne, februarie 1980), *Le Monde*, nr. 10945, 6 aprilie 1980, *Dits et Écrits*, vol. IV, col. „Quarto", Gallimard, textul nr. 285

individ poate fi centrul de unde pleacă totul, nu mai este foarte ușor să te distingi. De unde și numeroasele strategii ale internauților de a ieși din mulțime și de a deveni celebri.

Punere în scenă, extindere a judecății asupra a tot și a nimic, nevoie de celebritate pentru a exista… Cum acționează direct aceste trei componente ale funcționării rețelelor de socializare, nu asupra răutății, ci asupra prostiei? Deși acestea nu epuizează în mod sigur subiectul, îmi vor servi drept busolă pentru a mă orienta în acest spațiu a cărui circumferință nu este nicăieri, iar centrul său este peste tot…

Realitatea? O simplă imagine…

Crearea unor site-uri de partajare, cum ar fi YouTube, a dat fiecăruia posibilitatea de a fi un „canal" pe care nu numai că este liber să aducă laolaltă secvențe care îi plac, dar mai ales îi este îngăduit să facă publice propriile videoclipuri. Această posibilitate a dat un nou avânt spectacolelor despre sine. Printre acestea, au înflorit o serie întreagă de scene al căror scop este acela de a le demonstra celorlalți că ești capabil să faci un lucru sau altul. Acest fenomen a început în anul 2014, odată cu Necknominations, care constă în a bea dintr-o înghițitură mai multe pahare cu alcool, în a se filma și în a provoca trei persoane să facă același lucru, într-un interval de 24 de ore, prin intermediul platformelor de socializare, cum ar fi Facebook-ul. A urmat altă provocare, Coldwater Challenge, care, așa cum indică și numele, consta în a plonja într-o apă foarte rece, sub pedeapsa de a le plăti masa prietenilor, urmând mereu același principiu al lanțului nominalizărilor. Inutil de spus că mulți curajoși

s-au aruncat în apă: se găsesc circa 19 600 de videoclipuri pe YouTube. Și, bineînțeles, exercițiul a provocat multe incidente – căderi, alunecări –, dar și multe accidente: în Bretania, un tânăr s-a înecat după ce s-a aruncat în apă cu bicicleta legată de picior, iar un altul, în Pas-de-Calais, a suferit o fractură de craniu și leziuni cervicale. În ciuda acestor întâmplări nefericite, mulți participanți își nominalizau soția, fratele sau sora.

Dacă putem spune, fără riscuri mari de a fi contrazișI, că a muri pentru a îndeplini o astfel de provocare și a pune în pericol viața celor apropiați este o prostie, trebuie notat faptul că împrumută caracteristici pe care le-am semnalat deja și care coboară în linie dreaptă din programele de tip tele-realitate. Prima este, în mod evident, mijlocirea punerii în scenă a propriei persoane, fără de care pariul în sine și-ar pierde mult din interes. Într-adevăr, ceea ce contează în cazul de față, pentru actorul acestui gest, este faptul de a fi văzut, ca și cum celebra formulă a filosofului irlandez George Berkeley, *Esse est percipi* („a fi înseamnă a fi perceput"), era deviza individului în epoca digitală. A doua trăsătură, ce reprezintă fundamentul tele-realității, este separarea radicală dintre actor și spectator: unul suferă, celălalt privește. Și cu cât primul urlă și înjură mai dihai, cu atât mai mulțumit este cel de-al doilea. Este vorba exact despre acest faimos sadism al

„...ci pentru că-i plăcut să vezi cu ochii de câte rele ești scutit tu însuți."

Lucrețiu

spectatorului, ale cărui rădăcini le prezentase deja Lucreţiu în *De rerum natura*[1]:

E dulce de pe mal să vezi pe altul
Cum se trudește, când noianul mării
E răscolit de vânturi.
Nu fiindcă
Te-ar desfăta pe tine chinul altuia,
Ci pentru că-i plăcut să vezi cu ochii
De câte rele ești scutit tu însuți.

Realitatea devine o imagine fără nici un pic de substanță, la fel ca o arhivă audiovizuală de faze comice sau ca Video Gag. Să nu ne mirăm că cel mai vizualizat dintre filmulețele cu provocarea este cel al unei tinere care alunecă și își lovește brutal tibiile de un ponton: 302 164 de persoane au văzut această postare, 17 000 i-au dat „like" și doar 182 nu au apreciat acest lucru! 377 de comentarii adaugă remarci răutăcioase, accentuate de faptul că fata a afirmat, înainte să sară, că „femeile au suficient curaj pentru a se arunca în apă[2]". Pentru a evalua conținutul, iată un mic florilegiu:

Sheshounet, acum 1 an
Gambele tale s-au sinucis, atât de sătule erau să-ți suporte prostia

B14091990, acum 3 ani
Femeia franceză modernă în toată splendoarea ei: Ridicol!

---

1 *Despre natura lucrurilor*
2 https://www.youtube.com/watch?v=TwIuTLBmEkE , consultat la data de 24 martie 2018

crystal, acum 1 an
femeile sunt bune să sari pe ele, nu să sară ele

MonsieurPoptart, acum 3 ani
nebună grasă și isterică

sjdhsjd23, acum 3 ani
Feministele, inteligente, ca întotdeauna

faydeurshaigu, acum 1 an
Personal, sunt femeie, iar săritul în apă nu are nimic „masculin“ pentru mine. Ea își demontează teoria chiar prin provocarea asta :′)

AWSMcube, acum 1 an
Exact… Este… Care e cuvântul… PROASTĂ. FOARTE PROASTĂ.

Cyril Benoit, acum 2 ani
De fapt, voia să se dea mare în fața unei camere. Motivațiile mediocre aduc rezultate mediocre.

Kevin Prudhomme, acum 2 ani
Ce prostie, cred că a durut-o rău :)

Așa cum putem observa în acest mic eșantion, pe care ar fi inutil să-l amplificăm, provocarea, ca și femeia care a răspuns provocării sunt considerate stupide de către internauții care, ei înșiși, dau dovadă de răutate pură sau de sexism, chiar de ambele în același timp, de un gust pronunțat pentru insultă și, în cele din urmă, pun sub semnul întrebării egalitatea dintre bărbat și femeie. Spectacolul unora provoacă în spectator o plăcere proporțională cu prostia pe care o vede, cu posibilitatea pe

care i-o conferă de a-și exprima dezgustul (în cazul de față privitor la o femeie, la femei sau la feminism) și de a fi prost… și rău deopotrivă.

O definiție endogenă a prostiei

Un alt exemplu ne este furnizat de comentariile unei emisiuni, pe care am analizat-o în *La Méchanceté en actes:* „Un dîner presque parfait[1]". Principiul acestui program este următorul: oamenii se invită succesiv unii pe ceilalți la ei acasă și trebuie să judece, în același timp, îndemânarea gazdelor și capacitatea acestora de a primi invitați, folosindu-se de un set de criterii, printre care calitatea mâncării și decorarea mesei. Într-un episod, aflând că gazda a folosit cireșe din compot pentru o salată de fructe, unul dintre invitați se indignează. Conversația se încinge și, în cele din urmă, stăpâna casei, Sandra, îi aruncă un pahar cu apă în față. Această scenă, urcată pe YouTube la data de 17 ianuarie 2015, a înregistrat 3 678 805 vizualizări până pe 20 martie 2018 și a fost comentată de 16 000 de internauți[2].

Mi-a fost imposibil să analizez toate cele 7 876 de comentarii. Totuși, lectura primelor 700 ne arată suficient de bine ce înseamnă prostia pentru internauții care discută despre această scenă, de-a lungul anilor.

Pentru mulți dintre aceștia, faptul de a fi folosit cireșe din compot la o întâlnire „culinară", cum o definește un internaut, permite atribuirea unei definiții „obiective" prostiei:

---

1 O cină aproape perfectă

2 https://www.youtube.com/watch?v=M7trhwLQ3QQ

Game of Thrones, acum 2 ani

Tipa este, în mod obiectiv, o proastă. Nici măcar eu nu mănânc fructe din conservă acasă la mine, e pur și simplu bătaie de joc. Tipul îi face observație, iar ea nu găsește altceva de cuviință decât să-l insulte și să îi arunce apă în față, ba mai e și mândră grăsana asta tâmpită. Serios, chiar nu există o selecție a candidaților pentru această emisiune? Se trage la sorți sau cum?

Acest comentariu primește 161 de like-uri și nici un dislike, ceea ce ne face să înțelegem că avem de-a face cu un sentiment împărtășit de mulți. Totuși, majoritatea discuțiilor se referă mai puțin la comportamentul Sandrei și mai mult la fizicul ei. Iată câteva opinii foarte reprezentative:

frederic572, acum 5 luni

O dezbraci și o pui în patru labe cu o mască de porc, delir asigurat

Tib Ln, acum 6 luni

La naiba, ce grămadă de rahat

Jessica Martin, acum 7 luni

Gagica e un limax gigant, o matroană care caută babardeală

John do, acum 7 luni

rar am văzut așa o moluscă grasă și urâtă

Lolilol, acum 1 an

Mă face să mă gândesc la limaxul pe care l-am strivit de dimineață :D Îmi pare rău, e un râs nervos!

ByWeapz, acum 8 luni (modificat)

Sandra 19 ani: bărbie dublă, machiaj DEZGUSTĂTOR, urâtă, proastă, lipsită de respect, grasă, insulte în direct. Pe cei ca ea trebuie să-i ardem de vii la 2 dimineața: „Am muncit pe brânci toată ziua" PARDON nici nu ți-ai mișcat curul să cumperi fructe și te-ai rupt de treabă, dar faceți ceva, frații lor, eu în locul tipului aș fi pocnit-o pe grăsana asta nenorocită! Din contră, îl respect de mor pe tipul care și-a păstrat calmul toată seara, în fața acelei târâturi. „Crede-mă că o să-ți pară rău", cu burtoiul ăla, nici n-ar putea să se ridice, adică să facă ce, sacul ăsta de grăsime?

Este greu să îți imaginezi că atâta violență poate fi stârnită nu de un gest, ci de fizicul unei persoane. Înmulțirea comentariilor degradante o transformă pe Sandra într-un țap ispășitor, sprijinindu-se pe ceea ce René Girard numește „criteriile universale de selecție victimară", printre care sunt privilegiate „boala, nebunia, diformitățile genetice, mutilările accidentale și chiar infirmitățile în general[1]". Sălbăticia anumitor comentarii – „Pe cei ca ea trebuie să-i ardem de vii" – arată perfect cum condamnarea verbală se transformă rapid într-o incitare la ură și la o crimă ce nu mai pare a fi simbolică, ci reală.

Pentru câțiva participanți izolați, această reducere a inteligenței la fizic este însăși definiția prostiei:

---

1 *Le Bouc émissaire*, Le Livre de poche, 1982, p. 29

M.A.D., acum 1 an

De ce să te chinui să înveți pe cineva care nici nu se sinchisește să-și aprindă neuronii din creier Apropo, sunteți așa jalnici, în ciuda a ceea ce credeți, „nu sunt un sac de grăsime“ Știți, poți să te încadrezi în „norma“ fizică și să îi aperi pe cei care nu sunt acolo, în loc să îți bați joc de ei. Asta se cheamă inteligență, cuvânt pe care îl auzi deseori precedat de „duci lipsă de…“ Acestea fiind spuse, nu-mi mai pierd timpul, pupici!

lili beyer, acum 1 an

M.A.D. răspund cu puțină întârziere dar sunt perfect de acord cu tine comentariile sunt atât de josnice încât mi-e milă de aceste persoane care nu reușesc să califice comportamentul ci doar greutatea corporală bieți oameni care sunt atât de ignoranți în asemenea răutate.

severas rogue, acum 1 an

M.A.D. pe bune că ai dreptate în mod normal comentariile ar trebui să vorbească despre ce s-a întâmplat la cină și nu despre altceva oricum nu despre greutatea ei cei și cele care au comentat cu privire la greutatea ei sunt într-adevăr persoane lipsite de inteligență.

Chiar dacă folosesc limbajul lor, și nu pe al meu, acești comentatori izolați identifică net ce înseamnă prostia în epoca rețelelor de socializare: formularea de judecăți fără drept de apel, reducând viața la aparență și ridicând la rangul de norme de comunicare „un raport social între persoane, mediatizat prin imagini“, așa cum observase Guy Debord.

Lipsește de aici una dintre componentele despre care am vorbit mai devreme pentru a caracteriza rețelele de socializare: nevoia de celebritate pentru a exista. Dacă în spectacolul curajului de a ne preta să sărim în apa înghețată se găsește în stare embrionară, deseori ea se află la originea prezenței pe rețelele de socializare. Ce este de făcut pentru a ieși din masa de internauți? Este problema pe care trebuie să o rezolve toți aspiranții la notorietate. Soluția se găsește tot timpul într-un act spectacular. Am văzut că există unii care nu ezită să pună în pericol o persoană din anturajul apropiat lor, pentru a răspunde unei provocări. Uneori, sunt youtuberi care merg mult mai departe. Ca acel cuplu de tineri părinți americani care au turnat un filmuleț pentru a deveni celebri: femeia trăgea cu un pistol asupra soțului, la nivelul pieptului protejat cu o enciclopedie, prezumată a opri glonțul… „Pedro și cu mine vom înregistra probabil unul dintre cele mai periculoase video-uri făcute vreodată", avertizase cea care urma să tragă. S-a întâmplat ceea ce trebuia să se întâmple: în final, a fost condamnată la șase ani de închisoare pentru că își ucisese tovarășul cu o armă de foc… Apogeul prostiei, cum îl desemna doxa, era atins. Dar punem pariu că lucrurile nu se vor opri aici…

Cele trei componente ale prostiei pe internet pe care le-am enunțat au și multe alte aplicații decât cele ilustrate în acest articol. Dacă importanța lor constă în a ne furniza o definiție aproape endogenă a obiectului nostru de cercetare, dat flind faptul că survine chiar din interiorul solului care o fertilizează, o întrebare rămâne în suspensie: cine sunt cei care manifestă această prostie? Profilurile internauților sunt foarte succinte și este aproape imposibil de știut cine

sunt ei, care sunt originea lor socială, vârsta și, uneori, sexul. În aceste condiții, este dificil de determinat în fața cărui fel de prostie ne aflăm, dacă admitem că aceasta, precum plăcerea, diferă de la o vârstă la alta. Singurul lucru pe care îl putem deduce din exemplele pe care le-am examinat este că ortografia pe care o afișează aparține mai degrabă unor tineri al căror nivel de școlarizare nu este, fără doar și poate, dintre cele mai bune. Să risc oare să spun că este vorba despre prostie adolescentină? Am făcut-o deja.

LUMINI SHADOK

Este mai indicat să-ți mobilizezi inteligența pe prostii, decât să-ți mobilizezi prostia pe lucruri inteligente.

Deviză Shadok[1]

Multă vreme mi-am început cursurile de televiziune cu această deviză Shadok. Ea delimitează perfect miza analizei mass-media: în primul rând, producerea unei reflecții asupra unui subiect desconsiderat totuși de intelectuali, care se laudă vorbind despre el, fără să îl cunoască; apoi, dovedirea faptului că presupusa banalitate a obiectului nu lasă neapărat urme asupra discursurilor care încearcă să îl înțeleagă. Cu toate acestea, înainte de a face din maxima citată o mantră, este nevoie de o precizare. A admite că televiziunea se asimilează global prostiei înseamnă într-adevăr a da dreptate celor care o aseamănă unui coș de gunoi și, în același timp, mai înseamnă deschiderea unui domeniu de cercetări mult prea întins, un prea „vast program", cum ar fi spus de Gaulle. Dacă toate emisiunile sunt niște prostii, putem vorbi despre oricare dintre ele; conceptul de „prostie" are atunci o extindere atât de mare, încât nu-și mai găsește utilitatea. Să acceptăm deci maxima Shadok, nu ca pe un adevăr general, ci ca pe o încurajare spre a înțelege mai bine lucrurile.

Această deviză ne îndeamnă să pornim de la o primă diferență între prostii și prostie. Așa cum filosoful Vladimir Jankelevitch face distincția între „a fi rău" și „a face fapte rele[2]", trebuie să facem și noi diferența între prostia care caracterizează un individ prost și a spune prostii. Și dacă

---

1 *Shadok* este un serial de televiziune animat de mare succes în Franța, difuzat în perioada 1968–1974. (n. red.)

2 *L'Innocence et la Méchanceté*, Flammarion, col. Champs, 1986

toți sunt de acord cu privire la o definiție minimală a răutății, care ar constitui practic esența – „a întina, a murdări, a distruge[1]" –, nu la fel se întâmplă și în cazul prostiei. Conturarea acesteia nu poate decurge decât din utilizarea comunicării. Locutorul lambda (subiectul care vorbește) poate recunoaște că spune sau că a spus prostii.

Este cazul lui Laurent Wauquiez, președintele partidului Republicanii, care admite public că tot ceea ce proferează pe platourile de televiziune reprezintă numai prostii („bullshit"). Situația inversă este mai des întâlnită: interlocutorul, cititorul sau ascultătorul este cel care judecă, în forul lui interior sau în public, că ceea ce spune celălalt este o prostie.

O ultimă remarcă: prostia poate desemna atât un act („Ce prostie mai e și războiul!", spunea Jacques Prévert), cât și un „cuvânt inept" (conform dicționarului cultural Robert). În timp ce prostia, ca act, este judecată în raport cu o morală deontologică, cu contradicțiile pe care le induce sau cu consecințele sale, cea de a doua – asociată verbului „a spune prostii: a profera absurdități" – se sprijină pe o anumită idee de cunoaștere și de adevăr, ca în această definiție avansată de către filosoful Harry Frankfurt: „Vorbăria este inevitabilă ori de câte ori circumstanțele îl aduc pe un individ în situația de a aborda un subiect despre care nu știe nimic[2]".

F.J.

---

1 A. Van Reth și Michaël Fossel, *La Méchanceté*, Plon-France culture, 2014, p. 95

2 *De l'art de dire des conneries*, 10/18, 2006, p. 32

INTERNETUL: ÎNFRÂNGEREA INTELIGENȚEI?

Întâlnire cu **Howard Gardner**

Profesor de științe cognitive și științele educației
la Harvard Graduate School of Education,
teoretician al inteligențelor multiple

- ***Care credeți că sunt cele „trei virtuți" pe care presupuneți că internetul le amenință?***

  În anul 1999, am publicat un volum intitulat *Mintea disciplinată*. Acolo explicam că obiectivul principal al educației, dincolo de alfabetizare, este de a procura instrumentele – în special în disciplinele științifice – care să permită distingerea între ceea ce este adevărat și ceea ce nu este; judecarea a ceea ce este frumos în artă, în natură și în alte domenii și justificarea preferințelor; în fine, orientarea rațiunii și acțiunii proprii în domeniile morale și etice. Când am scris această carte, eram oarecum naiv: credeam că aceste virtuți tradiționale nu ridicau probleme. Am descoperit repede că mă înșelasem. Iar în deceniul care a urmat, mi-am revizuit propriul raționament deopotrivă în termeni de analiză filosofică (postmodernism, relativism) și de progres tehnologic (dezvoltarea noilor media digitale).

- ***În* Truth, Beauty and Goodness Reframed, *descrieți internetul ca fiind un „haos generalizat", „creând confuzie", într-o „cvasi-absență a reflecției". Problema constă în calitatea sau în cantitatea informațiilor disponibile de acum încolo?***

  În amândouă. Știm că indivizi copleșiți sau împovărați de prea multe informații, de prea multe alegeri ating un nivel de paralizie și întâmpină dificultăți în a lua decizii judicioase. Acest lucru se agravează atunci când o mare parte din informație este de calitate îndoielnică – cum se întâmplă în cazul a numeroase bloguri, media de socializare online, site-uri etc. Totuși, în cartea mea, concluziile asupra adevărului nu sunt dezolante. Într-adevăr, trăim într-o epocă în care putem înțelege mai bine ca oricând exact ceea ce se întâmplă – dacă suntem gata să ne acordăm timpul de a emite o judecată avizată.

  Să luăm un exemplu recent. În aprilie 2013, are loc un amplu atentat terorist în apropierea liniei de sosire a maratonului din Boston. Fiecare zi ne-a adus la cunoștință câte ceva mai mult despre ce s-a întâmplat și de ce, datorită urmelor lăsate de cei doi frați pe Facebook, Twitter și alte rețele de socializare. Acest lucru ar fi fost de neconceput înaintea erei media digitale. Desigur, mai există încă persoane care cred că nu cei doi frați au comis atentatul. Dar acești „negaționiști" funcționează în circuit închis, la fel ca aceia care continuă să susțină ca Barack Obama este în realitate un musulman născut în Africa.

- ***Multiplicitatea punctelor de vedere mai mult sau mai puțin fiabile oferite de internet favorizează un relativism excesiv pe care îl criticați, dar nu cumva aceste puncte***

de vedere încurajează și îndoiala sistematică, un bun prețios pentru demersul științific?

Da, sunt de acord că internetul repune în discuție noțiunea unui singur adevăr autorizat. Când eram tânăr, erau foarte puține mijloace media audiovizuale, iar când toate povesteau același lucru, cu toții credeam că spuseseră adevărul. În ziua de astăzi, suntem mai sceptici – vedeți, de exemplu, conștientizarea că nu au fost niciodată arme de distrugere în masă în Irak, deși „mass-media tradițională" a insistat să ne facă să credem acest lucru. Deci, da, îndoiala are meritele ei.

Însă nu este bine când îndoiala duce la scepticism general. Și, cum spuneam mai devreme, dacă suntem gata să dăm dovadă de zel, suntem și mai mult ca niciodată înclinați să descoperim adevărul – fie că este vorba despre istorie, despre politică sau știință. De exemplu, fraudele științifice sunt de acum revelate în mod regulat, deși ar fi fost mult mai greu de detectat într-o epocă pre-digitală.

- ***Sunteți recunoscut pentru teoria dumneavoastră cu privire la inteligențele multiple. Considerați că internetul afectează vreuna dintre ele, în bine sau în rău? Și credeți că netul poate constitui vectorul unui nou tip de inteligență, nu multiplă, ci colectivă?***

Ca regulă generală, eu cred că noile mijloace media digitale sunt minunate pentru inteligențele multiple. Există în ziua de astăzi aplicații, jocuri și programe educative capabile să mobilizeze un ansamblu de inteligențe care lucrează împreună, într-un mod inedit și convingător. Nu văd nici un inconvenient în această viziune pluralistă a inteligenței. Totuși, inteligența reflectă creierul uman și, desigur, creierul uman evoluează foarte lent,

la o scară de mii de ani, nu din cauza tehnologiilor, care nu au decât câțiva ani sau câteva decenii de existență. Nu aș subscrie deci la ideea unei „inteligențe digitale". Pe de altă parte, nu se pune problema ca noile tehnologii să implice un „ratio de inteligențe" diferite, așa cum ar fi spus Marshall McLuhan. Astfel, de exemplu, nu avem în online aceeași „informație interpersonală" pe care am avea-o conversând sau interacționând cu cineva între patru ochi.

Grupuri din toate timpurile au prețuit dezbaterile și controversele. „Corul grecesc" are o istorie de mii de ani. Însă aș vrea să insist asupra faptului că grupurile pot prezenta o inteligență colectivă, dar și o prostie colectivă. Așa cum am înțeles în urmă cu un secol, împreună cu critici precum Georges Sorel sau Elias Canetti, mulțimile pot fi, în egală măsură, distructive și constructive. În plus, știm cu toții astăzi că societățile și instituțiile pot manipula notele și clasamentele online – prin urmare, nu numai „oamenii" se exprimă, ci și cei care sunt plătiți pentru a promova anumite opinii sau experiențe. Este interesant și instructiv să cunoaștem numărul de like-uri – însă, personal, sunt mult interesat de CALITATEA unei judecăți și de ÎNȚELEPCIUNEA individului care o emite. Cantitatea nu este același lucru cu calitatea!

- ***Atunci când regretați foarte mult că adevărul, frumusețea și bunătatea sunt repuse excesiv în discuție, preocuparea dumneavoastră principală nu este cumva diluția sau dispariția autorității?***

Nu am nici un pic de răbdare pentru autoritatea afirmată pur și simplu. Nu îmi pasă de diplome, nici de vârstă. Însă mă preocupă mult cunoștințele, judecata și dacă se gândește înainte de a apăra propriul punct

de vedere, dacă suntem gata să admitem că am greșit în privința unor contraargumente. Asta îmi amintește o glumă de demult: „Pe internet, nimeni nu știe că ești un câine". Dacă putem substitui autoritatea decretată cu autoritatea meritată sau demonstrată, atunci sunt, fără îndoială, partizanul autorității.

- ***Explicați că este indispensabil să învățăm pe tot parcursul întregii vieți. Însă de ce acest lucru ar duce la un consens cu privire la adevăr, bine și bun, în locul sensibilităților mereu mai personale și, prin urmare, relativiste? Nu ne-am îndoi și mai mult?***

  Este o întrebare interesantă. Depinde. În anumite domenii, mai multe cunoștințe ar putea duce la mai puțină certitudine. Propria mea cunoaștere cu privire la personalitatea umană a devenit, în mod sigur, mai complexă de-a lungul anilor. Când evaluez lucrările studenților mei, cu privire la un subiect pe care îl cunosc bine, sunt mult mai sigur de judecățile mele. Îi ascultăm astăzi pe meteorologi mai mult decât o făceam în urmă cu 50 de ani. În alte domenii, o cunoaștere mai amplă duce la o certitudine mai mare. Așadar, este important să reflectăm la ce domenii ne gândim și pe ce bază. În cartea mea, când scriu despre frumusețe, evoc exact argumentul pe care l-ați adus dumneavoastră. Nu există nici un motiv pentru ca judecata noastră asupra frumuseții să rămână fixă, nici ca aceasta să coincidă neapărat cu a altora. *De gustibus non est disputandum* („Gusturile nu se discută."). Dar când vine vorba de alte virtuți, lucrurile stau diferit. Dacă nu există o anumită convergență asupra a ceea ce este adevărat, fals și nesigur și dacă nu există îndreptare spre aceeași direcție, în sânul și între culturi,

asupra a ceea ce este moral sau etic și ceea ce nu este, nu putem avea o societate care să dăinuie.

De fapt, în practică, aproape toată lumea acționează ca și cum ar crede că era posibil un consens mai bun asupra adevărului și moralității. Numai filosofii și autorii în științe umane în general vor, din diverse motive, ca aceste concepte să explodeze. Însă așteaptă tot timpul de la copiii lor să spună adevărul și să se comporte într-un anumit fel, și nu în altul.

Interviu realizat de
Jean-François Marmion

PROSTIE ȘI POST-ADEVĂR

Sebastian Dieguez

Neuropsiholog și cercetător
în cadrul Laboratorului pentru
Științe Cognitive și Neurologice
al Universității din Fribourg

ASSURANCE

Ne afundăm din ce în ce mai mult în prostie? Dacă ne uităm la cum se dezvoltă unii dintre contemporanii noștri, suntem îndreptățiți să ne punem această întrebare. Oameni aparent instruiți și capabili să se informeze liber resping astăzi recomandările științifice cu privire la vaccinuri și la schimbări climatice, se hrănesc cu „teorii ale complotului" fantaste, votează în voioșie niște capete seci și subscriu la proiecte stupide, se indignează din cauza unor prostii lipsite de interes, se pasionează de capricii extravagante fără viitor, iar unii chiar au hotărât ca pe viitor, pentru ei, Pământul să fie plat, orice s-ar spune. Pe fondul tensiunilor diplomatice, al terorismului și al nesfârșitelor războaie, al distrugerii metodice a mediului și al unei economii de pe urma căreia nu profită decât o mână de indivizi – despre care nimic nu indică, de altfel, că ar fi deosebit de inteligenți –, epoca noastră pare în întregime sortită triumfului prostiei[1]. Participând la acest naufragiu intelectual, minți care se cred luminate vin cu explicații de-a gata: este vina americanilor, a societății, a pesticidelor, a glucidelor, a glutenului, a perturbatorilor endocrini, a stângii, a dreptei, a elitelor, a oamenilor de rând,

[1] A. Farrachi, *Le Triomphe de la bêtise*, Actes Sud, 2018

a străinilor, a genelor lor defectuoase, a acestor profesori puturoși și a pedagogilor-ideologi, a tabletelor, a ecranelor și a undelor care ne deteriorează creierul…

Și dacă, în fond, toate astea nu ar fi decât *bullshit*?

Bullshit și post-adevăr

Nu că prostia nu există și că starea lucrurilor nu este alarmantă. Avansez mai degrabă ideea că ceea ce pare a fi o scădere globalizată a inteligenței se înțelege mai bine dacă o interpretăm ca pe o sporire a *bullshit*-ului[1]. De fapt, prostia nu este – sau nu este numai – contrariul inteligenței. Putem fi foarte inteligenți și foarte proști: e suficient, pentru a te convinge, să pui un intelectual de orice fel într-un post politic și să-l încurajezi în calitate de expert să vorbească despre un subiect pe care nu îl cunoaște. Ceea ce va produce el atunci se numește *bullshit*.

Potrivit celebrei analize pe care ne-o furnizează filosoful Harry Frankfurt[2], esența *bullshit*-ului este o indiferență cu privire la adevăr. Contrar mincinosului, care trebuie să țină mereu adevărul sub ochi, pentru a-l denatura sau a-l disimula, *bullshitter*-ului nu-i pasă. Bate câmpii cu privire la tot ce îi trece prin cap, dacă e în folosul lui, fără să se sinchisească vreun pic de veracitatea sau de falsitatea celor afirmate de el. Se prostește cu bucurie și, pentru a se comporta astfel, dispune de strategii multiple: te aburește, dă indicații și informații false, schimbă subiectul, susține

1 S. Dieguez, *Total Bullshit! Au cœur de la post-vérité*, Puf, 2018
2 H. Frankfurt, *On Bullshit*, Princeton University Press, 2005

obscurantismul, lirismul, solemnitatea afectată, folosește limba de lemn, discursuri găunoase, își bate joc de tine… Indiferent de modul în care o face sau de contextul în care se exprimă, *bullshitter*-ul, spune Frankfurt, caută să „scape" ieftin, comportându-se ca și cum spunea ceva, în timp ce nu zice nimic, în sensul în care nu ne transmite nici o informație pertinentă. *Bullshit*-ul este, așadar, o formă de camuflaj epistemic: se preface că aduce o contribuție discuției, obstrucționând, de fapt, buna desfășurare a acesteia. Pe scurt, este opusul progresului discursiv.

Dar de ce tolerăm un astfel de parazit intelectual? Până la urmă, mincinosul, atunci când este demascat, se trezește în general că este respins de societate, disprețuit și dezaprobat; în schimb, *bullshitter*-ul pare să scape complet nepedepsit. Frankfurt lăsa această întrebare deschisă, „cu titlu de exercițiu pentru cititor", însă se pare că anumite dispoziții psihologice cuplate la factori sociali și culturali specifici permit explicarea acestui fenomen curios. Pe de-o parte, ne arătăm excesiv de îngăduitori față de *bullshit*: dacă cineva spune o prostie, primul nostru reflex este acela de a încerca să găsim un sens în discursul său, de a deduce în ce constă pertinența lui în situația dată și nevoia de a-i furniza o interpretare care să satisfacă această nevoie de noimă. De multe ori, cei care îndură *bullshit-ul* fac o mare parte din treaba *bullshitter*-ilor. Pe de altă parte, *bullshit*-ul poate profita, de asemenea, de o anume cultură ambientală: dacă aplombul, siguranța de sine, autenticitatea și sinceritatea sunt puse în valoare mai mult decât simplul fapt de a spune ceva clar și corect, atunci *bullshit*-ul nu numai că va trece neobservat, dar va putea prospera. De altfel, Frankfurt

conchidea analiza cu aceste cuvinte: „sinceritatea însăși este *bullshit*". A vorbi „din inimă", a se exprima cu „entuziasm și pasiune", a arăta că „ce-i în gușă și-n căpușă", a sta de vorbă „de la om la om", a fi „cușer" și „a spune franc", pe drept cuvânt, ar fi valori contemporane mult prea puse în lumină, față de rigoare, prudență, precizie și exactitate, ba chiar le-ar putea înlocui.

Cu locutori „sinceri și autentici" și cu receptori „îngăduitori", ale căror respective roluri pot cu ușurință și în mod regulat să se schimbe, care la fiecare cuvânt rostit într-o conversație întăresc și propagă structura ambiantă care se pretează la acest tip de interacțiune, condițiile par întrunite pentru ca o masă critică de *bullshit* să fie atinsă în discursul public. Dacă această analiză este corectă, se pare că dispunem de o explicație pentru instaurarea „post-adevărului", definit de dicționarele Oxford – care au făcut din el „cuvântul anului" 2016 – drept un adjectiv ce desemnează „circumstanțe în care faptele obiective au mai puțină influență în formarea opiniei publice decât apelul la emoție și la convingerile personale[1]".

Corolarul imediat al unei asemenea situații ar fi că oricine nu e de acord cu părerea noastră greșește *de facto*, încearcă să ne manipuleze, este profund imoral și nu ne respectă credințele, care reprezintă adevărul nostru. De unde o polarizare a dezbaterii, fiecare căutând să își apere și să își impună punctul de vedere, discreditând pe măsură opinia celuilalt, semnalându-și astfel în modul cel mai vizibil cu putință integritatea, determinarea și virtuțile morale,

[1] https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016

chiar și în sânul propriei „tabere“. În acest proces infernal, evident, adevărul, faptele, ceea ce sunt de fapt lucrurile, ceea ce este într-adevăr cazul sau nu devin concepte subsidiare în întregime, ba chiar de-a dreptul suspecte.

Un observator imparțial, văzând o asemenea dinamică a lucrurilor, nu ar avea altă posibilitate decât să se întrebe dacă, în fond, toate acestea nu sunt un pic stupide. *Bullshit*, post-adevăr, fapte alternative, *fake news* și alte teorii ale complotului sunt pur și simplu noile denumiri pe care le dăm prostiei?

Principii ale prostiei contemporane

De fapt, traducerea franceză a *bullshit*-ului frankfurtian a optat pentru termenul „prostie“: *bullshitter* ar fi „arta de a spune prostii“. Din nefericire, cuvântul „prostie“ suferă aici de o ambiguitate care nu face dreptate noțiunii de *bullshit*, în sensul filosofic care îi este acordat de acum încolo. Fără a merge prea departe în considerații semantice, se pare că „prostia“ acoperă, în funcție de contexte, deopotrivă minciuna, imbecilitatea, bătaia de joc, ignoranța și inepția. Domeniul este așadar prea vast pentru a spera să extragem de aici o înțelegere fină a problematicilor în joc privitoare la post-adevăr. Pe de altă parte, termenul „prostie“ are și avantajul de a atrage atenția asupra rolului pe care îl joacă nerozia în raportul nostru actual cu chestiunea legată de adevăr. Pentru ceea ce ne preocupă aici, am putea considera drept echivalenți în sens larg termenii „stupiditate“, „tâmpenie“, „neghiobie“, „imbecilitate“ și „prostie“, dar, așa cum am spus mai sus, vom avea grijă să îi distingem de simpla lipsă de inteligență. Se pare că, de fapt, este nevoie un anumit grad

de inteligență pentru a produce tipul de prostie care caracterizează post-adevărul: a inventa, a apăra și a propaga prostii necesită, în realitate, resurse cognitive considerabile și chiar dispozitive mentale care consumă multă energie cerebrală.

Prin urmare, putem fi foarte inteligenți, putem dispune de un mare număr de cunoștințe, putem lupta cu ferocitate împotriva erorii și a falsului (ale celorlalți, bineînțeles), rămânând pe tot parcursul foarte proști. De ce? Pentru că prostul poate acționa fără un scop precis și fără să știe care este justa valoare a adevărului și a cunoașterii, fără să înțeleagă realmente ce anume implică să cunoști ceva, fără să aibă habar să își folosească cunoștințele cu discernământ, fără să fie preocupat de normele și de metodele care permit să cunoști adevărul, fără să fie interesat de motivele care fac ca aceste reguli și metode să fie cele bune și fără să știe cum să-și transmită corect cunoștințele, nici de ce anume ar trebui să le transmită fără greșeală[1]. Acest tip de cretin ilustrează ceea ce Robert Musil numea „prostie inteligentă" și ceea ce Kant considera un defect de judecată, din păcate incurabil în opinia sa. Din punct de vedere structural, această formă de prostie inteligentă nu are altă ieșire decât să producă *bullshit*, întrucât concepția despre adevăr și despre cunoaștere care o motivează este intrinsec disfuncțională.

Într-un anumit sens, este ca și cum post-adevărul ar consta în recrutarea și exploatarea inteligenței umane, în

[1] P. Engel, „The epistemology of stupidity", în M.A. Fernández Vargas (ed.), *Performance Epistemology: Foundations and Applications*, Oxford University Press, pp. 196–223, 2016

scopul de a o face să producă și să accepte forme optimale de prostie. În cele ce urmează, propun trei factori proprii prostiei contemporane, care laolaltă sunt susceptibili de a explica apariția bruscă a *bullshit*-ului la scară largă, stabilizând pe termen nedeterminat sistemul de imbecilitate generalizată căruia îi spunem „post-adevăr". Pentru a avansa rapid, am putea desemna acești factori prin termenii de „narcisism", „auto-orbire" și „revendicare" și putem deja vedea clar cum interacțiunile dintre ei îi pot întări reciproc. Voi spune ulterior câteva cuvinte despre consecințele etice care rezultă de aici, înainte de a trage o concluzie, din păcate prea sumară, asupra posibilei evoluții a post-adevărului și a mijloacelor prin care putem să-i facem față.

Pasiunea pentru unul și același lucru

În analiza sa pătrunzătoare asupra prostiei, Alain Roger ajunge la concluzia că nu este vorba despre un deficit de raționalitate, ci, din contră, despre un exces de logică[1]. Prostia ar fi pasiunea tautologică pentru același lucru: „un ban e un ban", „orice-am spune, religia tot religie rămâne", „nu sunt mai prost decât ceilalți"… Iată prostia gol-goluță, în grotescul ei principiu de identitate „A=A", care nu spune nimic altceva decât ceea ce s-a spus și s-a gândit deja. Suficiența în stare pură, pe scurt: spun ceea ce gândesc și gândesc ceea ce spun, pentru simplul motiv că îl spun și îl gândesc. Și dacă nu sunt de acord cu ceva, este clar dovada că acel lucru este

[1] A. Roger, *Bréviaire de la bêtise*, Gallimard, 2008; vezi și M. Adam, *Essai sur la bêtise*, La Table Ronde, 2004

fals sau că nu mă privește. Foarte ușor de înțeles este doar ceea ce „îmi vorbește" și îmi scoate deja în relief gusturile și înclinațiile. A repune în discuție acest subiect este *de facto* o ofensă, căci numai un dușman ar putea să nu-mi împărtășească întru totul părerile.

„Este părerea mea și o împărtășesc" – paradigmă ridicolă a prostiei, care ar fi oarecum amuzantă, numai că noțiunea de „a împărtăși" capătă astăzi o conotație literală care te duce la disperare, în măsura în care efectiv prostia se „distribuie" și se „follow" de acum mult mai ușor și mai repede ca niciodată.

În prostia tautologică, rațiunea este ca prinsă în capcană și nu mai există altceva decât repetiție și satisfacție de sine, o subiectivitate triumfătoare și creatoare de locuri comune, de idei preconcepute și de banalități. Să mergem mai departe: un enunț tautologic, bazat pe principiul identității A=A, este, fără îndoială, lipsit de orice substanță, dar are această proprietate de a deveni instantaneu performativ. „Putem spune că, orice-ar fi, un evreu va fi mereu un evreu" e, într-adevăr, o afirmație absolut stupidă, care nu se bazează pe nici un argument, dar exact „așa stau lucrurile" și „cam asta-i tot". „Noi ne ascultăm clienții" este, de asemenea, o idioțenie de o prostie abisală care funcționează în același registru al *bullshit*-ului în stare aproape pură[1], dar care nu este lipsită de efect: o astfel de frază produce iluzia că, de fapt, o asemenea companie efectiv „își ascultă clienții", că ia deci foarte în serios bunăstarea lor și se angajează ca aceștia

[1] L. Penny, *Your Call is Important to Us: the Truth About Bullshit*, Three Rivers Press, 2005

să fie satisfăcuți pe deplin. Este suficient să spui literalmente așa ceva și *bullshit*-ul devine prin urmare eficient doar prin forța caracterului său asertiv. În fapt, nimic nu a fost rezolvat, desigur, dar exact acest lucru trebuia să se întâmple.

Așadar, prostia este o reducere constantă la același lucru sau la sine[1], de unde permanenta referire la exemple personale, la „mărturii", la „experiență", la „trăit", la „simțit". Autenticitatea, subiectivitatea și sinceritatea nu numai că sunt suficiente, însă îi și permit cretinului să se umfle în pene satisfăcut: el crede că știe despre vorbește, când, de fapt, în realitate, nu are decât această unică convingere care se regăsește în toate vorbele lui, fără să poată concepe măcar că niște ajutoare din exterior îndreptate spre această singură credință a sa l-ar putea eventual orienta, corecta sau – să visăm un pic – l-ar putea face să-și schimbe părerea. Nu e vorba că prostul nu este capabil să-și dea singur apă la moară, dacă este nevoie: pentru a face acest lucru, beneficiază de biasul de confirmare – această forță magnetică care îi permite să se întărească în părerile sale, în orice fel de circumstanțe, și care îl va ajuta să găsească actele ce îi lipsesc de la dosar, neglijând permanent sau reinterpretând meticulos orice îi contrazice opiniile[2].

Prostie, lene intelectuală, autocomplezență și narcisism par a fi astfel consubstanțiale și converg spre triumful intuiției. Opinia mea și reacția pe care o am sunt cele bune, pentru că îmi aparțin. Cel care nu dă suficientă dovadă de

---

1 B. Cannone, *La Bêtise s'améliore*, Pocket, 2016

2 R. Nickerson, „Confirmation bias: a ubiquitous phenomenon in many guises", în *Review of General Psychology*, 2, pp. 175–220, 1998

„sinceritate", „autenticitate", de aplomb și de convingere se va discredita imediat. Ar putea foarte bine să fie atent la adevăr, să caute precizia, să dea dovadă de rigoare, căci nu putem pur și simplu să avem încredere în cineva care nu pare să vorbească „din adâncul inimii sale", dar care expune în mod laborios fapte și se gândește la înlănțuirea lor logică. Aici se află, fără discuție, unul dintre resorturile principale ale populismului, ceea ce explică de ce putem susține și alege fără probleme un mincinos patentat, din moment ce e „de-ai noștri", iarăși acest stupid principiu al identității, aplicat însă la scară globală[1].

Încă o dată, aceste mecanisme ale prostiei au puțin de a face cu inteligența[2]. Este foarte posibil ca oamenii să devină, la nivel colectiv, din ce în ce mai proști, fără ca nivelul de inteligență generală să scadă vreun pic. Din contră, inteligența este solicitată foarte mult pentru a susține un sistem atât de prost, în special prin implementarea unei epistemologii personale[3], care nu este nimic altceva decât credința, întreținută cu măiestrie, că acțiunea de a cunoaște devine astfel o chestiune de intuiție, că ceva este adevărat și că știm că este adevărat din clipa în care am decretat pur și simplu acest lucru, că suntem „intim convinși" de ce spunem și e mai bine dacă am făcut din această convingere o „valoare" care ne definește.

---

1 O. Hahl, M. Kim și E.W.Z. Sivan, „The authentic appeal of the lying demagogue: proclaiming the deeper truth about political illegitimacy", în *American Sociological Review*, 83, pp. 1–33, 2018

2 K. Stanovitch, „Rationality, intelligence, and levels of analysis in cognitive science: is dysrationalia possible?", în R. Sternberg (ed.), *Why smart people can be so stupid*, Yale University Press, pp. 124–158, 2002

3 B. Hofer și P. Pintrich (ed.), *Personal Epistemology: the Psychology of Beliefs about Knowledge and Knowing*, Lawrence Erlbaum Associates, 2002

Dar sunt prost!

Totuși, prostia nu ar mai fi prostie dacă s-ar putea autodesemna ca atare. Din păcate, imbecilul, dat fiind că este imbecil, nu dispune de resurse mentale care i-ar permite să-și dea seama de propria imbecilitate. Aici dăm de un unghi mort epistemic, care frizează tragismul: prostia este așadar departe de a fi proastă, în sensul în care își cunoaște interesele și știe cum să se protejeze împotriva agresiunilor raționalității.

Închis cum este în principiul identității sale, prostul se privează *de facto* de capacitatea de a vedea altfel lucrurile, adică din punctul de vedere al unui individ care nu ar fi el, inclusiv și în special cineva care ar ști mai mult decât el[1]. Este ceea ce psihologii numesc efectul Dunning-Kruger, după numele autorilor care l-au documentat[2]: o persoană incompetentă într-un domeniu dat va avea în mod evident performanțe dezastruoase în această sferă de activitate și, în plus, lăsată să aprecieze singură, nu își va da seama de propria nulitate și își va supraestima rezultatele. Expertiza în orice este însoțită într-adevăr de o cunoaștere fină a ceea ce constituie această experiență, câștigată prin luptă îndelungată, sub jugul penibil al muncii asidue și al constantei puneri în discuție. Adevăratul expert are conștiința de a fi un specialist și, cunoscându-și bine subiectul, va fi, de

---

1 Să reținem că este la fel, adică foarte dificil, pentru o persoană inteligentă și rațională să își imagineze cum poate fi universul mental al unui prost, un fenomen cunoscut uneori sub denumirea de „blestemul cunoașterii", S. Birchet, P. Bloom, „The curse of knowledge in reasoning about false beliefs", în *Psychological Science*, 18, pp. 382–386, 2007

2 D. Dunning, „The Dunning-Kruger effect: on being ignorant of one's own ignorance", în *Advances in Experimental Social Psychology*, 44, pp. 247–296, 2011

asemenea, la curent cu ceea ce nu știe și cu ceea ce mai are de învățat: așadar își cunoaște limitele, iar studiile arată că persoanele cu adevărat competente își subestimează ușor competențele. În schimb, prostul nu are nici cel mai mic mugur de idee despre ceea ce i-ar da prilejul să fie mai puțin prost. De altfel, el nici nu știe că e prost, pentru că nu este nimic de știut ca să fii prost. Ne-ar plăcea să spunem că asta e problema lui, însă, în realitate, această problemă devine în fapt și a celorlalți, în măsura în care prostul, neștiind că e prost, nu este altfel perturbat de prostia sa și nici nu se sfiește, în mod sigur, să o impună anturajului său și uneori dincolo de acesta.

Așadar, nu (doar) din pură răutate se optează pentru o epistemologie calibrată pe subiectivitate, intuiție, „autenticitate" și „sinceritate". Este și un mijloc foarte sigur de a nu fi prins niciodată pe picior greșit și chiar de a disimula propria prostie față de propria persoană. Blocat în mod stupid în sinele inviolabil, imunizat împotriva celei mai mici descoperiri care i-ar putea altera prostia, imbecilul ajunge nu numai foarte rapid să nu-și mai detecteze, recunoască și identifice propria prostie, dar, ceea ce este și mai rău, va investi chiar și întreaga sa inteligență, care nu va mai servi la evaluarea calității informațiilor și la validitatea convingerilor sale, pentru a determina dacă acestea se aliniază sau nu preferințelor anterioare și pentru a discredita tot ceea ce nu are șansa să îi convină. Spiritul prostiei trudește neostoit în apărarea sa și în a nimănui altcuiva.

Această particularitate dăunătoare a prostiei are consecințe. Așa cum am văzut, nu numai că prostia este invizibilă în fața ei înseși – pentru că imbecilul este incapabil să

realizeze că este un imbecil și astfel ajunge să își supraevalueze competențele –, dar acest lucru conduce obligatoriu la denigrarea inteligenței veritabile (căreia i-ar simți puternic lipsa, dacă ar recunoaște-o ca atare) și, prin urmare, la consolidarea constantă a propriei prostii. Cel care dispune de credințe adevărate și de informații corecte nu are, în fond, decât un singur lucru de spus, și anume adevărul. Dimpotrivă, imbecilul are la dispoziție un stoc infinit de prostii, de vreme ce nu există decât un singur mod de a te afla în eroare. Pe măsură ce cretinii se simt abilitați să-și dea cu părerea despre câte-n lună și-n stele și dispun de mijloace economice și eficace de a proceda astfel, este clar că timpul necesar pentru corectarea tuturor acestor prostii le va lipsi crunt celor care posedă metode fiabile pentru a accede la adevăr. Este ceea ce numim „principiul asimetriei *bullshit*-ului“[1]: *bullshit*-ul are productibilitate pe scară largă, din partea oricui și cu cheltuieli minime, în vreme ce persoanele apte și determinate să-l demonteze sunt puține la număr și trebuie să depună un efort considerabil în acest sens.

Prostia se deghizează

Așadar, prostia se caracterizează prin forme de narcisism și orbire emoțională, care se fortifică reciproc și contribuie astfel la înlesnirea propagării acesteia în rândurile populației. Ea beneficiază mereu de aplombul care semnalează excesul de încredere în sine a cretinului, care îi va doborî obligatoriu orice formă de manifestare a prudenței și a rigorii, într-un

1 http://ordrespontane.blogspot.ch/2014/07/brandolinis-law.html

mediu în care este larg acceptat faptul că întreaga cunoaștere este mai mult o chestiune de intuiție și de „sinceritate". Pe scurt, cel care va vorbi mai tare, cu mai multă „convingere" și „pasiune", va trece drept cineva care are cele mai multe lucruri de spus și va fi ascultat mai cu atenție.

Totuși, prostiile nu sunt egale între ele. Competiția este acerbă în acest domeniu și chiar și imbecilii trebuie să găsească modalitatea de a se diferenția în raport cu ceilalți tâmpiți. Așa apare fenomenul cel mai tulburător cu prostia: încearcă să treacă drept inteligență. Sigur de ceea ce face, prostul își prezintă prostiile ca pe niște perle de înțelepciune, observații inedite ale unei profunzimi nemaivăzute, fructul unei reflecții intense și ține evident și musai să fie luat foarte în serios. Una dintre găselnițele sale este raționamentul-fantomă: decât să gândească cu adevărat, pentru a izbuti să ajungă la o concluzie, el pornește în sens invers, dinspre concluzie, pentru a meșteri „raționamentul" care îi va permite fără putință de eroare să preia controlul. „Prostia constă în nevoia de a trage o concluzie", spunea Flaubert. Fără îndoială, dar ea consistă și în faptul – ca la tovarășii Bouvard și Pécuchet – de a-și închipui că a ajuns la concluzie prin mijloace adecvate[1]. În mod straniu, procedeul funcționează deseori și astfel cel din urmă impostor poate trece drept un mic geniu, un titan al filosofiei sau o persoană de mare valoare în neuroștiințe.

Așa cum pseudo-științele îmbracă straiele științei disprețuind-o, la fel cum știrile false se prezintă drept informații

[1] S. Dieguez, „Qu'est-ce que la bêtise?", în *Cerveau & Psycho*, 70, pp. 84–90, 2015

fiabile și verificate huiduind presa „oficială“ și precum „teoriile complotului“ încearcă să se dea drept investigații riguroase și preocupate de a aduce adevărul la lumină, fără însă a depune vreodată cel mai mic efort în acest sens, la fel și prostia nu poate supraviețui și prospera decât dacă ia înfățișarea celor mai mari dușmani ai ei: adică rațiunea, cunoașterea și adevărul[1]. Acest lucru necesită un talent mimetic, mai exact, trebuie ca „raționamentul“ produs de prost să semene totuși cu un veritabil exercițiu de gândire și mai ales – acesta fiind scopul – să permită menținerea și răspândirea ideii pe care ne-o facem despre el, fie aceea că avem de-a face cu o persoană de o moralitate ireproșabilă, sau cu un sfidător căruia nu îi este frică să spună ce gândește, ori cu un intelectual pe care „nu îl învățăm noi ce și cum“, sau cel mai adesea, toate trei la un loc. Dezgolit, acest comportament nu reprezintă altceva decât ifose și snobism.

Prostia operează deci prin parazitism mimetic: ea exploatează integritatea morală și așteptările legate de produsele autentice ale rațiunii umane, procedează prin pseudoraționalitate[2]. Iată ce necesită o anumită formă de inteligență, cum remarca Robert Musil, pentru care prostia era „mai puțin o lipsă de inteligență, cât o abdicare a acesteia, în fața sarcinilor pe care susține că le duce la bun sfârșit“ și o „dizarmonie între aprecierile subiective ale sentimentului

---

1 S. Blancke, M. Boudry, M. Pigliucci, „Why do irrational beliefs mimic science? The cultural evolution of pseudoscience“, în *Theoria*, 83, pp. 78–97, 2017

2 A. Piper, „Pseudorationality“, în B. McLaughlin și A. Rorty (ed.), *Perspectives on Self-Deception*, University of California Press, pp. 173–197, 1988

și o judecată capabilă să le modereze[1]". Când nu avem nimic interesant de spus, ne rămâne, din nefericire, posibilitatea de a imita aparența superficială a unui lucru interesant de spus. Iar dacă acest demers devine norma într-o societate dată, putem efectiv vorbi despre „post-adevăr".

Prost și rău (și conectat)

Așadar, post-adevărul se hrănește cu agenți individuali, ale căror convingeri și comportamente sunt acționate prin raportare la cunoaștere, bazată pe recursul la intuiție și la sentiment – o formă de prostie caracterizată prin orbire emoțională, care face imposibilă punerea sa în discuție, dar care se străduiește să semene cu o preocupare rațională, onestă și pertinentă pentru adevăr. Din acest punct de vedere foarte general, reiese că *bullshit*-ul, știrile false (*fake news*), teoriile complotului, „faptele alternative", ca și „partajarea" lor intempestivă sunt manifestări contemporane și exacerbate ale bătrânei, tradiționalei și eternei prostii. Nu e o mare surpriză: fiecare va putea constata – cu excepția proștilor, bineînțeles – că „post-adevărul" acoperă în definitiv o gamă a naibii de largă de prostii.

Nu ne rămâne decât să analizăm unele dintre manifestări și consecințe. Am văzut că prostia implică o uzurpare a domeniului intelectual, însă acest lucru nu ar fi în fond atât de grav, dacă prostia nu ar năpădi și domeniul eticii. „Prostul se face vinovat de nerespectarea adevărului", spune filosoful Pascal Engel. Carența sa în virtuți intelectuale are

[1] R. Musil, *Despre prostie*, 1937

drept consecință un viciu moral. Mai rău, „mintea sclipitoare", pe scurt, *bulshitter*-ul, este cel care pretinde că respectă valorile spirituale, dă impresia că îl preocupă adevărul și că dă dovadă de rațiune, dar, în realitate, nu face decât să maimuțărească aceste calități, pentru a fuziona cu un mediu, în scopul de a trece drept intelectual sau, pur și simplu, de a străluci în societate fără multă osteneală. O persoană cu puțină minte, ca să spunem așa, poate foarte bine să respecte adevărul și acel tip de inteligență care conduce la el. *Bulshitter*-ul, snobul, vanitosul și prostul o disprețuiesc și o exploatează, nu din purtare de grijă pentru adevăr ca atare, ci din grijă față de sine. Astfel, pagubele pe care le produce prostia sunt infinite, de la simplul nătărău care vrea să te dea gata crezând că spune lucruri noi și interesante sau chiar o idee radicală și extraordinar de cutezătoare până la fariseism, acest mod de a practica virtutea doar de dragul de a fi virtuos și de a face cunoscut acest lucru, al cărui corolar este indignarea demonstrativă, care constă în a se indigna împotriva a ceva doar ca să se indigneze și de a arăta că se indignează – un fenomen foarte contemporan, care a fost numit grandilocvență morală[1].

Dat fiind caracterul unei aserțiuni sau al alteia ori al unui eveniment, prostul vorbește imediat de rău, pentru a-și face simțite și pentru a-și manifesta dezaprobarea, respingerea, indignarea, furia… doar pentru că a hotărât că

[1] J. Tosi și B. Warmke, „Moral grandstanding", în *Philosophy and Public Affairs*, 44, pp. 197–217, 2016; Crockett, M., „Moral outrage in the digital age", în *Nature Human Behaviour*, 1, pp. 769–771, 2017

asta este ceea ce trebuie să facă și că ar fi de folos să o facă, având grijă să afle cât mai multă lume, în măsura în care acest lucru îl ajută să se definească în calitate de individ. Această atitudine induce un mecanism de auto-polarizare, pentru că numărul și motivele unei astfel de indignări necesită o vigilență neîncetată și favorizează o ascensiune exagerată, vizând distingerea într-un mediu prostesc, din ce în ce mai competitiv. De unde și trollii, intrigile, zvonurile, „ciocnirile" și „buzz"-urile imbecile, care trebuie, de acum înainte, să lupte unele împotriva celorlalte, pentru a obține favoarea „click"-ului unui public propulsat într-o cursă de o absurditate din ce în ce mai mare, vizând doar să promoveze nerozia zilei.

Pagubele pe care le produce prostia sunt infinite.

Dincolo de daunele specifice pe care fiecare ciclu al prostiei e în stare să le producă țintelor sale, trebuie pus în evidență mai ales faptul că efectul general al *bullshit*-ului, al *fake news*, al „faptelor alternative" și al post-adevărului care le încadrează nu înseamnă, propriu-zis, inducerea unor convingeri false. Acesta era rezultatul, estompat sau nu, al zvonurilor și propagandei „de școală veche". În zilele noastre, este vorba, mai degrabă, despre destabilizarea completă a raportului nostru cu adevărul și coruperea legăturilor de încredere necesare proiectului democratic. A nu mai crede în nimic și nici măcar a nu mai lua în considerare că este posibil să ajungi la cunoștințe cel puțin apropiate de un adevăr care să fie comun tuturor este probabil mult mai pernicios decât a

crede pur și simplu în lucruri false, care cel puțin păstrează speranța de a fi corectate într-o bună zi.

Toate acestea sunt de o prostie uluitoare și nu oferă aproape nici un motiv de optimism. Totuși, trebuie precizat faptul că însăși existența post-adevărului presupune un fundal de adevăr, în sânul căruia poate să prospere, fie și numai încercând să îl imite. Cu bani falși nu poți face cheltuieli decât până la o limită, dar trecut un anumit prag, dacă în circulație nu mai există, în mare parte, decât monedă falsă, ea nu mai este de nici un folos nimănui. Întrebarea pe care trebuie să ne-o punem este deci de a ști până unde poate merge prostia noastră și până la ce punct poate prolifera sub impulsul platformelor tehnologice care par a fi fost concepute pentru a o exploata, pentru a o spori și pentru a o face cunoscută cât mai departe și cât mai repede cu putință.

Este suficient să încurajăm tinerele generații să-și dezvolte propriul „spirit critic" sau să le învățăm să „decripteze informația", știind că problemele care vor fi ale lor în câțiva ani nu vor semăna cu cele de astăzi și că prostia, așa cum am văzut, a suferit deja o mutație, pentru a semăna cu „spiritul critic", și nu ezită să propună „soluții" la problemele pe care le cauzează, fără să știe, bineînțeles, că ea este cea care le provoacă? Autoritățile epistemice, cum sunt știința, presa și justiția, pot să își joace rolul în această luptă, propunând de exemplu idei fundamentale mai transparente, o comunicare mai clară, un *fact checking* asiduu și legi intimidante și constrângătoare împotriva colportorilor de prostii manipulatoare și dăunătoare? Poate că da, însă numai ținând cont de faptul că post-adevărul se va impune ușor în fața fiecăreia dintre aceste evoluții, reciclându-le imediat în sistemul său

imbecil de erodare a încrederii, de suspiciune generalizată și de indiferență cu privire la fapte.

Rămâne o a treia abordare, care ar consta în a face jocul *bullshit*-ului și al prostiei care se află la originea sa, adică dând dovadă de imaginație în fața falsului și a idioțeniei. Este munca satirei și a ficțiunii, căci, până la urmă, post-adevărul implică o post-ficțiune. A nu se preocupa de adevăr înseamnă și a nu aprecia falsul. Pentru a fi mai puțin proști poate că am avea nevoie doar de a ne bucura din nou de creațiile spiritului uman și de a da dovadă de mai multă modestie intelectuală, ca atunci când inteligența lucrează în slujba inteligenței, și nu a prostiei.

METAMORFOZELE PROSTIILOR NAȚIONALISTE

Pierre de Senarclens

Profesor onorific de relații internaționale
la Universitatea din Lausanne,
fost înalt funcționar în cadrul UNESCO
și al Federației Internaționale a Crucii Roșii

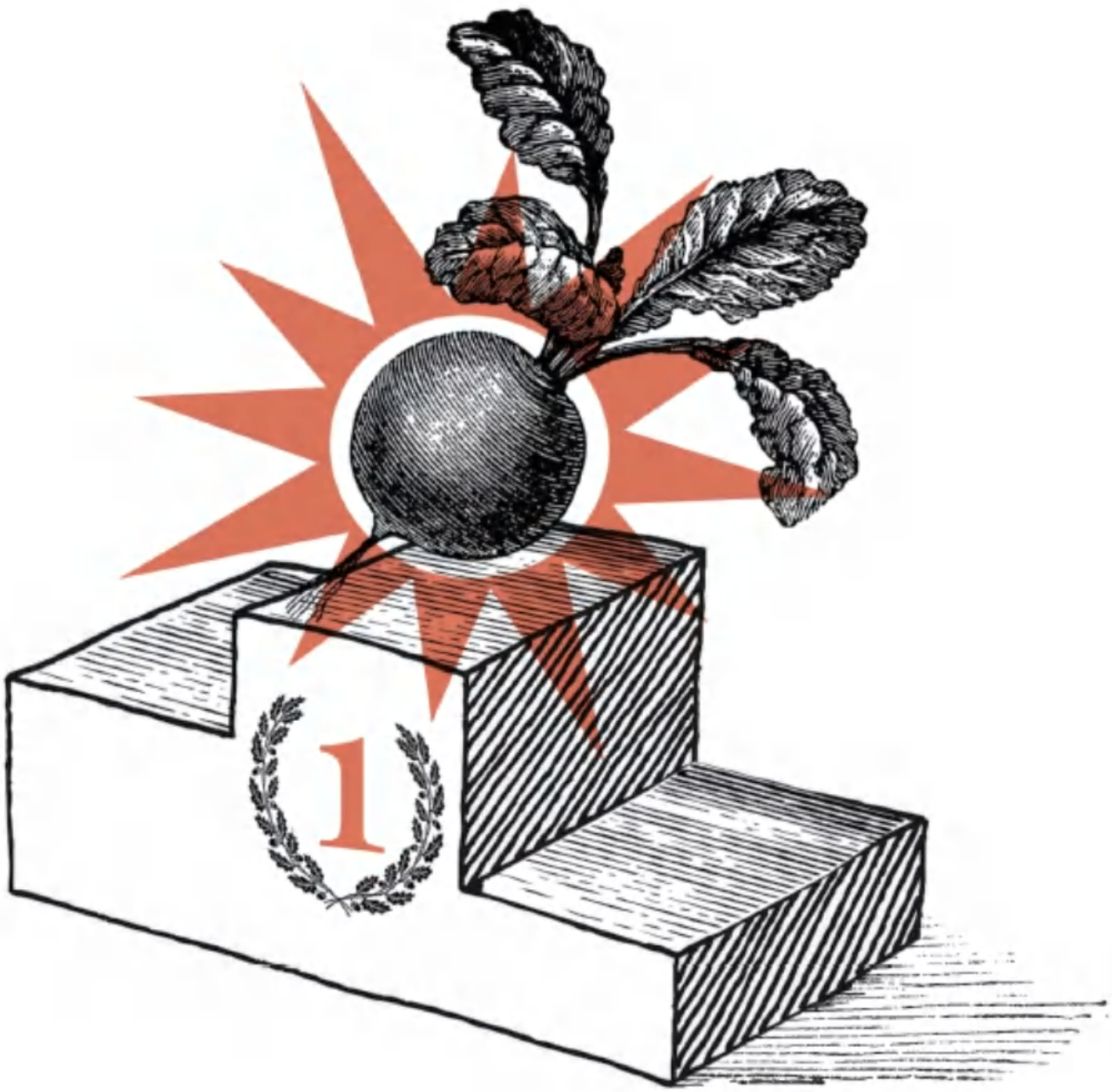
1

Societățile au nevoie de mituri. Filosoful Ernst Cassirer atribuia absurditatea și contradicțiile acestor construcții imaginare „stupidității primitive“ a ființei umane. El adera la ipoteza antropologilor, în special a lui Bronisław Malinowski, care interpreta aceste credințe ca pe niște tentative de răspuns la insolubila problemă a morții. Malinowski vedea în mituri și exprimarea dorințelor colective, de care nu credea că societățile se pot debarasa. Totuși era alarmat din această cauză: „Se prea poate ca aspectul cel mai important și mai îngrijorător al gândirii politice moderne să fie apariția unei noi puteri: puterea gândirii mitice“, scria Malinowski în anul 1945, spre sfârșitul vieții sale în SUA[1]. Naționalismul făcea parte din această gândire mitică, cu atât mai mult cu cât antropologul luase cunoștință de metamorfoze funeste odată cu apariția bruscă a regimurilor fasciste.

Din multe puncte de vedere, această ideologie seamănă cu acele povestiri marcate de magie, pe care grecii le asimilau basmelor „pe care le dădacele le recitau pentru a-i distrage sau speria pe copii[2]“.

---

1 *The Myth of the State*, Yale University Press, 1966, p. 3

2 J.-P. Vernant, *Mythe & Société en Grèce ancienne*, La Découverte, p. 201

Democrația: de la rațiune la pasiune

Moștenire a Epocii Luminilor, idealul democratic implica progresul rațiunii. În această perspectivă, superstițiile și reziduurile animismului erau prezumate să dispară, datorită dezvoltării educației și progresului științific. Cetățenii vor ajunge să învețe din experiență. Deliberările instanțelor lor vor fi astfel fondate pe demersuri empirice și vor permite ca alegerea lor să fie făcută dintre cele mai bune opțiuni politice. În acest scop, își vor pune în frunte conducători luminați. Condițiile materiale și cunoștințele îmbunătățindu-li-se, se vor vedea în măsură să-și obțină libertatea și să-și construiască în plinătatea inteligenței lor cursul istoriei.

Această convingere s-a dovedit a fi în parte iluzorie. Societățile au nevoie de sacru. Rațiunea nu este de mare ajutor pentru a stăvili conflictele de interese, pentru a arbitra divergențele între valori și pentru a atenua raporturile de putere care constituie trama vieții politice. Indivizii se angajează în viața publică cu mintea lor, dar și cu tot ce iese în evidență din realitatea lor psihică: fantasmele, poftele, pulsiunile inconștiente și chiar instinctele lor. Autoritatea morală a ideologiilor ține atât de finalitățile istorice pe care le anunță, cât și de emoțiile pe care le mobilizează și de revărsările de violență pe care le justifică.

Exigența suveranității naționale, la rândul ei, s-a impus inițial ca un proiect rațional, asociat aspirațiilor cetățenești de autonomie, de demnitate și de egalitate. Or, acest ideal era încărcat în special din punct de vedere emoțional:

a fost pus în scenă în cadrul ceremoniilor sacre, analoage celor din cultele religioase. Putem menționa, în acest context, sărbătoarea Libertății organizată de Convenția Națională din Franța la 10 noiembrie 1793, în piața catedralei Notre-Dame, și, mai târziu, marile manifestații organizate de Mussolini și de Hitler, dedicate cultului acestor conducători. Odată cu progresul democrației, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, politica a devenit treaba tuturor, teatrul grandios al pasiunilor individuale și colective, cele ale intelectualilor, militanților politici și ale maselor care invadează spațiul public cu revendicări materiale, cu dorințele și cu fantasmagoriile lor.

Persoanele care acordă multă importanță imaginarului unei comunități – fie ea etnică, religioasă sau națională – manifestă tot soiul de emoții, dar, înainte de toate, pe acelea care mobilizează sentimentele atașamentului identitar. Împărtășind convingerile naționaliste, acestea își apropriază un ideal colectiv edificator. Această tendință nu reprezintă o problemă în sine, însă narcisismul care o animă poate deveni o sursă de iluzii nefaste. Ea înglobează ideea că propria națiune este produsul unei istorii glorioase, căreia îi este asigurat un destin de excepție. Această revendicare a superiorității merge mână în mână cu minimizarea a ceea ce este străin. Este cu atât mai agresivă cu cât se afirmă mereu în grupuri, mai mult sau mai puțin structurate, în mulțimi, în armate sau în mișcări politice care avansează sub egida unor conducători incontestabili. De fapt, naționalismul conferă o explicație rațională și acceptabilă nevoilor de demnitate individuală, dar și legat

de tot ceea ce ține de necesități și de dorințe mai mult sau mai puțin avuabile: dorința unui statut social, orgoliul, agresivitatea și nevoia de a domina. Proslăvind foamea de glorie, de onoare, de forță fizică și de virilitate, naționalismul și-a însușit concepțiile nobiliare ale Vechiului Regim. El le-a conferit indivizilor, în special celor mai puțin viguroși dintre ei, resurse pentru domolirea senzației de incompletudine și de neputință[1]".

Idealul de grup și negativul său

Tot ceea ce depinde de narcisism are o esență fragilă. De aceea valorizarea excesivă a națiunii este bazată pe insecuritate, fie ea determinată de vulnerabilitatea socio-economică sau de cauze mai degrabă de ordin psihologic. Ea implică o apărare ostentativă a frontierelor culturale și politice. Naționalismul întreține o relație intimă cu xenofobia și cu rasismul. Fantasma armoniei prin fuziune aflându-se în centrul revendicării sale, elementul străin simbolizează o piedică în calea acestei dorințe. Naționaliștii își arogă dreptul de a vorbi în numele comunității naționale și vor să îi excludă pe cei bănuiți că s-ar opune coeziunii. Ei se folosesc de idealul național pentru a denigra tot ceea ce le contrazice concepțiile politice. Își proiectează nevoile și dorințele de apărare asupra unor conducători providențiali sau asupra unor imagini mistice de natură maternă și liniștitoare. Deși imaginea idealizată a națiunii face trimitere

1 P. de Senarclens, *Nations et nationalismes*, Sciences Humaines, 2018

inconștientă la universul matern din mica copilărie, trebuie să îi excludem de aici pe cei percepuți drept înclinați către răzvrătire. Acesta a fost în mod deosebit cazul Evreului, la apogeul naționalismului. Odată cu glorificarea naționalismului în Franța și în Germania, populația de religie iudaică a fost percepută ca un „intrus" care distruge armonia comunității naționale. „Orice societate își creează un ideal al grupului", care își reclamă negativul, amintea George Devereux. Evreul îi permitea comunității naționale să își stabilească, imaginar, propriile frontiere. El era „contra-idealul" grupului, cel a cărui funcție esențială era aceea de a „reprezenta contrarul ideii de grup și incarna – ca un exemplu de evitat – tot ceea ce ideea de grup nu este și trebuie, cu orice preț, să evite a fi[1]".

După al Doilea Război Mondial, naționalismul a persistat în SUA. A inspirat, în special, revendicările de suveranitate statală susținute de mișcările care combăteau imperialismul colonial. În schimb, și-a pierdut influența în majoritatea țărilor europene. Tragediile provocate de regimurile fasciste l-au desconsiderat în parte, în vreme ce sistemele ideologice ale marilor puteri dominau dezbaterile politice. În plus, protecția statului social și a societății de consum ofereau alte surse de gratificare narcisică decât cele asociate grandorii și onoarei națiunii, precum și apărării armate a intereselor sale.

---

[1] G. Devereux, «La psychanalyse appliquée à l'histoire de Sparte», în *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, anul XX, nr. 1 (ian–febr., 1965), pp. 31–32

Revenirea magicienilor

„Suveranismul“ pe care mișcările populiste îl opun astăzi mondializării întreține, din nou, anumite iluzii naționaliste, în special pe cele ale unei comunități naționale omogene. Acesta restabilește, de asemenea, relația cu ritualurile sale alienante – mai ales protestele în masă, imnurile și stindardele sale. Acest naționalism stimulează, în egală măsură, sentimentele identitare și nevoia de conducători-magicieni. În acest context, migrantul este învinovățit pentru scăderea salariilor, pentru creșterea șomajului și pentru vulnerabilitatea socială, dar și din cauză că este asociat irupției de oameni de „rase“ diferite, purtători de concepții culturale străine, și fragmentării raporturilor de solidaritate tradițională. El întruchipează, totodată, simbolul unor vremuri care se schimbă. Respingerea sa este, după toate aparențele, cu atât mai puternică cu cât reprezintă, de asemenea, o sursă de neliniște și de culpabilitate. În afară de aceasta, sectarismul religios născut din eșecul procesului de integrare națională perpetuează cam peste tot viziuni delirante, exclusiviste sau dușmănoase și mecanisme de proiectare care s-au formulat în naționalism.

Aspirația cetățenilor către reînnoirea contractului social al suveranității naționale provine dintr-o cerere rațională. Ea se impune ca un răspuns la provocările și la constrângerile unei mondializări slab reglementate, care provoacă multă nesiguranță, mișcări migratorii de mare amploare, noi polarizări sociale și șomaj. Confruntate cu aceste realități economice și sociale, cu începerea dezvoltării unor

noi moduri de producție și cu interdependențele care rezultă de aici, guvernele își asumă cu dificultate funcțiile de integrare politică și se trudesc să iasă de pe căile trasate de reformism și de soluțiile tehnocratice. Aceste disfuncționalități – care merg umăr la umăr cu eroziunea marilor sisteme ideologice și a utopiei lor directoare, dar și cu slăbirea instanțelor de socializare tradiționale – contribuie la sărăcirea deliberărilor democratice. Ele îi incită pe anumiți indivizi să-și continue căutarea de comunități imaginare, cele care pot fi grupate în reprezentări ieșite din comun ale națiunii, etniei sau religiei, iluzii care sunt surse de alienare politică și socială. Tot aceste lipsuri de funcționalitate îi fac să caute ajutorul unei instanțe tutelare, al unei autorități dotate cu puteri extraordinare, capabilă să le asigure protecția la care aspiră.

Populismul recrutează oameni din toate mediile

Situația economică dificilă nu explică întru totul populismul, căci nu toți cei care îl susțin aparțin unor medii defavorizate din punct de vedere material, mai ales în SUA. Vulnerabilitatea lor poate fi și de ordin psihologic. Susținând lideri populiști, a căror retorică se hrănește cu violență și incantații, alegătorii fac o alegere identitară. Să ne amintim cazul Donald Trump. Pe parcursul campaniei sale electorale, lipsa de civilitate a reprezentat un aspect important al succesului său politic. Nu și-a ascuns nici un punct slab esențial. Și-a etalat imaturitatea, fragilitatea

narcisică, impunându-se ca și cum nu s-ar fi maturizat niciodată și nu și-ar fi construit o conștiință morală adevărată. Minciunile sale, exhibiționismul, incoerențele și atitudinea de băiat rău au sedus. Mulți americani, indiferent de statutul social, s-au recunoscut în impolitețea sa, în sentimentele sale puternice de ostilitate, în comportamentul extravagant și în ideile simpliste, în pozițiile maniheiste, în teoriile complotului, în rasismul și în exaltarea sa cu privire la măreția Statelor Unite ale Americii.

Partidele populiste recrutează, cu prioritate, indivizii fără bagaj academic și fără formare profesională, atuuri care le-ar permite din plin să evalueze consecințele opțiunilor pe care și le asumă. Discursurile acestor partide întreține un limbaj polemic, sărac în cuvinte, deseori grosolan. Lingușesc oameni cărora le este greu să reprezinte un simbol, să recunoască aspectele echivoce ale realității, să facă față mizelor complexe și încărcate de contradicții. Acești alegători nu au nici un dram de răbdare cu privire la problemele economice deseori complicate, nici gustul dezbaterii politice. Purtați de furie împotriva unor elite conducătoare șubrede, aceștia susțin programele care contravin propriilor interese: putem constata acest lucru în poziția pe care o au cu privire la liberalizarea schimburilor, la ocuparea forței de muncă, la contractarea de datorii și la bani. Abuzând de procedurile hotărârilor luate în urma dezbaterilor democratice, subminează, în mod paradoxal, legitimitatea proiectului național.

Să ne amintim cazul Donald Trump.

Idioți, deci? Această noțiune nu aparține limbajului științelor sociale. Dacă prostia politică ar fi doar o problemă de educație, am ști acest lucru... Populismul mobilizează indivizi a căror judecată este încețoșată de emoții și ale căror pasiuni, uneori defecte esențiale, le întunecă capacitățile cognitive. Rețetele sale magice seduc, iar această stare de spirit contaminează toate mediile. De fapt, opiniile politice ale intelighenția nu sunt infailibile. În Franța, ca și în alte părți din Europa, fanatismul politic – naționalism, fascism, stalinism, maoism, trecând prin troțkism și alte itinerarii bizare – a fost susținut de oameni al căror rafinament intelectual era incontestabil[1]. În plus, părerea experților, cei pe care se sprijină astăzi guvernele europene și instituțiile internaționale, pentru a legitima politicile sociale nu de puține ori nefaste, nu decurge tot timpul dintr-o raționalitate democratică incontestabilă.

Se incriminează cu plăcere evoluția societăților liberale, deposedarea indivizilor sub influența pieței și a „culturii narcisismului" a cărei înflorire o favorizează. Dimpotrivă, dacă nu profită toată lumea, este dificil să fii la adăpostul iluziilor zămislite de consumerism.

Nu e o întâmplare faptul că Donald Trump, Silvio Berlusconi și Beppe Grillo au jucat un rol important în tele-realitate și în lumea spectacolului, un mediu favorabil miturilor și formulelor magice. Lumea lor artificială se prezintă ca fiind reală, în timp ce mobilizează sfera

---

1 F. Hourmant, *Le Désenchantement des clercs*, PUR, 1997; T. Wolton, *Histoire mondiale du communisme*, vol. 3, *Les complices*, Grasset, 2017

fantasmagoriilor individuale și colective. Ea stârnește tot soiul de pulsiuni asociale și suscită, de asemenea, frustrări în fața dorințelor hedoniste pe care le stimulează. Eterogenitatea din ce în ce mai pronunțată a proceselor de socializare, legată, în special, de complexitatea crescândă a structurilor familiale, descompunerea cadrelor instituționale și normative tradiționale, precum și a solidarităților civice pe care le susțineau nu sunt probabil lipsite de legătură cu sporirea puterii unei incivilități care favorizează populismul. În fața acestor derive, protecția democrației, la fel ca și lupta împotriva decăderii cetățenilor, trece prin apărarea principiilor, prin cadre și echilibre instituționale necesare protejării statului de drept. Ea necesită și urmărirea unor politici ce au ca finalitate dreptatea socială.

CUM SĂ LUPTĂM ÎMPOTRIVA ERORILOR COLECTIVE?

Claudie Bert

Jurnalist științific,
specializată în științe socioumane

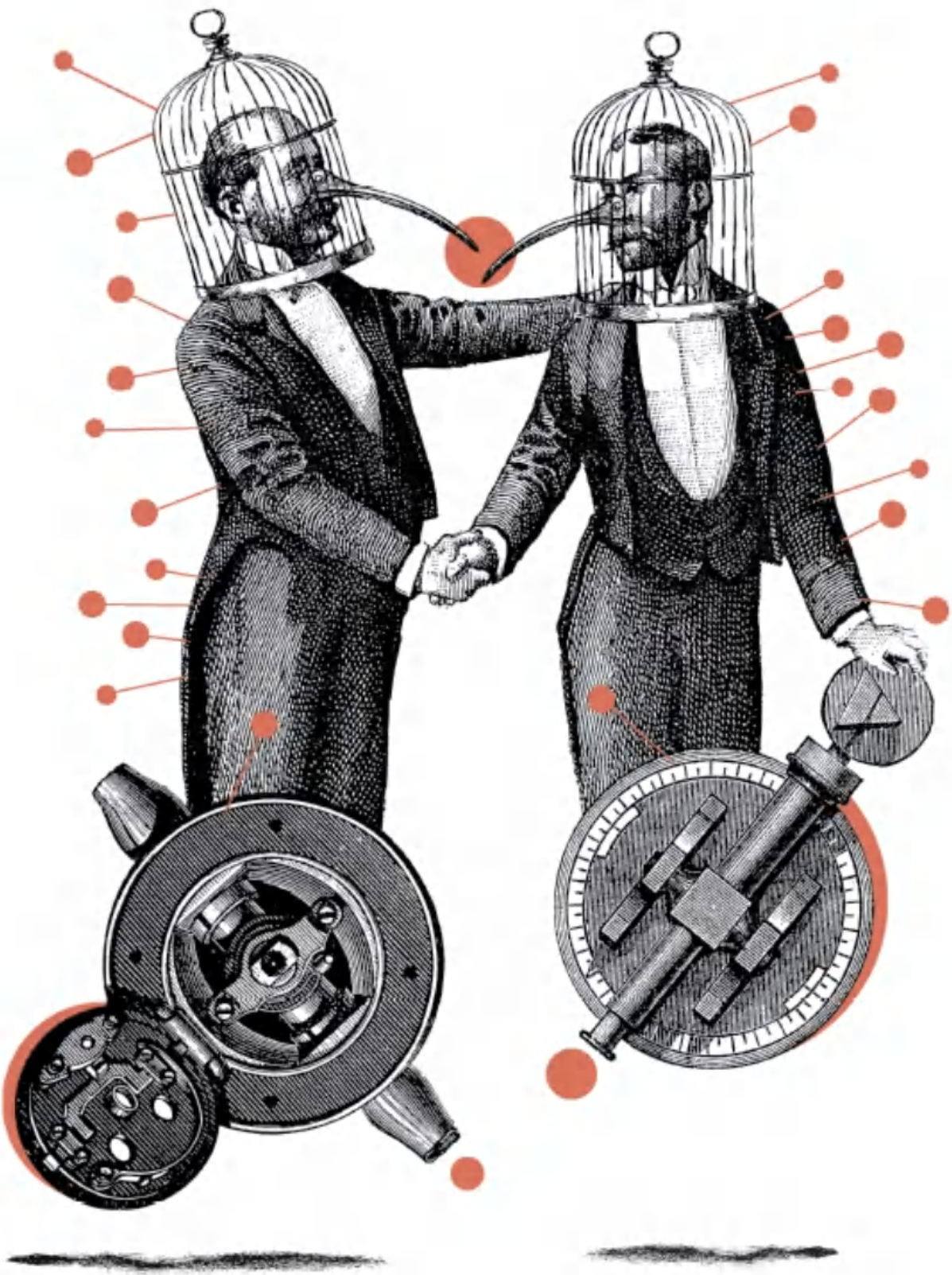

Într-o primă carte publicată în anul 2002[1], Christian Morel, fost salariat cu funcție de conducere în resurse umane devenit sociolog, ne oferă mai multe exemple despre ceea ce numește „decizii absurde“: două petroliere urmează rute aproape paralele, dar unul dintre ele schimbă direcția și blochează drumul celuilalt, care nu poate astfel evita să intre în el; sau un avion se pregătește să aterizeze, când pilotul, având impresia că trenul de aterizare nu a fost coborât, continuă să se învârtă deasupra pistei, pentru a lăsa timp personalului de bord să îi pregătească pe pasageri pentru o aterizare dificilă – și avionul se prăbușește la sol, din lipsă de carburant.

Prea multă ierarhie ucide...

De asemenea, autorul face o recenzie despre „metaregulile“ menite să sporească fiabilitatea deciziilor care s-au impus în mod progresiv (sau sunt pe cale de a se impune) în aceste medii diferite de risc.

---

1 *Les Décisions absurdes*, Gallimard, 2002. *Les Décisions absurdes II. Comment les éviter*, Gallimard, 2012. *Les Décisions absurdes III. L'enfer des règles, les pièges relationnels*, Gallimard, 2018

Aspectul cel mai interesant al acestor metareguli constă în faptul că ele sunt deseori contraintuitive. Așadar, avem cu toții o viziune a comandantului – sau a pilotului –, „singurul șef la bord"; iar dacă am fi întrebați: „Și, în caz de pericol?", am răspunde probabil spontan: „*A fortiori,* în caz de pericol, trebuie să ascultăm de el, orice ar fi!" Ei bine, nu! Respectul strict al ierarhiei este un factor de risc, așa cum s-a întâmplat în cazul companiei Korean Air. În anii 1990, aceasta a fost victima unei serii de accidente teribile, pe care toate anchetele le-au atribuit în principal unui factor – exces de ierarhie în cabina de pilotaj: pilotul își copleșise cu dispreț subordonații; nici copilotul, nici inginerul de zbor nu au îndrăznit să corecteze o greșeală a acestuia etc.

La începutul anilor 2000, noul director al companiei trage învățăminte din aceste anchete, impunând o serie de practici complet diferite de cele anterioare și de tradițiile culturale ale țării: comunicarea trebuie să fie deasupra ierarhiei, promovarea se face pe merit, nu pe vechime, toți angajații primesc o instruire privind factorii umani și se adoptă principiul nesancționării erorilor. Rezultat: compania figurează astăzi printre cele mai sigure din lume. Acest principiu al nesancționării greșelilor este împotriva opiniei comune. De îndată ce se produce un accident, se înalță de peste tot același strigăt: „Cine este vinovatul?" Or, Administrația Federală a Aviației, care controlează aviația în SUA, ca și Korean Air și Air France își îndeamnă personalul navigant să raporteze în detaliu orice eroare, sub anonimat. Mai multe sisteme de sănătate au adoptat aceeași dispoziție cu privire la greșelile comise în spitale. Astfel, acestea sunt cunoscute mai bine și evitate mai ușor.

Unanimitatea? Ai grijă!

O altă constatare care este în dezacord cu simțul comun privește hotărârile din sânul unui grup. Dacă decizia este luată în unanimitate, sigur este cea bună? Ei bine, nu: în mediile cu riscuri, experiența ne-a învățat să ne temem de efectele de „fals consens": membri ai unui grup au tăcut, pentru că se temeau să-și contrazică șeful, pentru că se simțeau a fi în număr prea mic etc.

De unde și adoptarea unor proceduri menite să testeze pretinsul consens: obligația de a invita fiecare membru al grupului să își exprime părerea personală, includerea sistematică a unui „avocat al diavolului" care va fi însărcinat să apere opinia minoritară… Metaregulile enunțate mai sus privesc toate comportamentele umane. Prin urmare, nu este surprinzător să constatăm tendința de a crea forme de instruire privitoare la factorii umani, pe lângă studiile tehnice, în pregătirea profesională a piloților, a chirurgilor și a ghizilor montani: studierea teoretică și practică a interacțiunilor în sânul unui grup, factorii care influențează luarea deciziei. Un studiu recent, citat tot de Christian Morel, ilustrează interesul față de o asemenea pregătire: în cele 74 de centre de chirurgie din cadrul Veterans Health Administration (SUA) care urmaseră aceste cursuri de instruire, mortalitatea în urma operațiilor chirurgicale a scăzut cu 18% în cursul anilor următori, în comparație cu 7% din cele 34 de centre care nu urmaseră încă pregătirea.

O paranteză în mod special pentru cititorii care, netrăind într-un mediu de risc, nu se simt vizați: iată un exemplu extras din viața cotidiană, povestit de autor în prima sa

carte. Un cuplu își primește copiii căsătoriți la reședința din Texas. Se înregistrează 40 de grade Celsius la umbră. Sorb cu toții un suc răcoritor pe terasă, când capul familiei strigă: „Ce-ar fi să mergem să mâncăm ceva la Abilene?“ (orașul „vecin“, după criteriile americane: 170 de kilometri dus-întors). Acceptă toți. Patru ore mai târziu, se întorc să se trântească din nou pe terasă, epuizați de căldură și dezamăgiți de un prânz prost – și descoperă că nici unul dintre ei nu avusese chef să meargă la Abilene, însă fiecare crezuse că ceilalți trei își doreau acest lucru! Dacă ar fi aplicat metaregula neîncrederii cu privire la consensurile aparente…

DE CE CONSUMĂM CA NIȘTE PROȘTI?

Întâlnire cu **Dan Ariely**

Titularul catedrei de Economie comportamentală
la Massachusetts Institute of Technology

D
H
180°
0°
P

- ***Cum ați defini dumneavoastră economia comportamentală?***

Înainte de a răspunde la această întrebare, trebuie explicat ce este „economia standard", în raport cu care se definește economia comportamentală. Economia standard este construită în jurul unor întrebări simple. De exemplu, cum ar trebui să se comporte oamenii în ceea ce privește alegerile referitoare la consum sau la investiții, pentru a-și maximiza deciziile. Această abordare a dus la formularea unei teorii a actorului rațional, fie el consumator sau producător, și, pornind de aici, s-au tras concluzii politice cu privire la modul în care trebuie gestionată economia: care sunt cele mai bune instituții și cele mai potrivite decizii în materie de alocare a resurselor.

Economia comportamentală nu pornește de la acest punct de vedere. Ea încearcă să descrie modul în care se comportă indivizii într-o situație reală. Scopul ei nu este acela de a defini un ideal de raționalitate, ci de a analiza felul în care oamenii acționează în mod efectiv. Astfel, această disciplină a pus la punct experimentări cu privire la maniera în care aceștia evaluează mai multe alegeri atunci când sunt confruntați cu o decizie economică.

De exemplu, să pornim de la o întrebare simplă: de ce există oameni obezi? Perspectiva asupra economiei standard răspunde că oamenii sunt consumatori avertizați, prin urmare, ei decid să mănânce ce au poftă să mănânce, după ce au făcut calculul avantajelor și cheltuielilor. Iar dacă mănâncă prea mult și devin obezi, este alegerea lor.

Potrivit economiei comportamentale, oamenii devin obezi din cu totul alte motive. Mulți și-ar dori să mănânce mai puțin, să își controleze mai bine greutatea, însă, atunci când se află în fața farfuriei, le este greu să se abțină. Alții încearcă să slăbească, dar eșuează deseori. Sunt supuși unor tentații pe care nu le pot controla; fac evaluări false cu privire la angajamentele viitoare, cum ar fi acela de a ține un regim alimentar. Iată deci diferența fundamentală dintre economia standard și politica economică.

- ***Care sunt principalele tipuri de influență studiate de economia comportamentală?***

Mai întâi, emoțiile joacă un rol esențial în comportamentul nostru de cumpărături. Majoritatea acțiunilor noastre sunt ghidate mai mult de emoție și mai puțin de rațiune. Dacă trăiești neplăcuta experiență de a te afla în fața unui tigru, prima reacție este să fugi și să nu te gândești care este cea mai bună atitudine de adoptat. În viața de zi cu zi, de cele mai multe ori, procedăm astfel.

O emoție precum teama este o bună povățuitoare: ea ne împinge să fugim din fața pericolului. Însă reacțiile afective ne fac să cedăm în fața unor stimuli care ne sunt puși în față. Majoritatea produselor de consum sunt concepute pentru a suscita în noi reacții emoționale: de exemplu, Dunkin' Donuts (gogoși americane) sunt pregătite și decorate astfel încât să atragă pofta gurmanzilor iubitori de zahăr și de smântână. Vitrinele magazinelor prezintă produse într-o manieră care să le facă foarte atractive și să-l ispitească pe consumator. Iată de ce, într-un supermarket, cumpărăm deseori mai multe produse decât am prevăzut inițial: dorințele noastre au fost stimulate de prezentarea unor produse atrăgătoare, plasate sub ochii noștri și la îndemână.

În fața acestor tentații dispunem, bineînțeles, de o capacitate de *self-control*. Dar și autocontrolul este

limitat, fiind supus unor mecanisme psihologice bine studiate de către economia comportamentală.

Să ne închipuim că punem un amator de ciocolată să aleagă: preferați să vă oferim o jumătate de cutie cu ciocolată acum sau o cutie întreagă săptămâna următoare? Dacă este vorba despre un cadou, fără să dea ceva în schimb, persoana are interesul să aștepte săptămâna care vine. Dar de fapt, în cele mai multe dintre cazuri, fermecată de ciocolată, va prefera să-și sacrifice interesul pe termen lung, în beneficiul plăcerii imediate.

Suntem astfel supuși – în permanență, în viața de zi cu zi – unor dileme de această natură. Să luăm cazul studentului care își neglijează orele de studiu pentru a merge la cinema, tentat de un film: alegerea sa între a rămâne să lucreze și a ceda ispitei este dezechilibrată. Dacă decide să rămână acasă, consecința e imediată, și rezultatul scontat (mai multe șanse de reușită la examene), ipotetic și pe termen lung. Din contră, mergând la cinema, beneficiul este imediat, și prețul deciziei, amânat într-un viitor îndepărtat.

Iată de ce facem deseori alegeri imediate, care merg în sens opus proiecțiilor noastre pe termen lung. Cei care procrastinează cunosc foarte bine această problemă.

- ***Există o modalitate prin care să ne dominăm emoțiile și să gestionăm mai bine consumul?***

Nu există o soluție unică și simplă pentru a-i ajuta pe oameni să-și „controleze" consumul. Însă, înainte de orice, putem crea mici invenții personale, care să ne permită să facem alegeri mai bune. În urmă cu câțiva ani, m-am îmbolnăvit foarte grav, iar viața mea era pusă în primejdie. Medicii mi-au dat un tratament foarte greu de suportat: medicamentele îmi provocau grețuri insuportabile timp de ore întregi. Mulți bolnavi preferau să sară peste anumite ședințe terapeutice sau chiar abandonau, în ciuda pericolului. Atunci am inventat un truc care să mă ajute să depășesc încercarea grea. Ori de câte ori trebuia să fac

teribila injecție, îmi îngăduiam să privesc un film (lucru pe care ador să-l fac). Astfel, nu numai că starea de rău era mai ușor de suportat, dar asociasem mental medicamentul cu o recompensă, nu cu o suferință. Când știam că va trebui să iau medicamentul, în locul durerilor intolerabile, mă gândeam la răsplată. Și a funcționat! Când am terminat procedurile, medicul a fost surprins: eram singurul pacient care dusese tratamentul la bun sfârșit.

Iată o modalitate de a folosi vicleșuguri cu propria persoană și cu propriile slăbiciuni. Atunci când încercăm să ne controlăm comportamentele de consum, poate fi utilă inventarea unor asemenea tehnici. Însă putem recurge, de asemenea, la tehnologii care îi îndeamnă pe consumatori să-și controleze consumul. Astfel, s-a demonstrat că americanii scad semnificativ consumul de electricitate din casă, dacă firma de distribuție a energiei electrice le furnizează o mică lampă ambientală, care devine roșie atunci când sunt în funcțiune prea multe aparate electrice și consumul depășește un anumit prag.

În fine, există și măsuri politice de stimulare, care încurajează sau disuadează consumatorii sau producătorii să consume sau să fabrice anumite produse în detrimentul altora, penalizând produsele poluante, favorizând produsele sustenabile din punct de vedere etic, impulsionând spre economisire sau spre limitarea creșterii costurilor cu utilitățile. Alegeri personale controlate și stimuli publici, iată mijloacele care încearcă să promoveze economia comportamentală, pornind de la observarea comportamentelor de consum.

Interviu realizat de
Jean-François Dortier

PARADOXURILE ABUNDENȚEI

Iată o experiență de marketing surprinzătoare. Pe un raft de vânzare, li se prezintă consumatorilor șase tipuri de dulceață. La sfârșitul zilei, se numără borcanele vândute. A doua zi, se expun de această dată 24 de sortimente de dulceață. Ulterior se comparară cifrele vânzărilor și… surpriză, vânzările sunt superioare când există șase tipuri de dulceață, față de 24! Morala: abundența posibilităților de alegere frânează actul cumpărării!

Experimentul a fost realizat și monitorizat de Sheena Lyengar, profesor la Universitatea Columbia, autoare a volumului *The Art of choosing* (Twelve, 2010). Cartea insistă asupra unui paradox al societății noastre de consum: indispoziția provocată de multitudinea posibilităților de alegere.

În fața atâtor oferte, consumatorul este parcă paralizat. O experiență pe care fiecare a trăit-o. În epoca televiziunii publice, când nu erau decât trei canale disponibile, telespectatorul își alegea imediat postul preferat. Astăzi, cu telecomanda în mână, el poate zapa și 15 minute cele câteva sute de canale care îi sunt propuse. Diversitatea prea mare a ofertei favorizează indecizia și provoacă chiar o anumită insatisfacție: aceea de a nu găsi programul ideal.

Prea multe posibilități dăunează alegerii

Se spune adesea că prea multă informație distruge informația. Utilizatorii de internet știu și ei că imensitatea resurselor disponibile pe web îl dezorientează uneori pe exploratorul care caută o lămurire simplă și clară. Cu cât aprofundăm mai mult un subiect, cu atât se deschid mai multe piste; noțiunile pe care credeam că le-am înțeles devin mai complexe, datele se acumulează și riscăm să fim înghițiți de avalanșa faptelor. Acesta este paradoxul societății abundenței.

Odinioară, mâncarea era lucru rar și mulți oameni sufereau de foame. Astăzi, trebuie să învățăm să ne abținem în fața abundenței și a multiplelor tentații alimentare care ni se oferă. La fel se întâmplă cu informația: milioane de site-uri la un click distanță, sute de canale TV accesibile din telecomandă, mii de cărți prezente în biblioteci și librării.

În domeniul marketingului, abundența dăunează, de asemenea, deciziei. În *The Paradox of Choice: Why More is Less* (2004), sociologul Barry Schwartz reperase deja fenomenul de supraîncărcare mentală. În societățile în care abundă hrana, informația, divertismentul, problema noastră nu e aceea de a găsi resurse, ci de a mai elimina din ele.

J.-F. D.

OMUL: SPECIA ANIMALĂ CARE ÎNDRĂZNEȘTE ORICE

Laurent Bègue

Membru al Institutului Universitar
din Franța și directorul
Casei Științelor Omului – Alpes

Φ
Φ
Φ
Φ
Φ
Φ
?

Mâncăm totuși vacile pe care le iubim.
Alain Souchon, „Sans queue ni tête“ (1993)

Salve de tunuri regale în curtea din față plină ochi a palatului Versailles. Este ora 13 fix, în data de 19 septembrie 1783, în fața lui Ludovic al XVI-lea și a familiei sale, o rață, un cocoș și o oaie intră senine în istoria aerospațială. Instalat în coșul de trestie atașat la balonul cu aer cald al fraților Montgolfier, echipajul se ridică curând la 600 de metri înălțime, apoi parcurge mai mulți kilometri, în uralele publicului stupefiat. În ciuda neșansei unei rupturi a balonului, care le va scurta zborul istoric, cei trei eroi, personalități cu lână și pene, aterizează în pădurea Vaucresson. Vor fi recompensați de Delfinul Franței, care le va deschide porțile menajeriei sale. La numai câteva săptămâni după isprava aeronauților noștri involuntari, a venit rândul oamenilor să ia calea aerului, cu riscuri minime.

Începând cu această dată, animale acvatice sau terestre (prepelițe, meduze, pisici, câini, maimuțe, salamandre…) au fost propulsate cu zecile în stratosferă, fără să fi avut mereu o stea norocoasă, ca premergătorii lor. Și la începutul secolului XXI, pentru a desfășura experimente științifice, dar și

pentru a-și asigura producția industrială sau pentru a-și satisface nevoile alimentare, umanitatea decimează nenumărate animale. În lume, circa 100 de milioane dintre acestea sunt utilizate anual în laboratoare[1], 70 de miliarde de păsări și mamifere sunt omorâte pentru alimentație și sunt pescuiți o mie de miliarde de pești. Pentru ca o asemenea producție să fie posibilă, nu numai că am conceput protocoale științifice și zootehnice sofisticate, dar am și pus în practică mecanisme psihologice care să ne lase să ignorăm sau să legitimăm pagubele care rezultă din această exploatare.

Dacă daunele produse de *Homo sapiens* în rândul altor specii nu ar avea și consecințe extrem de nefavorabile pentru specia umană însăși, nu am putea vorbi decât despre insensibilitate și cruzime, nicidecum despre „prostie", termen care apare în titlul poznaș al acestei cărți. Din păcate, prin exploatarea generalizată a animalelor, umanitatea riscă să-și urmeze călătoria precum montgolfierul avariat: în condiții periculoase. Unii autori publică astăzi lucrări destinate publicului larg, folosind titluri șocante cu privire la ravagiile ecologice și la barbaria fermelor industriale (*Farmageddon*) sau denunță pescuitul intensiv (*Aquacalypse*), dar, în ciuda acestor avertismente, ne culcăm pe-o ureche. Căci specia căreia îi aparținem dispune de privilegiul primejdios de a fi dotată cu resorturi psihologice care să permită prostiei sale spectaculare să prospere într-un raport nechibzuit cu celelalte animale.

Henric al IV-lea, regele care voia ca fiecare supus al său să aibă duminica în oală o găină, se dotase cu un ministru de Finanțe celebru, Sully, căruia îi plăcea să spună că „pășunatul și aratul sunt cele două mamele ale Franței". În ecou

---

[1] A. Jougla, *Profession: Animal de laboratoire*, Autrement, 2015

la această imagine câmpenească, indicăm aici că mamelele prostiei umane în raport cu animalele sunt triple: incoerența, ignoranța și raționalizarea.

Mamela incoerenței logice

În lucrarea sangvinară *L'Imposture intellectuelle des carnivores*[1], Thomas Lepeltier ne împărtășește perplexitatea sa fals candidă în fața incoerențelor noastre: „Dacă te amuză să zdrobești pisoiași într-un mixer, să castrezi un câine fără anestezie, să ții închis un cal toată viața lui într-un țarc minuscul, unde nu pătrunde lumina zilei, vei fi urmărit în justiție pentru rele tratamente aplicate animalelor. Riști doi ani de închisoare. De ce instituțiile publice aprobă strivirea de vii a puilor de găină masculi, închiderea găinilor, pe toată durata vieții lor, în cuști minuscule, precum și tăierea, an de an, a milioane de iepuri, miei, porci […]"? Dreptul moștenește această incoerență și o perpetuează, căci consideră că „animalele sunt ființe vii dotate cu sensibilitate", precizând că „sub rezerva legilor care le protejează, animalele sunt supuse regimului bunurilor personale" (Articolul 515–15 din Codul civil[2]). Să luăm cazul iepurelui: el reprezintă astăzi unul dintre animalele de companie cel mai des întâlnite în Franța, dar și mamiferul cel mai consumat. Dacă nu ne achităm de obligațiile față de acesta, neglijând să îl hrănim, să îl îngrijim și să îi garantăm condiții de existență conforme nevoilor sale, riscăm foarte mult să fim în afara legii, pentru că „fapta, publică sau nu, de a exercita abuzuri

1 Max Milo, 2017
2 Codul civil francez

grave, sau de natură sexuală, sau de comitere a unui act de cruzime față de un animal domestic sau domesticit, sau ținut în captivitate se pedepsește cu doi ani de închisoare și 30 000 de euro amendă“ (Articolul 521–1 din Codul penal). Și totuși legea autorizează creșterea iepurilor în baterii, în condiții de izolare incalificabile.

În spatele acestei lipse de coerență se ascunde totuși o rațională de o cu totul altă natură. Într-adevăr, valoarea animalului este indexată în funcție de utilizarea instrumentală sau afectivă a acestuia ori de reprezentările justificatoare pe care oamenii le întreține cu privire la specia în cauză. Este, de altfel, și cazul apărătorilor animalelor: potrivit observațiilor unui veterinar, activiștii care luptă împotriva experimentelor realizate pe animale acționează în special împotriva laboratoarelor sau a cercetătorilor care folosesc primate sau câini și mai puțin șoareci și șobolani. Aproape două treimi dintre persoanele care sunt de părere că una dintre prioritățile mișcărilor de luptă pentru apărarea animalelor rezidă în abolirea utilizării pieilor acestora în scop vestimentar recunosc că poartă haine sau pantofi din piele. Acest antropocentrism, care organizează valoarea animală potrivit intereselor umane, este cheia ierarhiei pe care o realizăm între animale.

Mamela ignoranței

Pentru orice persoană care folosește animalele, ignoranța este cea mai mângâietoare reconfortare. Recent, artistul de circ André-Joseph Bouglione, hotărând să excludă pe viitor animalele din spectacolele sale, mărturisea că „balansul ușor pe care îl fac elefanții când stau pe loc însemna pentru

mine că erau relaxați [...] Ceea ce credeam că este un semn de destindere era, de fapt, o tulburare legată de claustrare[1]". Ignorarea capacităților cognitive, perceptive și senzoriale ale animalelor ar fi autorizat constrângerea lor de-a lungul secolelor, așa cum arăta Descartes – poate pentru a justifica vivisecțiile pe care el însuși le-a practicat ca om de știință – în studiile sale cu privire la animalele-mașină descrise în *Discurs asupra metodei*. „Urlă, dar nu simte nimic", jura Malebranche când își bătea câinele. Dar să nu-i luăm peste picior pe venerabilii noștri filosofi, pentru că nerozia este atemporală. În iunie 2017, ziarul *Washington Post* publica o anchetă realizată online, pe un eșantion reprezentativ de americani: 7% dintre respondenți (peste 16 milioane de persoane) afirmau că laptele cu cacao provenea de la vaci maro. Din lac în puț, un studiu al Departamentului american al Agriculturii punea în lumină faptul că un adult din cinci nu știa din ce animal provine carnea din hamburgeri. Doi cercetători de la Universitatea Davis din California, Alexander Hess și Cary Trexler, au chestionat copii de 11–12 ani și au constatat că 40% dintre ei nu știau că respectiva carne e de la vaci și 30% nu știau că brânza se face din lapte. Ignoranța alimentară strălucește la fel de tare și din partea aceasta a Atlanticului: o cercetare realizată în Franța pe copii cu vârste între 8 și 12 ani indica faptul că 40% nu știau de unde vin produse precum jambonul, iar două treimi nu puteau să se pronunțe asupra originii steakului. În plus, o proporție ridicată de copii declara că peștele este lipsit de oase. Care ar fi procentul copilașilor

[1] A.J. Bouglione, *Contre l'exploitation animale*, Tchou, 2018

care ar considera că glandele mamare ale vacilor secretă lapte spontan, fără vițel de alăptat? Pariurile sunt deschise.

Ignoranța multiseculară a oamenilor cu privire la cogniția animală a favorizat raporturi de dominare, în privința cărora progresul etologiei cognitive și al neuroștiințelor nu permite încă decât corijări anevoioase. Cu toate acestea, experții consideră astăzi că „animalele non-umane posedă substraturi neuroanatomice, neurochimice și neurofiziologice de stări de conștiință, precum și capacitatea de a manifesta comportamente intenționale" (Declarația de la Cambridge, 2012) și nu ducem lipsă de studii care ne permit să demonstrăm că animalele nu sunt atât de proaste[1]. Dar simpla difuzare a cunoștințelor este fără îndoială insuficientă pentru a trata extravaganțele rațiunii. Cu atât mai mult cu cât consorțiile umane a căror profesie este creșterea animalelor și vânzarea producției se străduiesc să propage o iconografie rustică și idilică a vacilor surâzătoare și a găinilor nerăbdătoare să ajungă în farfurii. Așa cum observă filosoafa Florence Burgat[2], suprimarea animalului și descărnarea lui fac parte dintr-o minuțioasă eufemizare a realității creșterii animalelor și a tăierii lor, care transpar în consemnele industriei de profil. Filosoful Martin Gibert[3] arată că, în anul 2013, publicația *Paysan breton hebdo* informa în mod pertinent crescătorii: „trebuie să «*dezanimalizăm*» produsul, adică să rupem legătura afectivă pe care o putem avea cu animalul, insistând asupra produsului finit". În aceeași optică disimulatoare, o revistă a profesioniștilor cărnii, citată de Scott Plous, de la Universitatea Wesleyand,

---

1 M. Bekoff, *Les Émotions des animaux,* Payot, 2009

2 F. Burgat, *L'Animal dans les pratiques de consommation*, Puf, 1998

3 M. Gibert, *Voir son steak comme un animal mort*, Lux, 2015

amintea că „a-i spune unui consumator că bucata de coastă de miel pe care tocmai a cumpărat-o este o parte din anatomia uneia dintre creaturile acelea mici și delicate pe care le vedem țopăind pe câmpuri primăvara este probabil calea cea mai sigură de a-l transforma în vegetarian".

Mai există o formă de ignoranță care merită menționată. Ea privește minimizarea sistematică de către consumatori a cantității de carne ingerată. De exemplu, rezultatele mai multor studii indică faptul că între 60% și 90% dintre persoanele care se definesc a fi vegetarieni au consumat carne în zilele precedente anchetei. Majoritatea studiilor cu privire la vegetarianism scot la lumină faptul că nu mai puțin de două treimi dintre cei ce se declară vegetarieni consumă ocazional pui și 80% dintre ei mănâncă pește! În fine, este suficient

să le aduci la cunoștință participanților că vor viziona un reportaj despre suferința animală, ca ei să reducă inconștient cantitatea de carne pe care spun că o consumă. Uneori, pentru a diminua chinul acestor ființe, anumiți consumatori nu mai cumpără tăvițe cu carne roșie… dar măresc consumul de carne de pasăre, ceea ce amplifică numărul de animale consumate și, prin urmare, de animale care probabil au suferit (pentru a obține echivalentul de carne furnizată de o singură vacă, trebuie sacrificați 221 de pui).

Pentru cei care au optat, în cele din urmă, pentru o alimentație fără carne, lucrurile nu se opresc aici! Deși cârnații cărora li se spune „fără carne“ nu sunt socotiți mai puțin buni decât cei preparați pe bază de carne animală, persoanele ale căror răspunsuri la un chestionar permit stabilirea faptului că valorizează puterea și cărora li s-a dat să consume un cârnat vegetarian li se pare mai gustos, dacă le faci să creadă că ar conține carne. Un alt studiu arată că cei cărora li se dă să guste un baton nutritiv îl găsesc mai puțin savuros dacă li se spune că este preparat pe bază de soia, deși nu conține soia!

Mamela raționalizării

La ignoranța obișnuită se adaugă ceea ce am putea numi o ignoranță motivată. Pentru a preîntâmpina neajunsul unei conștientizări a incoerenței dintre comportamentele de consum și reprezentările legate de animalele consumate (care ar justifica abstinența), o soluție comodă constă în modificarea acestor reprezentări, cum sugerează teoria disonanței cognitive. Spre exemplu, un studiu a arătat cum capacitățile mentale atribuite unei serii de animale erau corelate pur și simplu la comestibilitatea lor: vacile sau porcii erau percepute ca

animale dotate cu o viață mentală mai limitată decât cea a pisicilor, leilor sau antilopelor. Într-un alt studiu, participanții trebuia să aprecieze capacitățile mentale ale unei oi, după ce fuseseră informați că ovina urma să-și schimbe locul de pășunat sau, dimpotrivă, că avea să facă parte din meniu la o viitoare masă. În acest ultim caz, capacitățile sale mentale erau minimizate. Într-un al treilea studiu (în care sare în ochi faptul că oamenii gândesc cu papilele gustative), li se prezenta pe scurt participanților un mamifer care trăiește în Noua Guinee, cangurul arboricol Bennett. Ulterior, se adăugau diverse informații. De exemplu, se preciza că locuitorii din Noua Guinee consumau carnea acestui animal sau, din contră, nu era menționată nici o referință la consumul acesteia. Participanții indicau apoi în ce măsură estimau că acest tip de cangur suferea dacă era rănit și dacă merita să fie tratat conform unor criterii morale. Rezultatele au arătat că simpla desemnare a acestui animal în categoria de carne consumabilă era de ajuns ca să fie modificate capacitățile senzoriale care îi erau trecute în cont. Aceste capacități percepute determinau, la rândul lor, preocupările morale manifestate de participanți cu privire la respectivul animal.

Putem prezenta pe întrecute alte trucuri de magie intelectuală care să permită justificarea consumului de carne, precum motivările finaliste („Plantele există pentru binele animalelor, iar animalele sălbatice pentru binele omului“ – Aristotel[1]), întreruperea empatică („Observăm [...] că moartea este dureroasă pentru animale. Și acest lucru disprețuiește omul la animal“ – Sfântul Augustin), mitologia eufemizantă a consimțământului animalului (care ne-ar oferi carnea sa în schimbul „bunelor“ îngrijiri pe care le

[1] R. Larue, *Le Végétarisme et ses ennemis. Vingt-cinq siècles de debats*, Puf, 2015

primește de la noi), negarea suferinței animale („când sunt ucise, animalele suferă mai puțin dacă sunt inconștiente, nu conștiente"), invocarea țelurilor înalte (cum ar fi „hrănirea umanității" sau „argumentul copilului canceros", pentru a susține cercetarea), chiar supraviețuirea („dacă Omul este condamnat la vegetarianism, nu va supraviețui"), referirea la o aporie alimentară (argumentul „țipătului morcovului"), diabolizarea vegetarianismului (suspiciune de mizantropie, asimilare a vegetarianismului cu nazismul)… etc.

Oamenii și-au permis să le facă orice animalelor. De fapt, după acest lucru îi și recunoaștem, ar spune Michel Audiard. Dar nici o fatalitate. Unul dintre membrii speciei noastre, departe de a fi prost, de meserie filosof, afirma recent: „Dacă reflectez, devin vegetarian". Această mărturisire a lui Michel Onfray nu este contrazisă de știință: cei care consumă leguminoase nu au creierul cât bobul de mazăre. Ba, mai mult: potrivit unei apariții din *British Medical Journal*, copiii al căror coeficient de inteligență este superior mediei la vârsta de 10 ani ar opta mai frecvent când vor fi adulți pentru un regim fără carne, iar acest lucru independent de clasa socială, de nivelul de educație și de venituri. La fel, inteligența emoțională pare să nu le lipsească persoanelor care se abțin să își bage furculița în alte animale, ba chiar dimpotrivă, dacă e să dăm crezare unor cercetări. În concluzie, dacă pentru unii carnea va fi contribuit la dezvoltarea creierului strămoșilor noștri, se prea poate ca de atunci să fi schimbat tabăra.

În nacela suspendată în spațiu pe care o numim Terra, ceva nu este în regulă cu celelalte animale. Cunoașterea crescândă a părții noastre comune, ponderea de riscuri sanitare și semnele care prevestesc un crah ecologic sunt tot atâtea apeluri pentru a fi puțin mai inteligenți.

MAI MULTĂ CARNE DECÂT RAȚIUNE

În Franța, 99% dintre iepuri, 95% dintre porci, 82% dintre puii de carne și 70% dintre găinile ouătoare sunt crescuți în sistem industrial. În numeroase cazuri, condițiile de viață și de ucidere sunt inacceptabile (de exemplu, potrivit OABA, organizație pentru bunăstarea animalelor, mai mult de jumătate dintre animale sunt conștiente atunci când sunt sacrificate). Totuși, fără să vorbim despre strivirea puilor, gavajul gâștelor, mutilarea sistematică a purcelușilor și a vacilor, motivele pentru incriminarea creșterii intensive a animalelor nu lipsesc. Din punct de vedere sanitar, implicațiile consumului de carne în bolile cardiovasculare și în obezitate sunt dovedite, iar statutul de „probabil cancerigen pentru om" (și de cancerigen dovedit pentru carnea procesată) este certificat de Organizația Mondială a Sănătății. Într-o dare de seamă publicată de Academia Națională de Științe (ANS), cercetători de la Universitatea din Oxford au calculat că, dacă umanitatea ar opta pentru o alimentație bazată pe produse vegetale, rata de mortalitate ar scădea într-un interval cuprins între 6% și 10%.

Altă iraționalitate: producția de carne este o sursă de risipă la scară largă; pentru a obține doar un kilogram de carne de vită, sunt necesare 25 de kilograme de materii prime de origine vegetală (4,4 kilograme pentru pui și 9,4 kilograme pentru porc). Cât despre Organizația Națiunilor Unite pentru Alimentație și Agricultură – FAO, aceasta estimează că este nevoie de 4 până la 11 calorii vegetale pentru a produce o singură calorie de carne. Această utilizare non-durabilă a resurselor agricole în serviciul cărnii, veritabilă „uzină anapoda de proteine", a fost recent scoasă la lumină într-o altă dare de seamă publicată de ANS. Aceasta demonstrează că o substituire a materiilor de origine vegetală necesare pentru procurarea cărnii de vită, de porc, de pasăre, a lactatelor

și ouălor printr-o producție vegetală destinată oamenilor ar permite extragerea de la două la 20 de ori mai multe proteine/hectar. Bazându-se pe singurele date agricole provenind dintr-un eșantion american, autorii estimează că ar fi posibilă hrănirea a 350 de milioane de persoane în plus.

De asemenea, creșterea animalelor are un impact puternic asupra mediului: reprezintă cauza principală a defrișărilor, contribuie mai mult decât orice altă activitate umană la emisia de gaz cu efect de seră (14,5% din emisiile totale, față de 13% din emisiile provenite din transporturi, conform FAO). Potrivit lui David Robinson, autorul cărții *Meatonomics*, „ca să produci proteine animale este nevoie de 100 de ori mai multă apă, de 11 ori mai multă energie fosilă și de cinci ori mai mult pământ" (vezi și F. Nicolino, *Bidoche. L'industrie de la viande menace le monde,* Les liens qui libèrent, 2009). În fine, creșterea concentrațională a animalelor este considerată un factor favorizant al dezvoltării și transmiterii epidemiilor și, în unele țări, fragilizează siguranța sanitară a populației, care, consumând animale a căror hrană conține medicamente împotriva infecțiilor avantajate de izolarea animalelor în fermele de creștere intensivă, contribuie mai ales la afectarea eficacității antibioticelor.

L.B.

CE SE POATE FACE ÎMPOTRIVA DOBITOCILOR?

Emmanuelle Piquet

Psiholog practician,
fondatoarea centrelor Chagrin Scolaire

„Dobitoc“ este un termen pe care se cuvine să-l definim înainte de orice, căci nu am ști cum să facem față unui dușman imposibil de definit.

În apostrofarea „dobitocul naibii!“ se simte perfect furia instinctivă pe care o produce acest substantiv, spre deosebire de vărul său prezent în „prostul naibii!“, care sună mai afectuos, chiar dacă se înscrie în același registru al insultelor. La fel se întâmplă și când avem de-a face cu „dobitoacă“ sau „proastă“: în afară de episoadele depresive foarte melancolice, atunci când ne purtăm cu asprime cu noi înșine în fața oglinzii, spre exemplu, preferăm să ne spunem „mare prost/proastă ești“, decât „mare dobitoc/dobitoacă ești[1]“.

Pentru că dobitocul stârnește foarte des o ură imediată și violentă. Și asta fiindcă îi este specific să se creadă deasupra regulilor, a codurilor și a celorlalți. Deseori, în mod obiectiv, pe nedrept. Însă felul agresiv care îi stă în caracter atunci își proclamă (explicit sau implicit) sentimentul nemăsurat de superioritate în fața întregii lumi naște în interlocutorii săi fie o izbucnire de iritare violentă și incontrolabilă, fie o stupefacție paralizantă. În ambele cazuri, dobitocul este reconfortat: căci rămâne un dobitoc, în vreme ce victima sa

[1] În acest articol, termenul de „idiot“ va fi folosit generic și cu sensul omologului său feminin.

simte că se sufocă, vrând să-i dea foc, dar nu poate; iar dobitocul rămâne la fel, chiar dacă interlocutorul observă la el o mutenie înspăimântată. În fața unui dobitoc mai mare, stă deoparte în mod ipocrit, dar va continua totuși să se comporte la fel de blamabil cu cei pe care îi consideră mai slabi. Prin urmare, are toate motivele să rămână un dobitoc. În măsura în care deseori iese realmente câștigător, nu putem să contăm pe faptul că se va opri de la sine.

Prin urmare, bine ar fi ca aceia care au de suferit de pe urma dobitociei sale să își vadă de treaba lor.

Căci, din păcate, comportamentul dobitocului, care lasă de dorit, poate lăsa urme adânci și în psihicul unora nu atât de dobitoci ca el, mai ales dacă aceștia nu reușesc să modifice interacțiunile pe care le îndură în raport cu acesta. Iar dacă reușesc (ceea ce este o veste bună), dobitocul poate înceta brusc să se mai comporte ca atare, în momentul în care nu mai consideră că este avantajat: mai exact, dacă consecințele, în special asupra popularității sale, asupra puterii sau a sentimentului de atotputernicie devin negative, chiar și în cazul în care înainte erau mai mult decât mulțumitoare.

Dobitocul stârnește foarte des o ură imediată și violentă.

Să luăm câteva exemple din lumea preadultă, pentru că este primordial să îi oprim pe dobitoci de la o vârstă fragedă.

Dobitocul brutal

Popular prin teama pe care o naște printre confrații săi, mereu și, prin urmare, mai avid de această putere amețitoare, dobitocul de la școală, de la colegiu sau de la

liceu nu se codește să își aleagă un țap ispășitor înfricoșat de violența sa și de înalta poziție pe care o arborează în orice circumstanță. Într-o spirală amplificatoare mai curând vertiginoasă și crudă, dobitocul ar putea astfel să își bată joc de victimă (insulte pe care le iubește de altfel foarte mult, pentru că scot în evidență extraordinar de bine interacțiunea pe care înțelege el să o mențină cu interlocutorul său astfel calificat), după care să o insulte, apoi să o împingă, după aceea toate trei în același timp, înainte de (de ce nu?) a o împinge la sinucidere. Lucru care se întâmplă întotdeauna în public (real sau digital), pentru a fi sigur că și-a întemeiat indiscutabil această faimoasă popularitate bazată pe teroare.

Dobitocia sa va fi exacerbată de puținele consecințe negative pe care le va înregistra din partea nefericitului său interlocutor. La fel se întâmplă și cu sentimentul de putere pe care îl va obține în anturajul său, confundând admirația și spaima sau considerând că una nu funcționează fără cealaltă.

Astfel, Mohamed, în vârstă de opt ani, este elev în clasa a doua și adoră fotbalul. Are un grup de prieteni în clasă, dar este foarte frecvent necăjit de un copil mai mare, dintr-a cincea, Égard (dobitocul), care este vânjos și căruia îi place la nebunie să pună piedici în timpul meciurilor tuturor elevilor din clasa a doua care joacă fotbal și mai ales lui Mohamed, care este considerat (după propriile spuse) cel mai slăbuț dintre elevii din clasa a doua, poate chiar și din clasa întâi.

Égard are o tehnică verificată: se postează în spatele lui Mohamed, fără ca acesta să-l audă venind, îl prinde la subsuoară și, printr-un joc de picioare destul de complex, îl trântește fără menajamente la pământ, în curtea școlii, unde se desfășoară meciurile. Mohamed spune că este victima

acestor căzături de cel puțin trei ori în fiecare pauză, uneori chiar de zece ori pe zi, și că nu mai poate, dar că nu știe exact cum să procedeze pentru ca Égard să înceteze. Nu are de gând să renunțe la fotbal, marea lui pasiune, pentru a evita aceste incidente dureroase.

Atunci când este întrebat ce face sau ce spune în momentul în care se trezește pe jos, Mohamed răspunde că nimic. Că se ridică și continuă să joace fotbal, ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic. Știind că în câteva minute sau ore va reîncepe calvarul. Mohamed spune că nu a vorbit cu învățătorul pentru că se teme ca Égard să nu îi facă și mai mult rău. Nu le-a spus nici părinților, din același motiv: dacă o face, se gândește el, aceștia îl vor informa numaidecât pe învățător. Speră doar ca Égard să nu repete clasa a cincea (a fost încântat să afle că legiuitorul interzice acest lucru pe viitor) și că atunci când va ajunge la vârsta de a merge la colegiu, călăul său își va schimba obiceiul sau ținta.

Însă, dincolo de fotbal, recreațiile sunt foarte lungi pentru tânărul Mohamed și ne întreabă dacă nu avem să-i propunem vreo strategie pe care să o poată aplica pentru a-l determina pe „împiedicător“ să se mai comporte astfel cu el. Îl sfătuim să își schimbe atitudinea, după cum urmează: odată colegii clasei a doua cu care joacă fotbal fiind informați în prealabil, Mohamed trebuie – atunci când Égard îl pune la pământ – să rămână acolo câteva secunde și să cânte cu voce tare, pe un ritm sacadat de rap: „Égard, mare curajos, trântește copii pe jos!“. Apoi, bătând din palme, să îi invite pe colegi să fredoneze împreună refrenul învingător.

Zis și făcut. Égard roșește în fața celor zece copii care preiau cântecelul și îl scandează, și nu va mai juca fotbal în ziua respectivă, și nici nu îi va mai face șicane lui Mohamed.

Dobitoaca rasistă

Tatăl Hikimei, o fetiță care are șapte ani, este copleșit. Se apropie carnavalul și a început deja să vorbească cu fiica lui despre hainele de prințesă din Ghana în care s-ar putea deghiza aceasta. Mătușa ei, croitoreasă, a început să îi croiască hainele care, potrivit spuselor tatălui Hikimei, sunt cu adevărat magnifice. „Ar fi într-adevăr minunat să o vedem purtând această ținută. Vrem tare mult ca toți copiii noștri să fie mândri că sunt ghanezi", îmi spune acest tătic.

Or, în urmă cu zece zile, micuța a anunțat că nu mai voia să se îmbrace astfel, ci mai degrabă în pirat, dar nu în prințesă ghaneză. Că rochia nu-i mai plăcea. Fiindcă era urâtă. Tatăl Hikimei insistă, ușurel la început, cerându-i explicații, dacă sunt modificări pe care vrea să le facă la ținută pentru a-i plăcea mai mult. Dar Hikima nu spune nimic cu privire la motivele pentru care s-a răzgândit și plânge când părinții ei insistă.

Atunci, tatăl îi spune că nu are încotro, deoarece mătușa ei a petrecut mult timp confecționând superba rochie, și că nu este frumos din partea ei să refuze. Dar Hikima chiar așa face și începe din nou să plângă. Tatăl vorbește despre capriciu, despre nerecunoștință și este de neclintit: Hikima va merge la carnaval în rochia de prințesă ghaneză, atât din respect pentru truda mătușii, cât și pentru originile ei. Cu cât se apropie ziua carnavalului, cu atât Hikima este mai înmărmurită, iar tatăl mai furios.

Într-o seară, cu câteva zile înainte de petrecerea costumată, mama fetei îi spune soțului că fiica lor i-a spus ce și cum. Se pare că la școală, una dintre colegele sale de clasă, Grace (dobitoaca), îi atinge regulat cu degetele antebrațele

Hikimei, apoi le miroase zgomotos spunând: „Așa e, cum se spune, că te dai cu caca peste tot în fiecare dimineață? Voi, negrii, sunteți dezgustători". Și toți colegii din jur își iau un aer îngrețoșat și se îndepărtează de Hikima, ca și cum ar fi un morman de gunoi.

Hikima se comportă ca și cum nu ar auzi, însă i-a spus mamei că nu e o idee bună să fii negru și că ea ar vrea să aibă pielea bej, iar dacă își pune rochia ghaneză la carnaval, toată lumea își va bate și mai tare joc de ea, ceea ce ar face-o să se simtă foarte prost. Spune și că nu a povestit acasă întâmplarea fiindcă știa că le va provoca o mare supărare părinților, mai ales tatălui ei.

Tatăl Hikimei îmi spune:

– Credeți că dacă vorbesc cu învățătoarea nu se rezolvă nimic. Însă eu vreau să o întâlnesc și să îi cer să le trimită câte o scrisoare părinților elevilor, în care să le explice ce se întâmplă și să le ceară să-și dojenească copiii, ba chiar să-i pedepsească. Este pur și simplu inadmisibil să se întâmple așa ceva.

– Într-adevăr, domnule, este inadmisibil și acest lucru trebuie să înceteze. Pentru ca să se întâmple negreșit, putem să contăm pe bunăvoința părinților și a copiilor, sperând ca scrisoarea să fie suficient de convingătoare pentru a-i responsabiliza și a-i face să își schimbe radical comportamentul. Putem să ne gândim că există și un risc ca situația să continue totuși pe ascuns, caz în care ar fi util ca Hikima să știe să se apere. Îi puteți transmite din partea noastră că, dacă nu poartă rochia, e ca și cum i-ar pune lui Grace o coroană pe cap. Ca și cum i-ar spune că este îndreptățită să debiteze lucruri atât de stupide și de răutăcioase și că asta, da, v-ar întrista foarte tare. Pentru că o prințesă ca ea nu

trebuie să îngenuncheze în fața unei hiene ca Grace, căci, în caz contrar, lumea nu este în regulă deloc. Așadar, ar putea s-o dea jos pe Grace de pe piedestalul ei spunând, de exemplu, următoarea dată când aceasta va mai face remarci cu privire la pielea ei: „ Da, e adevărat. De aceea atragem muștele la caca. Haide, Grace, hai, știu că nu te poți abține".

Evident, această ripostă ar avea un efect și mai puternic dacă Hikima ar purta o rochie de prințesă. Dar nu e obligatoriu.

Dobitocii homofobi

Elouan este în clasa a XI-a la un liceu profesional, iar viața sa nu este ușoară. Toți din clasă își bat joc de el și fac în permanență aluzii la homosexualitatea sa numindu-l, de pildă, „păsărică" sau imitând scene pornografice atunci când profesorii nu văd. Există chiar o serie de graffiti referitoare la el pe pereții liceului.

Printre cele mai neplăcute reacții:

– Moktar (dobitocul), care se preface că îl prinde pe culoare și amenință că îl va ucide „pentru că poponarii nu trebuie să existe". Lui Elouan îi este frică, atât de hotărât și de pornit pare Moktar.

– Dylan, care sosește în fugă și rânjește nervos de cum îl vede pe Elouan că este chinuit și exagerează, având un aer neobișnuit de stânjenit.

– Océane, de proporții uriașe, împinge și insultă pe toată lumea, râzând cu răutate; Elouan este una dintre țintele ei preferate. Îl poreclește „porumbița mea" și îl strâge la piept (din calea-afară de opulent), spunând că știe ea cum să-l facă să-și schimbe preferințele sexuale. Toată clasa e pe burtă de râs.

Într-o zi, după o săptămână cu adevărat dificilă, profesoara de franceză îi spune lui Elouan că vrea să vorbească cu el.

– Am impresia că nu ți-e ușor momentan, Elouan. Crezi că pot face ceva pentru tine?

– Nu cred, doamnă profesoară, răspunde Elouan, care izbucnește în hohote de plâns și încearcă stângaci să-și ascundă suspinele, panicat la ideea că vreun elev din clasă îl poate vedea în lacrimi.

– Nu voi face nimic dacă nu ești întru totul de acord, dar cred că există totuși soluții ca să dai cu ei de pământ.

– A, da? Se vede că nu îi cunoașteți deloc bine, doamnă profesoară. Nu le pasă de nimic. Visează chiar să ajungă în fața consiliului de disciplină, vă dați seama? Așadar nu o admonestare sau o sancțiune îi sperie pe ei. Și chiar dacă îl exmatriculați pe unul, mai sunt zece ca el.

– Știu asta, Elouan, știu bine, de aceea trebuie loviți mai tare. Dar tu trebuie să faci asta. Am o idee.

O săptâmână mai târziu, profesoara de franceză începe ora:

„Pentru a ne continua seria prezentărilor orale, Elouan va trece în fața voastră și va vorbi astăzi despre un subiect care știu că vă pasionează pe toți: homosexualitatea".

Toată clasa începe să se agite și să bombâne obscenități.

Elouan trece în revistă rapid definiția homosexualității, datele și istoria acesteia. După o scurtă pauză, începe: „Aș vrea să vă vorbesc acum despre o boală destul de gravă, care se cheamă homofobie. Întrebarea pe care ne-o putem adresa este: care sunt cauzele ei profunde?"

Elevii brusc nu mai scot un sunet.

Elouan continuă: „În primul rând, lipsa inteligenței. Unii homofobi au un creier atât de mic, încât ideea că pot exista oameni cu o sexualitate diferită de a lor nu încape în el".

Elouan îl privește pe Moktar direct în ochi și îi zâmbește. Clasa începe să chicotească, iar Moktar strânge din dinți.

Profesoara intervine:

– E adevărat, acum, că tu o spui, puținii homofobi pe care îi cunosc au această problemă de îngustime cerebrală. Dar, bieții de ei, nu e vina lor. (Îl privește fix pe Moktar, care se răsucește în scaun.) Elouan, există tratamente pentru aceste boli mintale?

– Din nefericire pentru unii, creierul le rămâne deteriorat pe viață. Însă uneori unii se schimbă. Cei mai sociabili dintre ei… Al doilea factor posibil este de a fi atrași ei înșiși de o persoană de același sex și frica profundă să nu observe ceilalți.

Elouan îl fixează intens pe Dylan și îi trimite un pupic discret. Dylan se blochează și lasă ochii în jos, în vreme ce toți îl privesc, un pic speriați, fiindcă în acest moment fiecare se întreabă care va fi următorul pe listă.

„Vrea cineva să comenteze primele două cauze ale acestei boli?", întreabă profesoara.

Tăcere de mormânt în clasă.

„A treia cauză propusă de oamenii de știință: o enormă lipsă de încredere în sine, cauzată de un complex. Homofobul își spune: trebuie să deturnez atenția de la problema mea către cineva care nu se va apăra și de aceea homosexualii sunt foarte la îndemână."

Elouan se întoarce spre Océane, care se foiește sub privirea lui și spune: „Asta e, ce, nu mai putem glumi acum"…

Profesoara conchide: „Prezentarea ta a fost cu adevărat pasionantă, Elouan, mersi. Înțelegem mai bine acum cauzele acestei boli care ne macină clasa".

Gânditorii Școlii de la Palo Alto (pe premisele cărora se sprijină cele trei intervenții precedente) au formulat, apoi au susținut următoarea ipoteză: deseori, exact ceea ce punem în practică pentru a rezolva o problemă nu numai că nu o rezolvă, dar o și agravează. Aceștia ajung la concluzia că ar trebui eventual acționat invers decât ceea ce s-a încercat deja fără efect, pentru a găsi soluția problemei și pentru ca să apară starea de liniște.

Această ipoteză este perfect viabilă pentru a stopa acțiunile dobitocilor: fiecare dintre cei trei copii și-a schimbat curajos atitudinea la 180 de grade, pentru a prelua controlul cercului vicios, încetând să mai plece capul, să tacă și să spere că toate vor trece de la sine. Ripostând, replicând, manifestându-se, în loc să îndure aceste comportamente care îi făceau să sufere infinit.

Este în mod limpede cea mai eficientă metodă de a-i opri pe dobitoci.

PROSTIA VĂZUTĂ PRIN OCHII COPIILOR

Întâlnire cu **Alison Gopnik**

Profesor de psihologie
și filosofie la Berkeley

POSTES

- ***Care sunt cele mai mari prostii pe care adulții, inclusiv psihologii, le-au gândit cu privire la copii?***

  Este un pic jenant, însă aproape tot ce au spus adulții și psihologii în mod special despre copii s-a dovedit a fi fals! Și este foarte greu de știut de ce. De exemplu, se spunea tipic despre copii că sunt irațională, incapabili să se pună în locul altuia sau incapabili de abstracție în general, că sunt cantonați în aici și acum, dar și imorali, egocentrici, potrivit lui Freud și chiar lui Jean Piaget, fondatorul psihologiei dezvoltării! William James amintea la cei mai tineri de o „confuzie înmugurită și zgomotoasă" (*blooming, buzzing confusion*), iar John Locke, de o foaie nescrisă.

  Și astăzi se găsesc oameni convinși că cei mici nu știu să facă diferența între imaginar și realitate. Desigur, nu putem spune cu exactitate ce se întâmplă în mintea unui copil, dar este curios să constatăm că persoane care se ocupă de psihologia științifică au putut astfel proclama cele mai rele lucruri despre copii, fără dovezi tangibile. Ar fi putut foarte bine să spună: „Nu prea știm dacă copiii sunt egocentrici sau nu ori dacă știu să gândească abstract. Trebuie să clarificăm aceste lucruri". Dar nu, copiii erau priviți ca niște deficienți, adulți incompleți, cărora le lipseau capacități fundamentale. Recent chiar, un neurolog a comparat copiii cu animalele sau cu pacienții cu leziuni cerebrale. Totuși, dacă reflectăm mai mult de două minute, putem observa că acest lucru nu are sens, pentru că nu există nici un argument valabil. Însă oamenii

de știință bărbați, din Europa, de 35 de ani, se considerau summumul inteligenței umane…

- ***E ca și cum psihologii uitaseră că ei înșiși au fost copii?***

Tocmai de aceea, atâta amar vreme, am fost cu toții stupizi. În orice caz, nu putem să ne amintim ce înseamnă să ai mai puțin de cinci ani. Bebelușii nu vorbesc, iar mai târziu, trebuie să treacă o anumită perioadă pentru ca cei mici să ajungă să articuleze corect. Dacă întrebați un copil în vârstă de trei ani ce își dorește de ziua lui, răspunsul acestuia nu va fi neapărat coerent. Este unul dintre motivele pentru care e greu de știut ce se întâmplă în mintea lor. Pe de altă parte, să nu uităm că, foarte mult timp, persoanele care cunoșteau cel mai bine bebelușii, care vegheau asupra lor zi după zi erau femeile, mamele. Ele gândeau fără îndoială, în mod intuitiv, că nu trebuie să te încrezi în aparențe, însă părerea lor era considerată mai puțin importantă și mai mult emoțională. Autorii de lucrări de filosofie și de psihologie nu își creșteau ei copiii! Unii poeți, care aveau amintiri de la patru sau cinci ani, au avut un punct de vedere mai limpede: de exemplu, Woodsworth, în tinerețe, își câștiga existența ocupându-se de copiii cuiva mai bogat decât el. Și însuși Darwin, prin eforturi repetate de a-și observa propriii copii, spusese lucruri interesante. Însă acestea sunt doar excepții.

- ***Era și mai rău pentru bebelușii, considerați de către marii psihologi drept simple tuburi digestive și operați fără anestezie până la sfârșitul secolului XX, sub pretextul că nu puteau simți durerea…***

Exact. Chiar și astăzi mai aud filosofi care afirmă că bebelușii nu au conștiință. Când eram studentă, un neurolog mi-a explicat că, de vreme ce aceștia nu au cortex,

nu dispun decât de reflexe. Iar asta nu s-a întâmplat cu mult timp în urmă.

- ***Copiii sunt sensibili la prostia adulților?***

  Greu de spus. Dacă gândim conform teoriei Sistem 1/ Sistem 2, ceea ce pare stupid este uneori foarte util! De exemplu, a nu reflecta sau a nu lua în considerație noi informații pentru a ne rafina gândirea și a accepta dovada propriei greșeli poate constitui o definiție a prostiei. Totuși, atunci când trebuie să luăm o decizie foarte rapid, nu ne permitem mereu să pierdem vremea și energia necesare pentru a arăta că suntem inteligenți. Respectarea unei rutine funcționează foarte bine, în cea mai mare parte a timpului: e mult mai bine decât să reîncepem de fiecare dată reflecțiile de la zero. Or, copiii se încred foarte tare în cunoștințele lor și mai puțin în automatisme. De exemplu, potrivit cercetărilor pe care le-am efectuat recent, ei își actualizează mult mai ușor ipotezele și convingerile decât adulții, care se sprijină mai mult pe experiență. În cele din urmă, există două tipuri de inteligență foarte diferite, dar complementare: a ne asigura de cunoștințe solide reprezintă o formă de inteligență, însă a reuși să ne adaptăm foarte rapid la o lume în mișcare este o altă formă! Specialiștii în neuroștiințe vorbesc despre dialectica explorare/exploatare (*explore/exploit trade-off*). Copiii sunt incredibil de dotați pentru a învăța, fie și doar limba maternă, chiar dacă au aerul mult mai stângaci decât adulții, când e vorba să își lege șireturile sau să-și pună haina pe ei înainte de a merge la școală.

- ***Dacă e cazul, recunosc faptul că părinții lor sunt proști?***

  Multe studii consacrate judecății copiilor despre adulți arată că, încă de la vârsta de 3–4 ani, cei mici acordă ușor beneficiul îndoielii. Dacă un adult spune ceva, ei pornesc

de la principiul că acel lucru este adevărat. Totuși, dacă acesta exprimă în mod regulat ceva care se dovedește a fi fals, nu îl mai cred. De puțină vreme, studiez și adolescenții și constat lucruri foarte interesante: tendința lor de a respinge ceea ce spun părinții, de a evalua singuri lucrurile pare să aibă la origine modificările cerebrale care îi ajută să exploreze, să critice și să își asume responsabilități.

- ***Suprainvestirea parentală (parenting) poate duce la prostie?***

  Așa cum știți deja poate din cărțile mele, pentru mine, suprainvestirea parentală este o prostie! În virtutea dialecticii explorare/exploatare, numai pe termen lung știința își poate permite să exploreze. De exemplu, prin observarea lentei mișcări a stelelor, demersul științific a cunoscut un impuls hotărâtor. În alte domenii, precum medicina, unde există mereu urgența de a-i ajuta pe oameni să treacă peste o boală, există deseori și interesul de a exploata rutinele. Este paradoxal, dar urgența compromite deci exploatarea datelor pe care le autorizează reculul. Prin suprainvestirea parentală, părinții caută rețete prefabricate pentru a acționa în caz de urgență, aici și acum, asupra copilului lor… și se irosesc în absurditate, în loc să lase să se instaleze în mod natural o relație de cursă lungă.

- ***Ecranele îi fac pe copii proști?***

  Este o întrebare excelentă, al cărei răspuns nu îl vom cunoaște decât peste ani. Din punctul meu de vedere, ecranele îi vor ajuta pe copii să își dezvolte inteligența în alt mod. Observăm un fel de panică morală legată de ecrane, dar disproporționată, dacă o raportăm la cunoștințele reale asupra subiectului. Așa se întâmplă întotdeauna în cadrul procesului de progres tehnologic, acuzat cu regularitate că afectează inteligența oamenilor. Un exemplu celebru este Socrate, care condamnă

lectura, pentru că nu dă voie memoriei să se dezvolte. Avea dreptate, nu mai știm Homer pe de rost! Însă am beneficiat de alte avantaje de pe urma cititului… Este perfect posibil ca astăzi copiii să fie pe cale să se adapteze noilor tehnologii, pentru a dezvolta noi forme de inteligență, cu prețul posibil al capacității de memorizare, de exemplu. Dacă poți avea răspunsul imediat la o întrebare, de ce să memorezi *a priori* informațiile? Și dacă dispui de toate informațiile din lume la vârful degetelor, e greu de crezut că acest lucru te va prosti…

- ***În cele din urmă, recomandați să avem încredere în copii?***

  Din punctul de vedere al evoluției, ne-am putea întreba de ce există copiii! Noi, oamenii, traversăm o perioadă de imaturitate mult mai lungă decât orice altă specie. Or, cu cât o specie se bazează mai mult pe învățare decât pe instinct, cu atât este mai inteligentă. Este valabil în cazul fluturilor, al corbilor… Copiii sunt făcuți pentru a deveni inteligenți, în orice caz, pentru a învăța: beneficiază de o perioadă precoce în care nu au nimic altceva de făcut decât să acumuleze cunoștințe care le vor folosi ca adulți, ceea ce îi va face inteligenți, fără să fie nevoie să se întrebe cum să mănânce, cum să supraviețuiască în clipa de după. Din acest punct de vedere, putem avea încredere în copii, în sensul în care rațiunea lor de a fi este tocmai aceea de a explora, pentru a învăța să se descurce.

- ***După părerea dumneavoastră, un adult este prost pentru că își refuză dimensiunea infantilă?***

  Cred că există argumente plauzibile în favoarea acestei ipoteze. Poate ați citit un articol din *New York Times*, în care i se reproșează lui Donald Trump că se comportă ca un copil de patru ani. Nu este deloc amabil pentru copiii de patru ani! În vremea copilăriei, avem mintea deschisă

spre tot felul de posibilități, de noutăți. Crescând, orizontul devine mult mai strâmt, cu mult mai puțină latitudine în viziunea noastră despre lume. Gândiți-vă la tradiția budistă, care remarcă faptul că ne simțim uneori prinși în capcana propriei minți, prin dorințele imediate, prin ruminații, fără posibilitatea de a cuprinde lumea exterioară: „Îmi trebuie asta, vreau ailaltă, ce pot face să o obțin numaidecât?" Exact ceea ce adulții le-au reproșat copiilor multă vreme! În vreme ce ei sunt, de fapt, așa… Și în special proștii, atât de obsedați de propria persoană și de propriile obiective. Exact invers decât copiii. Atunci da, dacă am semăna mai mult cu cei mici, ar fi un bun remediu împotriva prostiei.

- ***Mulți oameni, auzind despre acest proiect de carte despre prostie, s-au gândit imediat că ar fi vorba despre Donald Trump. Or, dumneavoastră sunteți prima care vorbește despre el!***

  Trump domină totuși toate discuțiile! Dar el arată cum pot deveni adulții egocentrici, mult mai mult decât copiii.

- ***Ca adult, ar rezuma Donald Trump toate prostiile pe care le-au gândit mereu psihologii despre copii?***

  Cu siguranță…

Interviu realizat de
Jean-François Marmion

VISĂM PROSTII?

Delphine Oudiette

Cercetătoare la Institutul pentru
studiul creierului și al măduvei spinării,
în cadrul echipei „Motivație,
creier și comportament"

LA NAIBA!

Deseori ne gândim la vise ca la niște aventuri mărețe. Atunci când dormim, devenim deodată la fel de cool ca Superman, zburând deasupra acoperișurilor unui oraș imaginar și luptându-ne eroic cu monștri de temut. Speranța stârnită este deci mare: ce-ar fi dacă visul ne-ar permite să evadăm din prostia cotidiană?

Multe vise ridicole

Mai multe grupuri de cercetători au început să-i ~~tortureze~~ trezească meticulos, din oră în oră, pe niște oameni care dormeau inocent, pentru a-i întreba ce aveau în minte în momentul respectiv. Ei, bine, stupoare! Povestirile lor erau atât de comune și de banale, încât cel care ar fi avut îndrăzneala să le istorisească în cadrul unor cine mondene ar fi riscat să-și facă auditoriul să moară de plictiseală. De exemplu, unul prepară inimi de anghinare, un al doilea este blocat pe un culoar și un altul vorbește despre dopaj soției unui ciclist. Băncile de vise, care conțin mii de vise ale ale bărbaților și femeilor de toate vârstele, confirmă această constatare copleșitoare: 90% dintre vise sunt foarte coerente, foarte credibile și realiste, de o calitate dramatică mediocră (puține elemente ieșind din comun). Pe scurt, nu ai din ce să scrii un scenariu bun de film. Imaginarul

colectiv care vede universul oniric ca fiind extraordinar este, prin urmare, nefondat. Memoria noastră se pare că e selectivă: nu ne amintim în principal decât visele cele mai stranii, intense și tulburătoare din punct de vedere emoțional. Celelalte, mai puțin extravagante, cad în uitare.

Prost azi, prost mereu?

Dacă puține dintre visele noastre sunt o replică exactă a aventurilor pe care le trăim în starea de veghe, 84% dintre povestirile noastre despre vise conțin elemente autobiografice: majoritatea cuprind frânturi din experiențele noastre recente, deseori îmbinate cu evenimente mai vechi. Viața noastră atunci când suntem treji ne hrănește existența onirică. Așadar, *a priori*, dacă suntem proști în timpul zilei, există slabe șanse ca acest lucru să se schimbe noaptea…

Dar să nu ne grăbim! Narările viselor sunt distorsionate: putem cenzura semnificațiile picante, întâmpinăm dificultăți în retranscrierea verbală a aventurilor extraordinare ori, pur și simplu, uităm tot sau o parte din isprăvile noastre nocturne. Poate că bucăți de inteligență pură sunt ascunse în visele noastre și dispar la trezire, ca stelele căzătoare? Anumite patologii ale somnului ne pot oferi câteva elemente care să ne ajute în răspunsuri. Atunci când dormim, ne găsim fie în somn lent, fie în somn paradoxal. Acesta din urmă este caracterizat de o activitate cerebrală puternică, cu mișcări oculare rapide și o paralizie musculară. Somnul paradoxal este, de asemenea, un stadiu asociat cu o foarte mare frecvență a viselor și conținuturi onirice mai elaborate și intense.

La pacienții atinși de tulburare comportamentală în somnul paradoxal, lacătul cerebral care paralizează mușchii nu mai funcționează. Aceștia încep atunci să „trăiască“ o parte

din visele, din gesturile lor și din cuvintele visate, devenind astfel accesibili observării video, grație instalării unei camere de supraveghere cu infraroșu. Datorită ajutorului de la acești pacienți agitați, am putut ridica puțin vălul de pe conținutul oniric, eliberat de biasurile inerente istorisirilor viselor. Mulți dintre pacienții noștri se certau cu dușmani invizibili în timpul nopții, când scăpând de un leu agresiv, când îndepărtându-se de caimani cu o vâslă imaginară, când luptându-se mândri cu sarazinii. Bravura spunea deci mereu „prezent"! Pe lângă visele cu lupte, pacienții cu tulburare comportamentală în somnul paradoxal manifestau, de asemenea, comportamente mai banale: un fost fumător adormit se lăsa tentat de adicția sa trecută, fumând o țigară invizibilă, un fost militar dădea ordine, trecându-și în revistă trupele, și un tâmplar pensionat lovea cu ciocanul, pentru a construi o scară. S-ar părea că obiceiurile noastre și competențele acumulate de-a lungul anilor de veghe ne invadează scenariile onirice. Este greu să evadăm din viața cotidiană, chiar și atunci când dormim!

Visul sau eliberarea prostălăului care somnolează în noi?

Există diferite tipuri de proști. Printre acestea se numără prostul social, vulgarul, grosolanul, prostul-prost. Și s-ar părea că acest prost se strecoară în visele noastre! Un studiu complex s-a axat pe cuvintele nocturne emise de 232 de somniloci, acele persoane care vorbesc în timpul somnului. Rezultatul este uimitor. Visătorii nu sunt dintre cei mai conciliant: din 361 de cuvinte pronunțate în somn, 21% conțineau cuvântul „nu". Acest faimos „nu" reprezenta 5% din numărul total de cuvinte emise în somn, în vreme ce, în timpul stării de veghe, „nu" reprezintă doar 0,4% din ansamblul cuvintelor utilizate. Dar asta nu e tot.

Cuvintele nocturne cuprind o mare cantitate de mojicii și alte înjurături.

Cuvintele nocturne cuprindeau, de asemenea, o doză sănătoasă de mojicii și alte înjurături (9,7% dintre frazele pronunțate). Iată un florilegiu din acest limbaj grosolan: inevitabilele „Vai vai vai vai la naiba, la naiba, la naiba, la naiba, o, la naiba!“ și „Da, sau nu mă mai freca la melodie?“, mereu eficienta „Tacă-ți fleanca!“, regresivul „Marș de-aici că puți!“, cel lipsit de argumente „Ești o târfă!“, amenințătorul „Îi sparg moaca!“ sau încă foarte clasicul „Mă doare-n cur!“ Din când în când, un mic moment de delicatețe venea să pună balsam pe inimă. Un somniloc romantic se adresează în vis unei femei: „Nu ți-a spus nimeni că ești fermecătoare? Poftim? Nici un bărbat tânăr nu ți-a spus asta?“ Curtea făcută fetei de vorbitorul prin somn se încheie printr-un moment de poezie pură: „Dar băieții ăștia nu au coaie? Sunt toți poponari sau cum?“ Din nefericire, povestea nu ne spune dacă somnilocul nostru seducător s-a cuplat cu fata din vis. Un lucru e sigur: între vulgaritate, violență verbală, gesturi acuzatoare și ton sarcastic, cuvintele nocturne sunt deseori spurcate și contrastează puternic cu personalitatea diurnă plăcută a somnilocilor.

Visătorul, un prost incompetent și credul?

Prostia în vis nu se limitează la grosolănii. Visătorul este un incompetent notoriu, deseori în prag de eșec. Un studiu amplu al viselor, realizat pe un eșantion de 700 de studenți la medicină, efectuat în ajunul prestigiosului concurs de admitere și în trimestrul precedent, a arătat că 60% dintre participanți au visat concursul. În 78% dintre cazuri, visele

despre admitere erau veritabile scenarii catastrofale: probleme cu deșteptarea, întârziere, acuzații de copiere, subiecte de neînțeles, lipsă de timp, toate motivele pentru a pica erau trecute aici. Și nu este o specificitate a studenților la medicină. Emoțiile negative (în special frica, tristețea, dar și furia) sunt suprareprezentate în vise și corespund unui procent de 80% dintre emoțiile raportate. Visele cu ghinioane (accident, boală, obstacole) sunt de șapte ori mai frecvente decât visele în care se întâmplă un eveniment norocos. Dintre toate interacțiunile sociale, agresiunea este cel mai des raportată, mai mult decât relațiile amicale sau sexuale. Visătorul are gânduri negre, băgându-se în mod regulat în situații neplăcute, chiar periculoase. Adică nu este un exemplu de reușită socială.

Ca să punem sare pe rană, în rarele vise care nu sunt realiste și implică elemente bizare, puțin probabile, chiar imposibile în realitate, visătorul își pierde orice simț critic. Înghite pe nemestecate tot ce vede sau aude, fără a-și pune întrebări. Astfel, visătorii nu sunt șocați ca un coleg să aibă înfățișarea unui tovarăș din clasa a șasea sau că mica lor sufragerie devine brusc o sală de bal. Pierderea gândirii dirijate, a controlului voluntar, a orientării, a simțului critic în vis se datorează, fără îndoială, diferențelor de activări cerebrale în somnul paradoxal, în raport cu starea de veghe, și, mai ales, dezactivării cortexului prefrontal dorsolateral, o zonă foarte importantă pentru raționamentul logic la trezire. În plus, anumite incongruențe caracteristice visului, cum ar fi identificarea eronată a chipurilor familiare, seamănă cu simptomele neurologice cunoscute și provocate de anumite leziuni cerebrale (ca sindromul Fregoli, o tulburare de identificare a persoanelor, cauzată de leziuni la nivelul lobului frontal drept sau al lobului temporal stâng). Astfel de asemănări între vise și manifestări patologice sugerează implicarea,

în timpul somnului, a unor dezactivări tranzitorii din anumite zone vizuale specifice, și/sau a unor deconectări funcționale între aceste zone vizuale și alte rețele cerebrale la persoane sănătoase din punct de vedere neurologic.

Prostia în vis, o experiență salutară?

Amintește-ți de studenții la medicină care visau, în majoritate, înaintea concursului de admitere, că au picat. Ei, bine, în lumina notelor obținute la examen, aceste experiențe negative par a fi fost salutare. Cu cât visaseră mai mult concursul, cu atât mai mare a fost nota! Acest rezultat coroborează vechi studii cu privire la femeile aflate în proces de divorț. Cele care încorporau mai mult în vise elemente legate de divorț se adaptau mai bine la noua viață și făceau în număr mai mic depresie. O teorie postulează de altfel că visele ar putea acționa ca un exercițiu de simulare în cazul unor amenințări sau al unor situații care ne preocupă, ajutându-ne să ne pregătim mai bine pentru viața reală, cam ca un fel de vaccin care declanșează producerea de anticorpi adaptați pentru a ne proteja împotriva unor eventuale viitoare virusuri.

Dincolo de dimensiunea „realitate virtuală“ ca pregătire a acțiunii, visele ne-ar putea permite să suportăm mai bine emoțiile, înlăturând „haina emoțională“ de pe amintiri și păstrând doar informația importantă (amintirea în sine, eliberată de emoția asociată). Un psihiatru canadian, Tore Nielsen, susține că visele permit reducerea dimensiunii negative a experiențelor anxiogene sau traumatizante, reactivându-le concomitent cu elemente neutre în timpul scenariilor onirice. Acest proces ar activa două zone cerebrale: amigdala, amplasată adânc în creier, și cortexul prefrontal mijlociu, localizat în partea din față. Reactivarea elementului

anxiogen ar stimula amigdala, declanșând sentimentul de teamă, foarte prezent în vise. Cortextul prefrontal mijlociu înlesnește o analiză emoțională a situației (elementul anxiogen reactivat într-un alt context, neutru, nu mai este atât de îngrijorător) și inhibarea fricii. Potrivit acestui model, dacă emoția este prea intensă sau dacă terenul psihologic este fragil, sentimentele negative îl vor trezi pe cel care doarme: visul devine un coșmar. Coșmarurile ar fi astfel o nereușită a procesului de gestiune a emoțiilor în timpul somnului.

Prostia din vise, o inteligență latentă?

Să încercăm să rezolvăm o enigmă. Imaginează-ți doi bărbați, aflați la o distanță de câțiva metri unul față de celălalt. Cei doi observă trei vaci lângă un gard prin care a trecut brusc un curent electric, făcând vacile să tresară. Unul dintre cei doi vede vacile cutremurându-se toate în același moment. Celălalt afirmă că s-au zdruncinat una după alta. Spiritele se încing, cei doi se încaieră. Cine are dreptate și cine greșește?

Albert Einstein a trăit această dispută absurdă în vis, apoi a fost obsedat de ea când s-a trezit, în așa măsură, încât ulterior a constituit o sursă de inspirație în dezvoltarea, câțiva ani mai târziu, a teoriei relativității, care arată că spațiul și timpul nu sunt absolute și se pot deforma. Ambii oameni aveau, așadar, dreptate. Nu e chiar atât de absurdă povestea asta cu vacile! Iar Einstein nu e singurul care a relatat că un vis i-a servit drept muză creatoare. Opere de artă (romanul *Frankenstein,* legendarul cântec *Yesterday* al formației The Beatles), invenții (mașina de cusut) și mari progrese științifice (structura chimică a benzenului, importanța neurotransmițătorilor în comunicarea neuronală), toate acestea au fost posibile grație apariției unui vis inspirator.

Numeroase studii au arătat că experiențele trăite în stare de veghe (amintirile) sunt reactivate în timpul somnului lent, fiind astfel consolidate, cam ca un actor care își repetă textul pentru a-l memora mai bine. Ipoteza noastră este aceea că, în timpul somnului paradoxal care urmează celui lent (și, probabil, în timpul viselor care îl însoțesc), creierul-actor ar deveni improvizator, sărind de la o asociere la alta, permițând reorganizarea experiențelor noastre și apariția bruscă a unor idei noi, gata să fie exploatate la trezire. Această ipoteză este susținută de mărturiile mai multor visători lucizi, acele persoane care știu că visează în momentul în care visează și care pot, unele dintre ele, să modifice o parte din scenariul oniric în desfășurare. Acești veritabili onironauți povestesc că își folosesc frecvent libertatea unică oferită de starea de somn cu vise pentru a căuta soluții creative la provocările personale (de exemplu, rezolvarea unei probleme complexe de matematică sau inventarea unei machete).

Așa cum am văzut, visele sunt puternic legate de experiențele noastre din starea de veghe. Acest lucru implică: 1) faptul că, în definitiv, este greu să scăpăm de prostia din jur și 2) cine este prost în timpul zilei are tendința să rămână prost și noaptea. Dar, cine știe? Datorită forței creatoare a viselor, poate că și prostul își va putea oferi sclipiri de geniu, nu?

Recomandări de lectură

I. Arnulf, *Une fenêtre sur les rêves*, Odile Jacob, 2014
M. Jouvet, *Le Sommeil, la conscience et l'éveil*, Odile Jacob, 2016
S. Schwartz, *La Fabrique des rêves*, Le Pommier, 2006
I. Arnulf, *Comment rêvons-nous?,* Le Pommier 2004
M. Walker, *Why We Sleep*[1], 2017

[1] Matthew Walker, *Despre somn. De ce este vital să dormim și să visăm*, Editura Vellant, 2018

CEA MAI MARE PROSTIE ESTE SĂ TE CREZI INTELIGENT

Întâlnire cu **Jean-Claude Carrière**

Scriitor și scenarist

- ***Mi-ați spus odată că faceți distincția între tâmpenie și prostie. În opinia dumneavoastră, care este nuanța care le deosebește?***

  Am spus eu asta?

- ***A, da! De ce, era o prostie?***

  Este posibil! Să spunem că tâmpenia este întotdeauna arogantă, peremptorie: afirmăm ceva complet idiot, dar cu certitudine și cu toată autoritatea necesară. Dacă tâmpenia este mereu foarte sigură de ea însăși, prostia, în schimb, poate ezita uneori. Și mie mi se întâmplă să spun prostii în fiecare zi, așa cum li se întâmplă tuturor, dar mă străduiesc să nu spun prea multe tâmpenii, cu atât mai mult cu cât unele dintre ele fac foarte mult rău. Chiar și astăzi, când spunem că anumite categorii de oameni nu seamănă cu altele, acest lucru presupune, în același timp, tâmpenie și prostie, dar mai ales tâmpenie, căci știm că nu este adevărat. Cineva care pretinde că soarele este cel mai mare astru din univers spune o prostie, asta-i tot, pentru că este bazată pe ignoranță. Cine susține acest lucru, în ciuda tuturor dovezilor, atunci apără o adevărată tâmpenie, care tinde spre prostia monumentală. Surprinzător la un prost este momentul în care spune ceva inteligent. Se poate întâmpla…

- ***Prostia este o credință considerată drept știință?***

  Uneori, da. Nu pot să afirm că toți cei care au participat la concilii ecumenice pentru a stabili „adevăruri" erau idioți:

aveau inteligența acelor vremuri și gândeau în felul lor. Cu toate acestea, au ajuns la formularea unor expresii ca „trinitate unitară", ceea ce este totuși destul de aproape de prostie… Fraza care mi-a oferit cheia pentru a scrie *Dicționarul prostiei* îi aparține monseniorului de Quélen, la începutul secolului al XIX-lea, după înfrângerea lui Napoleon. La predica adresată către toți foștii emigrați, reveniți odată cu Casa de Bourbon și reuniți în catedrala Notre-Dame din Paris, spune astfel: „Nu numai că Iisus Hristos era fiul lui Dumnezeu, însă provenea dintr-o familie extrem de bună din partea mamei". Nu există frază mai tâmpită! Potrivit lui Flaubert, „prostia se află în dorința de a trage concluzii". De a spune un lucru definitiv, care nu mai suferă modificare pe veci. Trăim într-o perpetuă mișcare a cunoștințelor, ideilor, sentimentelor, a percepției pe care o avem despre lume și despre noi înșine, a senzațiilor… prin urmare, dorința de a fixa lucrurile o dată pentru totdeauna, în stilul „așa stau lucrurile", indiferent despre ce e vorba, reprezintă o tâmpenie. Fără îndoială. Pentru că totul se schimbă neîncetat.

- ***Îndoiala ar fi antidotul pentru tâmpenie sau pentru prostie?***

Îndoiala este indispensabilă. Știința își pune întrebări încontinuu: atunci când lucrez cu oameni de știință, ceea ce mi se întâmplă destul de des, aceștia îmi spun că un adevăr științific beneficiază de o speranță de viață de circa zece ani. În vreme ce credința este de neclintit. De fapt, este chiar ceea ce o caracterizează: îndoiala sfântului apostol Toma este un păcat major! „Ai aderat la acest grup care crede în acest adevăr. Dacă te îndoiești vei fi respins." Și, nu rareori, chiar ucis.

- ***Este vorba despre* Credo quia absurdum, *„Cred pentru că e absurd"?***

Este altceva. Adevărurile teologice, cum ar fi Trinitatea unitară (trebuie acceptat faptul că Dumnezeu este și „unul", ȘI

„trei"), reprezintă misterul, absurditatea. Nici o minte umană nu ar fi putut născoci ceva asemănător: întrucât este adevărat și absurd în ochii noștri, este divin. Dar să nu uităm că noi suntem cei care au hotărât că era adevărat… E greu de acceptat în zilele noastre, dar am întâlnit, în generația mea, comuniști convinși care nu erau departe de această stare de spirit. Li se citau fraze din Karl Marx, din Engels sau din Lenin și adevărul fusese grăit. În anii 1950, să fii dat afară dintr-o celulă comunistă pentru că aveai dubii era foarte grav! Unii au suferit foarte mult din acest motiv, alții au murit de inimă rea ori s-au sinucis. Am cunoscut asemenea oameni… Era ca și cum ai fi fost exclus dintr-o sectă gnostică sau eretică, așa cum au existat cu sutele, de-a lungul istoriei.

- ***Prostia are un numitor comun de-a lungul secolelor și al culturilor sau reprezentările ei sunt variabile?***

Există un trunchi comun, dar trebuie tot timpul să fim în gardă atunci când vorbim despre prostie sau despre tâmpenie, pentru că le atribuim mereu celorlalți… Or, noi suntem în stare, eu, tu, toată lumea, în orice clipă, să spunem o tâmpenie sau o prostie. Aș spune că ne sunt la îndemână. Nu este ceva pe care unii să-l aibă și alții nu: unii îl au mai pregnant decât alții. Toți suntem în stare să fim proști. Însă unii se lasă în voia caracterului lor, a temperamentului, a circumstanțelor care îi fac să spună enormități, pe când alții se feresc mai mult. Mi s-a întâmplat să spun prostii, desigur (poate chiar acum, când stăm de vorbă!), dar cea mai mare tâmpenie este să te crezi inteligent. Să fii încredințat că ai o privire de ansamblu asupra lumii, asupra bărbaților și femeilor, o viziune clară, bine definită și structurată. „Analizez situația într-un mod cât se poate de concludent": asta e prostie crasă. Pe de altă parte, o minte care mărturisește că se află constant în incertitudine, în dubiu, că nu știe, că nu vede ar cădea într-o altă extremă, aproape la fel de stupidă ca și prima. Dar nu cu totul…

- ***A-ți recunoaște propria prostie înseamnă a o limita, chiar a o face să dispară?***

  Putem spera, dar ar fi o pretenție prea mare! Trebuie să ne recunoaștem propria prostie orice ar fi, este un lucru de bază. A te încăpățâna înseamnă să arăți că ești mai prost decât ceea ce se spune despre tine. Distanța, spiritul critic, privirea îndreptată asupra sinelui, tot ceea ce sperăm să păstrăm cât mai mult posibil prilejuiesc un calm interior care ne îngăduie să judecăm mai bine lucrurile.

De exemplu, televiziunea fiind lefteră, nu mai există decât dezbateri, inclusiv cu privire la ceea ce s-a întâmplat în ziua respectivă. Mi s-a părut întotdeauna că e o dovadă de cutezanță, de temeritate. Pe 1 mai 2018, am asistat la manifestații cu protestatari cu cagule. Ei, bine, în aceeași zi, o serie de specialiști au explicat despre ce era vorba. Eu nu aș fi fost capabil: unii au pretins că era vorba despre grupări de extremă stânga, alții, de extremă dreapta, iar alții, despre grupări nici de dreapta, nici de stânga, ci de huligani și de anarhiști profesioniști. Așa, descurcați-vă cu asta! Este foarte dificil să te distanțezi, mai ales atunci când ești un politician, bărbat sau femeie, care trebuie să ia o decizie imediată. Să apăs butonul sau nu?

Există totdeauna argumente pro și contra. Marii politicieni sunt cei care văd lucrurile de la distanță și care aleg momentul potrivit, ca atunci când generalul de Gaulle a pronunțat termenul de „autodeterminare" – cu privire la Algeria –, ceea ce însemna, *grosso modo*, „independență". De Gaulle avea acest cuvânt pe vârful limbii de mai multe luni și nu l-a spus la întâmplare sau oriunde: era fructul unei lungi reflecții și al unei decizii pe care o luase în prealabil, deși poate nu își dădea seama de proporții sau de ce avea să se întâmple între partizani și adversarii Algeriei franceze, cum se spunea în epocă.

- ***Ce s-a schimbat cel mai mult referitor la prostie, de la publicarea* Dicționarului *dumneavoastră, din anul 1965?***

Informația, cu siguranță. Eu sunt ca toată lumea, din când în când intru pe YouTube și privesc o serie de știri: sunt *fake* sau *reale*? Habar n-am. Vi se explică faptul că s-a rezolvat un mister anume, că sunt mulți extratereștri în America, că guvernul american a ordonat distrugerea turnurilor din Manhattan… vă dați seama! Ceea ce a lipsit cel mai mult, vreme de secole, informația, astăzi ne copleșește. Fără să mă întorc prea mult în timp, vă voi da exemplul bunicului

meu, din satul meu natal, care nu știa ce se petrecea în Italia și nu auzise vorbindu-se practic niciodată de Mussolini. În ziua de azi știm totul numaidecât, fără verificare sau confirmare. Asta mă uimește cel mai tare. Și poate atrage după sine prostii de proporții uriașe. Nu a fost nicicând mai dificil pentru oamenii politici: observați că, de multe ori, aceștia răspund prin „da" sau „nu".

- ***Pentru că le și cerem să răspundă foarte repede!***

  Adevăratul om politic este cel care ar spune: „Lăsați-mi puțin timp la dispoziție, să mă informez și să reflectez asupra acestei probleme".

- ***Cine ar îndrăzni să spună „nu știu", „deocamdată nu știu nimic"?***

  Unii o spun, din când în când. În orice caz, suntem inundați de o masă de informații, pe care nu mai știm cum să le triem. Odată cu faimoasele *Big Data,* aceste informații sunt totuși adunate și analizate, pentru a da altora informații despre noi, pe care nici noi înșine nu le cunoaștem! Publicitatea, banii se strecoară peste tot, trebuie să fim din ce în ce mai atenți. Acestea fiind zise, atunci când mi se aduce la cunoștință: „Se pare că ați zis asta, că ați făcut ailaltă", iar aceste lucruri nu sunt adevărate, răspund: „Dar sunteți departe de adevăr! E mult mai rău de-atât!" Exagerez și eu, astfel încât totul devine de necrezut.

- ***Această abundență de prostii cauzată de informații nu ne-ar putea face, în cele din urmă, mai inteligenți, incitându-ne tocmai să ne îndoim și mai mult? Fiind induși în eroare de* fake news*, nu am putea învăța oare ce este prudența?***

  Atunci când folosiți persoana întâi plural, la ce parte din populație vă referiți? Bănuiesc că la un număr foarte mic

de oameni. În plus, o populație se reînnoiește mereu. Am două fete, una de 55 de ani, cealaltă de 15. Sunt două lumi complet diferite! Nici măcar nu gândesc la fel. Ceea ce îi spun uneia nu îi spun neapărat și celeilalte. De fapt, nici una nu mă ascultă!

- ***Poate cred că spuneți prostii…***

  Da, sau că ce spun eu e lipsit de interes. Posibil. Când concep o scenă dialogată, am nevoie să scriu neapărat de mână, cu săgeți, cuvinte care pleacă în toate sensurile, pe care le scriu invers, pe care le tai… Însă constat că scrisul de mână dispare. Nu mai putem urmări drumul care l-a condus pe un scriitor de la o formulare la alta. Pentru autorul care mai sunt uneori, există un lucru pe care calculatorul nu mi-l va putea oferi niciodată: ciorna, schița, atât de prețioase, pentru că vin din inconștient. Chiar dacă această ciornă poate fi stupidă, bineînțeles: inconștientul nu este neapărat inteligent.

- ***Trăim epoca de aur a prostiei sau prostia este identică cu ea însăși?***

  Liniștiți-vă, prostia mai are multe zile de trăit! Dacă admitem, ca Luis Buñuel, că ființa umană are 60% părți rele și 40% părți bune, prostia progresează, la fel și violența. Dar dacă presupunem că există cât de cât un echilibru de 50/50, atunci, pentru a limita prostia, e nevoie de legi, de reglementare, de mod de viață, de organizare statală, de o societate. Asemenea probleme intervin zi de zi și nu putem vreodată să le rezolvăm printr-un cuvânt sau dintr-o trăsătură de condei. Am auzit sloganul „Jos capitalismul!": asta nu spune nimic! Absolut nimic. Trebuie, mai întâi, definiți termenii, ceea ce este foarte complicat, pentru că nimeni nu are același înțeles pentru cuvântul „capitalism". Putem da mii de exemple similare, iar problema nu e de ieri, de azi. Însă aceste lozinci se transmit

cu o mare viteză, prin toate aparatele astea mici care ne umplu buzunarele, întrucât, da, lucrurile de genul acesta s-au schimbat. Trebuie să ne gândim mereu la ceea ce se ascunde în spatele cuvintelor pe care le auzim și al lucrurilor pe care le vedem.

- ***Răul și prostia sunt veri?***

Desigur. Dar există proști foarte buni și cumsecade. Răul hitlerist, sistematic este fără îndoială stupid. Este limitat, știe că într-o zi va fi distrus de un rău poate și mai mare decât el. A pretinde să domini lumea, excluzând și exterminând o parte a populației, pentru a impune un al treilea Reich, care să dureze 3 000 de ani, este o prostie cât casa! E prostia la ea acasă. Drama este că poporul cel mai civilizat de pe pământ s-a lăsat intoxicat de această prostie enormă. Trebuie să fim mereu în gardă, atâta tot. Să nu ne lăsăm duși de val, de exemplu, atunci când răspundem la anumite întrebări prin telefon…

Interviu realizat de
Jean-François Marmion

SĂ TRĂIM ÎN PACE CU PROSTIILE NOASTRE

Stacey Callahan

Profesoară de psihologie clinică și psihopatologie
la Universitatea Toulouse 2 – Jean Jaurès,
cercetătoare la Centrul de studii și cercetări
în psihopatologie și psihologia sănătății (CERPPS)

Împotriva prostiei,
chiar și zeii luptă în zadar.
Friedrich von Schiller

Prostia este inevitabilă, căci suntem cu toții oameni. Prostiile noastre sunt produse proprii, la fel ca și reacțiile în fața lor.

Sinonimele cuvântului „prostie“ sunt numeroase: nerozie, idiotenie, neghiobie, stupiditate, nătângie… Totuși, numitorul lor comun este elementul inerent al erorii. Chiar și prostia cea mai absurdă (o farsă, de exemplu) pe care i-o facem cuiva și care nu este bine primită de acea persoană este recunoscută ca o greșeală. Dacă efectul umoristic așteptat nu se obține, e regretabil și, în cele din urmă, actul în sine se dovedește a fi mai degrabă stupid. Așadar, s-ar părea că sunt rare cazurile în care prostiile sunt realizate în cunoștință de cauză.

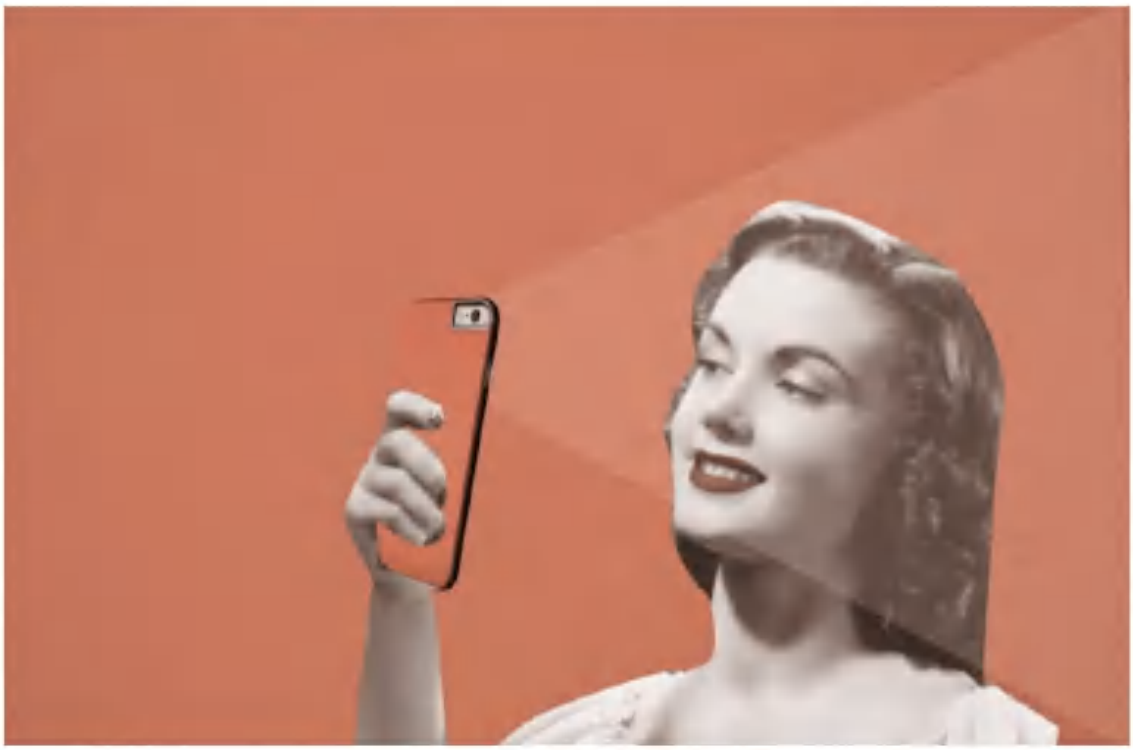

În căutarea acceptării necondiționate de sine

Două lucruri sunt infinite:
universul și prostia umană…
însă nu sunt sigur de primul.

Albert Einstein

Cum să ne acceptăm, în ciuda imperfecțiunilor, a limitelor și, evident, a prostiilor noastre? În psihologie, acceptarea este un concept foarte la modă. De exemplu, în meditația de tip mindfulness, individului i se recomandă pur și simplu să ia în considerare fiecare experiență a vieții sale, fără să o judece. Sau, în abordarea terapeutică de tip „acceptare și angajament" (psihoterapia ACT): terapeutul îl călăuzește pe pacient pe un drum de acceptare a elementelor care îi ridică probleme (lui, celorlalți, mediului în care trăiește) și îl ajută, prin intermediul a diferite strategii, să dobândească o suplețe psihologic optimă.

În psihologie, acceptarea necondiționată a propriei persoane a fost promovată de americanul Albert Ellis, în elaborarea psihoterapiei sale rațional-emotive și comportamentale (REBT), precursoare a terapiilor cognitive[1]. El a fost inspirat de filosofii stoici (Epictet, Seneca), susținători ai unei atitudini de acceptare generală, care să conducă la fericire. Observațiile sale clinice i-au arătat că ființa umană posedă o tendință, deopotrivă înnăscută și susținută de educație (parentală sau de altă natură), de a se accepta... în măsura în care sunt îndeplinite o serie de condiții, identitatea noastră se articulează doar în funcție de propriile fapte. Or, o ființă umană este mult mai mult decât suma acțiunilor sale: „a face" nu este deloc același lucru cu „a fi". Albert Ellis demonstrează astfel că orice om posedă calități și defecte (greu de diferențiat uneori), dar că acțiunile și trăsăturile unui individ nu pot să deslușească în mod satisfăcător „ființa" sa. Ființa nu este nici „bună", nici „rea", ci pur și simplu este[2].

Plecând de la acest principiu, Ellis avansează posibilitatea de a se accepta în mod necondiționat și de a separa ființa de acțiunile sale. Faptele individului pot face obiectul unei valorizări, desigur, dar care nu ar trebui să fie extinsă la valoarea intrinsecă a acestuia. Albert Ellis definește această noțiune drept acceptare de sine necondiționată (USA[3]).

---

1 A. Ellis, *Reason and Emotion in Psychotherapy*, Citadel, 1994

2 A. Ellis, R.A. Harper, *A Guide to Rational Living*, Wilshire Book Company, 1975

3 Unconditional Self-Acceptance

Către compasiunea de sine

Diferența dintre geniu și prostie
este că geniul are limitele sale.

Albert Einstein

Așadar, acceptarea de sine necondiționată se bazează în mod clar pe valoarea pe care persoana o resimte pentru ființa sa, fără a-și considera acțiunile ca fiind definitorii pentru propria identitate. În aceste condiții, a face o prostie nu echivalează cu a fi un „prost". Prostia provine din ce am trăit, nicidecum din ansamblul de date prin care ne identificăm. Chiar dacă putem accepta ideea că acțiunile noastre nu ne definesc ca persoană, a trăi experiența de a fi făcut o „prostie" nu este plăcut. Totuși, prostiile nevinovate se estompează repede sau, în cel mai rău caz, simțim o jenă trecătoare. În cel mai bun caz, putem să râdem *a posteriori*...

Pentru optimizarea acestui proces, este de dorit să adoptăm o atitudine de compasiune față de noi înșine sau de compasiune de sine[1]. Atunci când suntem dispuși mai degrabă să manifestăm compasiune față de ceilalți, compasiunea de sine, ca și USA, devine ceva mai dificilă, dată fiind absența unui model autentic în educația noastră.

Kristin Neff predă psihologia educației la Universitatea din Texas, Austin, și a identificat trei componente importante ale compasiunii de sine[2]. Mai întâi, conștiința deplină, care cunoaște un mare succes în psihologia

1 C. Germer, *L'Autocompassion,* Odile Jacob, 2013
2 K. Neff, *Self-Compassion*, William Morrow, 2015

contemporană: această capacitate de a conștientiza experiența proprie, la momentul potrivit, fără a judeca, se dovedește a fi foarte utilă în tratarea stărilor anxioase. Ea ne permite să luăm cunoștință de suferința noastră, dându-ne seama că este trecătoare. A doua componentă ne invită să ne recunoaștem umanitatea, precum și conexiunea pe care o avem cu atâtea alte persoane care au trecut prin aceeași experiență. Toate acestea ne îndeamnă să fim blânzi cu noi înșine, așa cum am fi cu un prieten sau cu o rudă care ar trece prin momente dificile.

Realizând o legătură între acceptarea de sine necondiționată și compasiunea de sine, obținem deci două elemente care ne consolidează reziliența împotriva prostiei. Acceptându-ne fără rezerve și fără condiții, compasiunea de sine devine cu atât mai ușor de pus în practică în viața noastră de zi cu zi.

Despre virtuțile scuzei

Scuzele sunt ca un parfum scump;
ele pot transforma momentul cel mai
neplăcut într-un cadou minunat.

Margaret Lee Runbeck

Se știe faptul că scuzele ajută la calmarea unei situații tensionate, atunci când am făcut o prostie. Vărsăm vin roșu pe mocheta albă a gazdei noastre: iată o adevărată prostie care ne poate determina să regretăm profund, mergând de la jenă la culpabilitate. Însă scuzele prezentate numaidecât pot să facă pe toată lumea să se simtă mai în largul ei. Orice

acțiune care dovedește prostia umană își găsește ușurarea prin exprimarea scuzelor.

Totuși, să-ți ceri scuze nu este o sarcină ușoară, ne arată psihologul american Harriet Goldhor Lerner[1]. Ea susține că prezentarea scuzelor se dovedește a fi ceva potrivit atunci când ne regretăm faptele și când dorim să le exprimăm sincer. La un nivel relativ ușor de suportat, putem să ne scuzăm și atunci când am comis o prostie față de cineva (l-am împins, i-am vorbit într-un mod nepotrivit sau când provocăm pagube materiale, ca spargerea unui pahar, răsturnarea unei farfurii…). În acest caz, scuzele ușurează situația: ele ne permit nu numai să trăim acceptarea în mod autentic, dar și să ne exprimăm părerea de rău față de celălalt.

Însă scuzele pentru greșeli mai grave sunt mai delicat de formulat. Uneori, ne simțim neputincioși în prezentarea lor. A cere iertare poate ridica riscuri în relație. Totuși, lipsa de manifestare se poate dovedi la fel de periculoasă! În orice caz, scuzele ne poartă pe un drum necunoscut și greu de parcurs. Însă, dacă rămânem autentici față de noi înșine, ajungem să ne găsim drumul.

---

1 H.G. Lerner, *Why Won't You Apologize?: Healing Betrayals and Everyday Hurts*, Touchstone, 2017

Când scuzele aduc prejudicii

O scuză este adezivul vieții.
Poate repara aproape orice.
Lynn Johnston

Cu toate acestea, este posibil ca scuzele noastre să nu își atingă ținta: fie le-am formulat nepotrivit, fie interlocutorul nostru le refuză. În acest ultim caz, acceptarea trebuie din nou pusă în aplicare pentru a lua act de faptul că, deși este o realitate dificil de îndurat, scuzele noastre nu vor fi întotdeauna acceptate.

Totuși, pentru ca scuzele noastre să aibă toate șansele să își atingă scopul, trebuie să evităm să cădem în diferite capcane prezentate de Harriet Goldhor Lerner.

De exemplu, folosind o conjuncție adversativă („dar", „totuși" etc.), este foarte posibil ca scuzele noastre să-și rateze scopul („Îmi pare rău că am vărsat vin roșu pe mochetă, dar mocheta albă nu este potrivită pentru o petrecere"). O asemenea formulare a părerii de rău nu este altceva, în fond, decât un reproș deghizat în „scuză", ca și formularea „Îmi pare rău dacă este atât de greu de acceptat că se poate întâmpla să fii neîndemânatic și să verși vin uneori". Iată o exprimare care îl acuză pe celălalt că nu a primit bine prostia noastră!

Scuzele noastre pot deveni inutile și în cazul în care interlocutorul ezită să le accepte, iar noi resimțim frustrare față de el („Am spus că îmi pare rău că am vărsat vinul! Ce să mai fac acum?"). E adevărat că nu mai sunt multe de făcut în acest caz, trebuie doar să îi lăsăm timp persoanei să-și trăiască decepția. Harriet Goldhor Lerner studiază și

alte maniere stângace de a prezenta scuze, însă subliniază ceea ce este mai important de reținut: scuzele bine formulate sunt destinate celuilalt. Dacă ele se focalizează pe starea noastră de rău, și-au ratat obiectivul.

Acceptarea propriilor prostii nu numai că ne permite să le depășim, dar și să învățăm din ele: să ne acceptăm, să ne acordăm compasiune în aceste momente dureroase, să ne arătăm autenticitatea prin scuze sincere și îndreptate spre celălalt. Cine și-ar fi imaginat că există atâtea avantaje legate de prostie?

DINCOLO DE RUȘINE

Prostia face parte din darurile lui Dumnezeu,
dar nu trebuie să facem abuz de ea.
Papa Ioan Paul al II-lea

În studiile sale despre puterea vulnerabilității[1], Brené Brown, de la Universitatea din Houston, abordează diferența dintre jenă, vinovăție și rușine, reacții tipice față de propriile prostii. Evocând jena, am observat deja că este, deseori, o experiență tranzitorie și de scurtă durată. Odată trecută, ea se transformă într-o amintire care, de cele mai multe ori, ne face să râdem de propria prostie.

Culpabilitatea scoate în relief o trăire ceva mai dificilă, pentru că implică o greșeală față de altă persoană. Nu dorim să le facem rău celorlalți, dar prostiile noastre pot produce acest efect: vinovăția ne ajută să recunoaștem că am comis o abatere și ne împiedică să o repetăm. Prin urmare, jena și culpabilitatea sunt reacții relativ adecvate.

În schimb, rușinea se manifestă ca urmare a unei experiențe neplăcute, toxice și greu de depășit, chiar traumatice. Rușinea nu numai că nu este ușor de îndurat (la nivel emoțional, cognitiv și fiziologic), dar poate cauza și răni serioase amorului nostru propriu. Prin urmele negative pe care le lasă, rușinea se perpetuează. Brené Brown a remarcat faptul că indivizii cei mai adaptați dau totuși dovadă de „reziliență" în fața rușinii. Această rezistență se divide în mai multe elemente, dintre care cel mai important ar fi acela de a te cunoaște suficient de bine pentru a ocoli în anumite situații acest sentiment (reperând declanșatorii personali ai rușinii). Luciditatea pe care o manifestăm în astfel de situații se alătură capacității de acceptare: făcând față vulnerabilității la rușine, suntem deja pe drumul acceptării slăbiciunilor și erorilor noastre.

S.C.

---

[1] B. Brown, *Curajul de a fi vulnerabil*, Curtea Veche Publishing, 2016

Acceptarea de sine necondiționată

Ideea de a se accepta pe sine în mod necondiționat poate intra în contradicție cu convingerile profunde, într-atât de mare este tendința de a asimila valoarea propriilor performanțe și a noastră ca ființă umană. De altfel, acceptarea de sine necondiționată (USA) este confundată uneori în mod greșit cu stima de sine, care, potrivit definiției originale, se bazează în mod semnificativ pe noțiunea de performanță și se arată a fi foarte instabilă în timp[1]. Or, în ciuda tuturor eforturilor, cele mai bune rezultate pe care le avem nu pot decât să se dovedească, mai devreme sau mai târziu, insuficiente…

În afară de aceasta, USA se poate confunda și cu o atitudine de resemnare, de pasivitate, de complezență, de egoism pur sau chiar de descurajare față de obiectivele noastre importante. Totuși, USA nu recomandă să ne negăm deficiențele, ci, din contră, să le acceptăm pur și simplu, să învățăm de pe urma lor și să decidem să mergem înainte, evoluând și păstrând o atitudine binevoitoare de acceptare necondiționată a propriei ființe.

S.C.

[1] H. Chabrol, A. Rousseau, S. Callahan, „Preliminary results of a scale assessing instability of self-esteem", *Canadian Journal of Behavioural Science/ Revue canadienne des sciences du comportement*, 38 (2), pp. 136–141, 2006

PROSTIA ESTE ZGOMOTUL DE FOND AL ÎNȚELEPCIUNII

Întâlnire cu **Tobie Nathan**

Profesor onorific de psihologie
la Universitatea Paris VIII Vincennes- Saint-Denis,
scriitor și diplomat

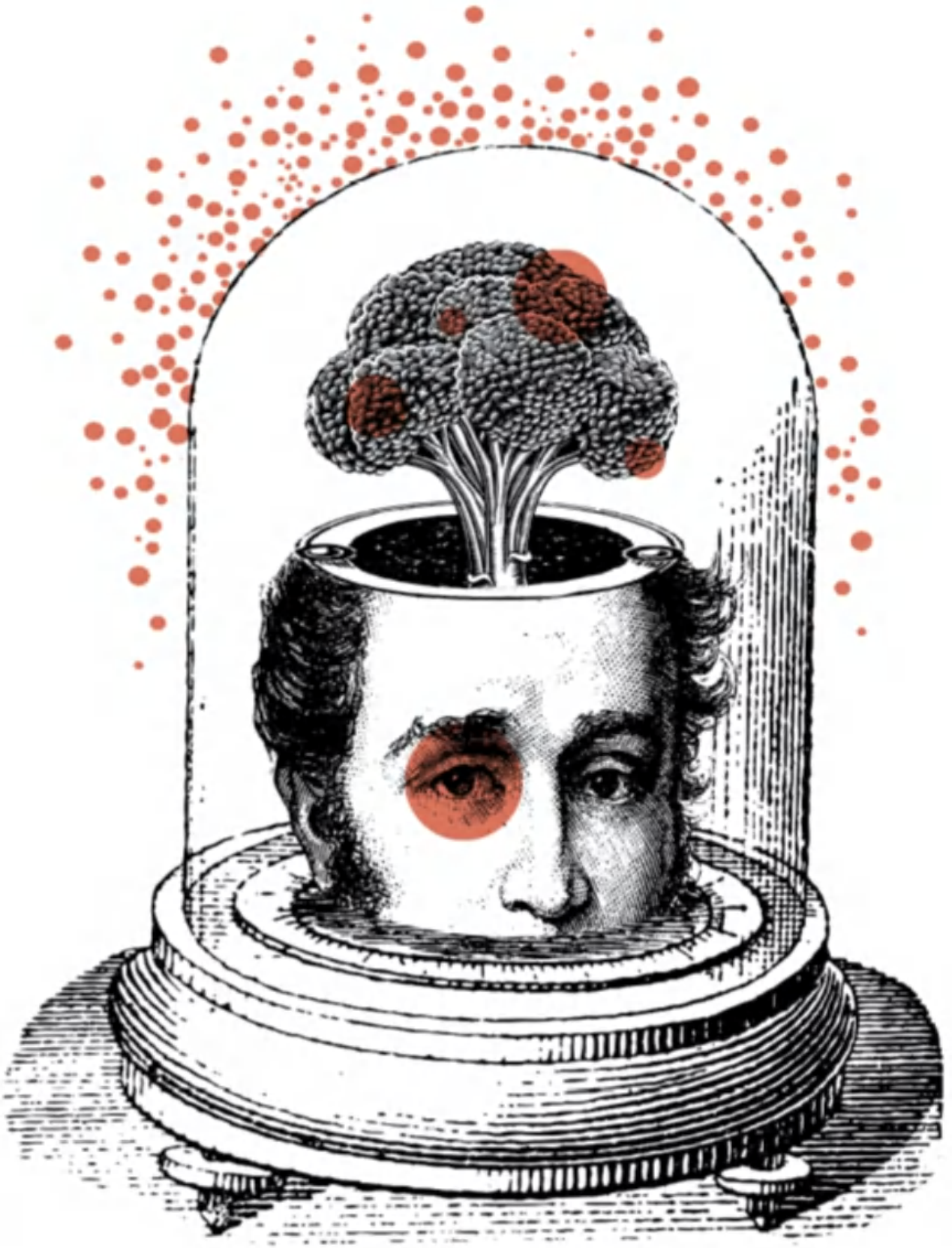

- ***Prostia diferă de la o cultură la alta?***

  Cultura servește tocmai la prezervarea prostiei, conferind unui număr cât mai mare de oameni idei complexe, într-un fel de filosofie împărtășită. Cu cât ești mai cultivat, cu atât ai acces la idei mai complicate, chiar dacă ești prost: te protejezi pe tine însuți de propria prostie.

- ***Dar putem fi percepuți drept proști într-o cultură și în alta nu?***

  Nu sunt sigur de acest lucru. Prostia se vede, fie într-o discuție, fie în plăsmuirea unui lucru: o carte, un instrument, muzica… Prostia se regăsește în faptele în care se observă insuficiența intelectuală și, cu cât acțiunile sunt organizate mai bine din punct de vedere cultural, cu atât riști mai puțin să îți arăți prostia. De exemplu, la universitate, majoritatea filosofilor nu fac niciodată filosofie, ci doar istoria filosofiei: „Platon a spus asta, Descartes a declarat ailaltă…" Nu auzi vreodată: „Eu zic așa". În caz contrar, și-ar arăta prostia. Istoria filosofiei le servește la disimularea propriei inaptitudini intelectuale.

- ***Un prost poate acționa într-un mod mascat, ascunzându-se în spatele culturii celorlalți?***

  Un prost înaintează tot timpul sub o aparență înșelătoare. Cu cât ești mai prost, cu atât îți dorești să demonstrezi că nu ești așa, e o chestiune de mândrie. Așadar, cauți

instrumente care să îți permită acest lucru, în altă parte, peste tot. Este formidabil. Lacan spunea că, atunci când se psihanalizează proști, aceștia devin răi, pentru că încep să își conștientizeze carențele. Este una dintre puținele opinii ale lui Lacan care să fie pertinentă și interesantă!

- ***Psihologilor li se întâmplă să spună prostii?***

Și încă cum! M-am supus unor valuri de psihologie… Când eram deja student, am participat la un studiu în cadrul căruia ni se injectau 5 mililitri de alcool etilic în vene. Fiind ușor cercheliți, preferam femeile cu sâni mari. Iată, așadar, ipoteza cercetătorilor era demonstrată. Vă asigur că era vorba despre o cercetare universitară, publicată în *Bulletin de psychologie*. Cam așa arăta prostia care i-a preocupat pe psihologi vreme de 50 de ani și care îi obsedează și astăzi: pasiunea pentru măsură. Și cum trebuia cântărit ceva cu orice preț, se măsura apetența bărbaților pentru femei, în funcție de concentrația de alcool în sânge. Nu e nevoie de vreo examinare amănunțită pentru a trage asemenea concluzii! Am impresia că am ieșit un pic din această prostie, dar cu greu. Iar dacă nu măsurăm diverse lucruri, la ce e bună psihologia? Ei bine, avem o problemă… Pentru că atunci suntem obligați să avem idei și treburile se complică și se va vedea că suntem proști. În spatele măsurii, se observă mai puțin. Un adevărat blestem pentru psihologie!

- ***Neuroștiințele perenizează acest tip de prostie?***

La început, neuroștiințele au adus puțină inteligență și originalitate în psihologie, atunci când materialismul absolut avea câștig de cauză, ceea ce era surprinzător. Ar fi trebuit urmărită această pistă, dar oamenii de știință nu au avut curajul să o facă. Neuroștiințele s-au fragmentat și au revenit la obiceiul obiectivității. Însă așa se întâmplă tot timpul în științe: după o mare descoperire care aduce cu sine o dinamică de 10–20 de ani, lucrurile își pierd

suflul, în avantajul unor patroni care vor să aibă o situație bună: atunci, gata, s-a terminat, nu mai poate fi vorba de creație. Pe câtă vreme creația este non-prostia. Când a avut loc ultima descoperire în domeniul psihologiei? Acum vreo 70 de ani.

- ***În linii mari, aveți impresia că trăim epoca de aur a prostiei sau aceasta se menține la același nivel?***

  Dacă faceți să dispară posibilitatea erudiției și a marilor idei complexe, ca religia, textele sacre, ritualurile tradiționale ale popoarelor, atunci prostia iese în relief. În epoca noastră, renunțând la filosofiile comune, oamenii au fost constrânși să își expună mai intens prostiile. Nu sunt mai mulți proști ca înainte, sunt poate chiar mai puțini, însă acum se văd mai bine.

- ***Fără erudiție și fără jargon, prostia e dezgolită?***

  O formulare impecabilă! Nici că aș fi putut găsi una mai bună!

- ***Ei bine, în acest moment practicăm maieutica! Dar care ar fi cel mai bun mijloc de a combate prostia?***

  Nu există așa ceva. Dar de ce doriți să combateți prostia? Trebuie să te ascunzi de proști, atâta tot. Eu am încercat cât de cât la universitate, unde prosperă jargonul proștilor. Sunt un naiv. E adevărat! De altfel, se și vede… Am crezut că universitatea era cu adevărat destinată cercetării și învățământului. Tocmai de aceea m-am angajat acolo. Am văzut consecințele: o catastrofă. Dacă vrei să reziști în mediul universitar, trebuie să te ascunzi. De îndată ce apari, devii o țintă. Proștii nu îi tolerează pe cei care nu sunt proști. Poate că și eu sunt, dar ei cred contrariul, așa că nu îmi dau pace.

- ***Scrieți totuși destul de multe cărți, nu este asta o metodă potrivită de disimulare?!…***

  Nu e același lucru ca atunci când asiști la un consiliu de administrație al universității sau la unul științific. Pentru că acolo este îngrozitor: un oraș de vânători, mult mai puțin elaborat.

- ***Dumneavoastră vi s-a întâmplat să spuneți sau să faceți prostii pe care le-ați regretat mult timp după aceea?***

  Greșeli, da. Dar greșelile sunt oare prostii? A face o prostie înseamnă a persista în eroare. M-am confruntat adesea cu criticile colegilor mei. În acest caz, îți recunoști vinovăția: „M-am înșelat. Psihanaliza este o invenție genială, cea mai mare. *Mea culpa* pentru ce am spus". Dar e complicat, pentru că trebuie totuși să ieși cu fața curată. Sau poți să persiști în greșeală… și atunci ești luat de prost. Unii dintre colegii mei mai în vârstă au încercat să combine psihanaliza cu marxismul. Dacă continui astăzi să te menții într-o asemenea paradigmă, ținând cont că s-a demonstrat că psihanaliza a sucombat și că marxismul este o catastrofă pe plan politic, ei, bine, se poate spune că ești un prost. Eu am rămas neclintit în ființa mea, am continuat să fac etnopsihiatrie. Nu știu încă dacă a fost o greșeală.

- ***Care sunt cele mai aspre prostii care vi s-au reproșat cu privire la etnopsihiatrie?***

  Totul a început cu maestrul meu, Georges Devereux. El însuși mi-a reproșat interesul pentru șamanism: „Șamanii sunt toți niște psihotici! Niște mari bolnavi! Nu-i cunoști!" Eu găseam că tehnicile lor erau foarte interesate, ca și filosofia pe care o vehiculau. Am considerat tot timpul că avem multe de învățat din punct de vedere terapeutic de pe urma tehnicilor tradiționale. Întrucât sunt procedee

adevărate, de ce să nu le împrumutăm, să le adoptăm și să le aplicăm noi înșine? Cu condiția să le înțelegem… Mi s-a reproșat multă vreme acest lucru. Nu mi s-a spus că sunt un prost, ci că dădeam dovadă de perversitate pentru a menține oamenii în înapoierea lor, ca și cum aș fi avut un interes personal! Acum, nimeni nu îmi mai impută acest lucru. Lumea și-a dat seama că cei care vin din altă parte nu au nevoie de noi pentru a-și apăra gândirea, se descurcă foarte bine și singuri. Suntem obligați să trăim într-o lume în care alte culturi nu au același mod de reflecție ca al nostru. E dificil, dar așa trebuie să se întâmple.

- ***În ziua de azi, prostia are terenuri noi de joacă?***

Am fost unul dintre militanții cei mai entuziaști în favoarea democrației reale, directe. În fine, ea există! Pe rețelele de socializare. Aici poporul beneficiază de dreptul la cuvânt ca oricine altcineva. Dacă ești pe Twitter ai exact același grad de intervenție ca Emmanuel Macron, chiar dacă cu mai puțini followeri. Poți să i te adresezi, și el la fel. Mie nu îmi vorbește niciodată, dar, în principiu, este posibil. Nu ne-am imaginat că, punând în practică această democrație directă, vom face să apară prostia a peste trei sferturi dintre utilizatorii săi! Acesta este nivelul. Avem de ce să fim consternați…

- ***Democrația directă nu pune în lumină potențialul de inteligență al oamenilor?***

Deloc. Este o mare problemă. Prin urmare, trebuie să ne întoarcem la munca de teren, să educăm, să instruim, să antrenăm întru creativitate, să ajutăm la descoperirea judecăților complicate și să insuflăm dorința de continuare a acțiunilor începute de alții, cu idei noi. Asta este ceea ce ar trebui să facă un profesor, în mod normal. Nu trebuie să ne dăm bătuți din cauza rețelelor de socializare, ci din contră!

- ***Dar dacă, la urma urmelor, oamenii nu au chef să devină inteligenți? Dacă își doresc să reacționeze rapid, emoțional, indiferent de problemă, ca apoi să treacă la altceva?***

  Psihologii garantează deseori lenea, potrivit căreia este de ajuns să lași sentimentul să se exprime. O emoție este, de fapt, inteligență compactată. Cu cât ești mai inteligent, cu atât ești mai capabil de emoții complexe. Trebuie să încetăm de a mai opune emoția inteligenței. Cine își folosește inteligența dă dovadă de reacții afective mai complicate decât cineva care nu face uz de ea. Antrenați-vă inteligența! Nu spun asta pentru dumneavoastră… E o lozincă.

- ***Aveți vreo șansă de a fi ascultat?***

  Nici una. Și e păcat, odinioară exista un gust pentru jocul de șah, un adevărat sport intelectual, o disciplină prezentă la Jocurile Olimpice, lucru care ne demonstrează că ne putem antrena inteligența, ca pe mușchi. Este vorba despre confruntarea cu moartea: „mat" din „șah mat", care înseamnă „este mort" în limba arabă. Numai moartea dispunea de cunoașterea deplină a tuturor posibilităților de joc. Din nefericire, la ora actuală se întâmplă la fel cu computerele. Dacă moartea nu este singura care deține adevărul, jocul devine caduc. Multă vreme s-a crezut că este inepuizabil, dar, din păcate, nu îl mai putem juca! Este o catastrofă pe care ne-a lăsat-o moștenire secolul XX. În orice caz, nu noi suntem cei inteligenți, ci uneltele pe care le meșterim. Ele ne obligă să ne gândim la diverse lucruri. Am fabricat o limbă, care ne obligă să gândim: limba este mai inteligentă decât noi. Nu există inteligență abstractă, indiferent de ce vă spun cognitiviștii. E fals, e o gogoașă! De altfel, ei înșiși sunt tributari instrumentelor pe care le fabrică… Pentru a măsura. Este normal, e logic ca, la un moment dat, ustensilele noastre

să devină mai deștepte ca noi. Ideea este să rămânem în competiție cu ele. Suntem pe un parcurs pe care îl urmăm din zorii umanității. Noi încă mai mergem, dar nu știu pentru cât timp.

- ***Putem reveni la prostia care funcționează în avantajul nostru? Întrucât nu avem altă soluție decât să ne ascundem de proști, nu să îi schimbăm, putem lua act de existența lor și să le mulțumim pentru ceva anume?***

Până la urmă, datorită lor putem învăța înțelepciunea: aceea de a ne ascunde, de a fi răbdători, indulgenți, toleranți…

Sunt de acord cu dumneavoastră. Am predat timp de 40 de ani, până mi s-a spus că sunt prea bătrân (în Franța, după o anumită vârstă, nu mai ai dreptul să predai, deși învățământul e singurul domeniu în care bătrânii sunt utili). La început, te confrunți cu oameni care fie te iau drept un guru (cea ce este o catastrofă, un mod de a te îngropa), fie te contestă. În tinerețe, ești mai dinamic, dar și mai nerăbdător, nu îți convine că oamenii nu înțeleg. Ești nervos, furios, încerci să convingi cu orice preț. De-a lungul vremii, e adevărat, am început să am parte de răbdare și de un fel de simpatie pentru banalitatea lumii. Îmi spun că în muzică este nevoie de un fond pentru ca melodia să apară. În aceeași măsură, prostia nu e altceva decât un zgomot de fond care îți permite să capeți un pic de înțelepciune.

Interviu realizat de
Jean-François Marmion

CONTRIBUȚII

Dan Ariely
Titularul catedrei de Economie comportamentală „Alfred P. Sloan" de la MIT (Cambridge, Massachusetts), este autorul cărților *Irațional în mod previzibil* (Publica, 2010) și *Adevărul (cinstit) despre necinste* (Publica, 2012).

Brigitte Axelrad
Profesoară onorifică de filosofie și psihosociologie, este autoarea cărții *Les Ravages des faux souvenirs ou la mémoire manipulée* (Book-e-book, 2010). Membră în Observatorul zetetic din Grenoble și a comitetului de redacție al *Science et pseudosciences*, editată de Asociația franceză pentru informație științifică, în care publică articole.

Laurent Bègue
Membru senior al Institutului Universitar din Franța și directorul Casei Științelor Omului – Alpes. A publicat *Psychologie du bien et du mal* (Odile Jacob, 2011), *Traité de psychologie sociale* (De Boeck, 2013) și *L'Agression humaine* (Dunod, 2015).

Claudie Bert
Jurnalist științific, specializată în științe socioumane.

Stacey Callahan
Profesoară de psihologie clinică și psihopatologie la Universitatea Toulouse 2 – Jean Jaurès, cercetătoare la Centrul de studii și cercetări în psihopatologie și psihologia sănătății. A publicat *Les Thérapies comportementales et cognitives. Fondements théoriques et applications cliniques* (Dunod, 2016), *Cessez de vous déprécier! Se libérer du syndrome de l'imposteur* (împreună cu K. Chassangre, Dunod, 2017) și *Mécanismes de défense et coping* (împreună cu H. Chabrol, ediția a III-a, Dunod, 2018).

Jean-Claude Carrière
Scriitor (*Le Retour de Martin Guerre*, *La Controverse de Valladolid*, *Le Cercle des menteurs*, *Croire...*), scenarist pentru Pierre Étaix, Louis Malle, Luis Buñuel, Milos Forman și alții, a publicat în colaborare cu Guy Bechtel *Dictionnaire de la bêtise et des erreurs de jugement* (Robert Laffont, 1965).

Serge Ciccotti
Doctor în psihologie, psiholog și cercetător asociat la Universitatea Bretagne-Sud. Autor a numeroase volume de popularizare a psihologiei, printre care *Quand tu nages dans le bonheur,*

y'a toujours un abruti pour te sortir de l'eau (Dunod, 2018).

Jean Cottraux

Psihiatru onorific, fost profesor la Universitatea Lyon 1, membru fondator al Academiei de Terapie Cognitivă din Philadelphia, a publicat *La Répétition des scénarios de vie, À chacun sa créativité. Einstein, Mozart, Picasso… et nous* și *Tous narcissiques* (Odile Jacob, 2001, 2010, 2017).

Boris Cyrulnik

Neuropsihiatru și director de educație la Universitatea din Toulon, a publicat numeroase lucrări, printre care *Un merveilleux malheur*, *Ivres paradis, bonheurs héroïques*, *Les Ames blessées* (Odile Jacob, 1999, 2014, 2016), *Psihoterapia lui Dumnezeu* (Litera, 2018), *Iubirea care ne vindecă* (Litera, 2019).

Antonio Damasio

Profesor de neuroștiințe, neurologie, psihologie și filosofie, director al Institutului Creierului și Creativității, la Universitatea din California de Sud, Los Angeles, a publicat *Eroarea lui Descartes* (Humanitas, 2005) și *L'Ordre étrange des choses* (Odile Jacob, 2017).

Sebastian Dieguez

Neuropsiholog și cercetător în cadrul Laboratorului pentru Științe Cognitive și Neurologice, Departamentul de medicină al Universității din Fribourg, Elveția, a publicat *Maux d'artistes: ce que cachent les oeuvres* (Belin, 2010), și *Total bullshit! Aux sources de la postvérité* (Puf, 2018).

Jean-François Dortier

Fondatorul și directorul revistei *Sciences Humaines*.

Ewa Drozda-Senkowska

Profesor de psihologie socială la Universitatea Paris Descartes, a coordonat volumul *Les Pièges du raisonnement. Comment nous nous trompons en croyant avoir raison* (Retz, 1997) și *Menaces sociales et environnementales: repenser la société des risques* (în colaborare cu V. Bonnot și S. Caillaud, PUR, 2017).

Pascal Engel

Filosof și director de cercetare la Școala Superioasă de Înalte Studii în Științe Sociale, autorul volumelor *La Norme du vrai*, *Philosophie et psychologie* (Gallimard, 1989 și 1996), *La Dispute* (Minuit, 1997) și *Les Lois de l'esprit. Julien Benda ou la raison* (Ithaque, 2012).

Howard Gardner

Profesor de științe cognitive și științele educației la Harvard Graduate School of Education. Ca psiholog, a formulat teoria inteligențelor multiple. Foarte influent în domeniul educației, a obținut premiul Grawemeyer în anul 1990. A mai publicat, printre

altele: *Five Minds for the Future* (Harvard Business Press, 2007) și *The Unschooled Mind: How Children Think and How Schools Should Teach* (Basic Books, 2011).

Nicolas Gauvrit

Psiholog și matematician, profesor de matematică la ESPE Lille-Nord-de-France și membru în cadrul laboratorului de Cogniție Umană și Artificială. A publicat *Les Surdoués ordinaires* (Puf, 2014).

Alison Gopnik

Profesor de psihologie și filosofie la Universitatea din California, Berkeley, a publicat *The Philosophical Baby* (Picador, 2010) și *How Babies Think* (împreună cu A. Meltzoff și P. Kuhl, Orion Publishing Group, 2001).

Ryan Holiday

Fost director de marketing în cadrul American Apparel, cronicar la *New York Observer*, a publicat, până la vârsta de 28 de ani, trei bestselleruri despre strategiile de marketing și de dezvoltare personală: *Growth Hacker Marketing* (Portfolio Penguin, 2014), *The Obstacle Is The Way* (Profile Books, 2014) și *Crede-mă, te mint! Confesiunile unui manipulator media* (Act și Politon, 2019).

Aaron James

Profesor de filosofie la Universitatea din California de Sud, Irvine, a publicat *Assholes: A Theory* (Doubleday, 2012) și *Assholes: A Theory of Donald Trump* (Doubleday/Penguin Random House, 2016).

François Jost

Profesor onorific la Sorbona Nouă – Paris 3, fondator și director onorific al Centrului de Studii asupra imaginilor și sunetelor mediatice. A publicat peste 25 de volume, printre care *L'Empire du loft* (La Dispute éditeurs, 2002), *Le Culte du banal* (CNRS éditions, 2007) și *La Méchanceté à l'ère numérique* (CNRS éditions, 2018).

Daniel Kahneman

Profesor onorific de psihologie la Universitatea Princeton, obține Premiul Nobel pentru Economie, în anul 2002, pentru studiile cu privire la judecăți și la luarea de decizii, realizate în colaborare cu Amos Tversky. Este autorul lucrării *Gândire rapidă, gândire lentă* (Publica, 2012).

Pierre Lemarquis

Neurolog și eseist, a publicat *Sérénade pour un cerveau musicien*, *L'Empathie esthétique, entre Mozart et Michel-Ange* și *Portrait du cerveau en artiste* (Odile Jacob, 2009, 2015, 2014).

Jean-François Marmion

Psiholog și redactor-șef al revistei *Le Cercle Psy*.

Patrick Moreau

Profesor de literatură la colegiul Ahuntsic din Montréal, redactor-șef al revistei *Argument*, a publicat *Pourquoi nos enfants sortent-ils de l'école ignorants?* (Boréal, 2008) și *Ces mots qui pensent à notre place. Petits échantillons de cette novlangue qui nous aliène* (Liber, 2017).

Edgar Morin

Sociolog și filosof, este autorul a numeroase cărți, printre care *Pour une crisologie* (L'Herne, 2016), *Ecologiser l'Homme* (Lemieux Editeur, 2016), *Connaissance, ignorance, mystère* (Fayard, 2017).

Tobie Nathan

Profesor onorific de psihologie la Universitatea Paris VIII Vincennes-Saint-Denis, specialist în etnopsihiatrie, scriitor și diplomat, a publicat numeroase lucrări, printre care *Ethno-roman* (Grasset, 2012), *La Folie des autres* (Dunod, 2013), *Les Ames errantes* (L'Iconoclaste, 2017).

Delphine Oudiette

Cercetătoare la Institutul pentru studiul creierului și al măduvei spinării, în cadrul echipei „Motivație, creier și comportament", este preocupată de rolul somnului și al viselor în cadrul funcțiilor cognitive, cum ar fi memoria și creativitatea. A publicat *Comment dormons-nous?* (împreună cu I. Arnulf, Le Pommier, 2008).

Emmanuelle Piquet

Una dintre reprezentantele terapiei scurte și strategice de la Școala de la Palo Alto. Este prima femeie care a imaginat o strategie de intervenție în cazul hărțuirii școlare aplicând teoriile Școlii de la Palo Alto. A înființat centrele Chagrin Scolaire și À 180° (în Franța, Elveția și Belgia).

Pierre de Senarclens

Profesor onorific de relații internaționale la Universitatea din Lausanne, autor a numeroase studii de istoria ideilor, istorie și sociologia relațiilor internaționale contemporane, printre care *Mondialisation, souveraineté et théorie des relations internationales* (Armand Colin, 1998), *L'Humanitaire en catastrophe* (Presses de Sciences Po, 1999), *Critique de la mondialisation* (Presses de Sciences Po, 2003) și *Nations et nationalismes* (Sciences humaines, 2018).

Yves-Alexandre Thalmann

Doctor în științe naturale, profesor de psihologie la Colegiul Saint-Michel din Fribourg, Elveția. Este autorul lucrărilor *Pensée positive 2.0* (La Source Vive, 2015), *Apprenez à conduire votre cerveau* (Jouvence, 2016), *On a toujours une seconde chance d'être heureux* (Odile Jacob, 2018) și *Pourquoi les gents intelligents prennent-ils aussi des décisions stupides?* (Mardaga, 2018).